

ROTTERDAM: EEN CREATIEVE STAD IN TRANSITIE

Een onderzoek naar de invloed van gemeentelijke beleidsinstrumenten op de vestigingsplaats van beeldende kunstenaars in Rotterdam

Aad-Jan Persoon – 482729

Masterscriptie Bestuurskunde

13 maart 2021

aantal woorden: 19.974

|
|
|

Erasmus Universiteit Rotterdam

Eerste lezer: Dr. Peter Marks

Tweede lezer: Dr. Henk Klaassen

Samenvatting

Deze thesis bevat een onderzoek naar de invloed van beleidsinstrumenten uit het gemeentelijk kunstbeleid op de vestigingsplaats van beeldend kunstenaars. Dit onderzoek is verricht in de gemeente Rotterdam. Ondanks dat Rotterdam een stad is waar kunstenaars graag wonen en werken, staat de vestigingsplaats van beeldend kunstenaars in de stad de laatste jaren onder druk. Door de stijging van vastgoedprijzen in de stad lijken de kunstenaars geen goedkope atelierruimtes meer te kunnen vinden. De gemeente geeft echter aan de kunstenaars graag in de stad te houden. De stad formuleert elke vier jaar een visie hoe zij de kunst- en cultuursector van de stad wil versterken. Vanuit deze visie wordt een beleid opgesteld, met de daarbij behorende beleidsinstrumenten, om de kunst- en cultuursector in de gewenste richting te sturen. Dit onderzoek richt zich op de vraag wat de invloed is van beleidsinstrumenten op de vestigingsplaats van beeldend kunstenaars. Het gemeentebestuur kan naar aanleiding van de aanbevelingen uit dit rapport een juiste mix aan beleidsinstrumenten inzetten om Rotterdam als een aantrekkelijke vestigingsplaats te positioneren voor beeldend kunstenaars.

Keywords:

policy instruments (beleidsinstrumenten), location choice (vestigingsplaats), visual artists (beeldend kunstenaars)

Inhoudsopgave

1.0 Inleiding: De creatieve klasse als sleutelpositie in de metropool	4
1.1 Aanleiding	4
1.2 Doelstelling	4
1.3 Vraagstelling	5
1.4 Maatschappelijke relevantie	5
1.5 Wetenschappelijke relevantie	6
1.6 Leeswijzer	6
2.0 Het verband tussen beleidsinstrumenten en de vestigingsplaats	7
2.1 Welke factoren beïnvloeden de vestigingsplaats van beeldend kunstenaars?	7
2.2 Wat is er bekend over beleidsinstrumenten uit het gemeentelijk kunstbeleid?	11
2.3 De invloed van beleidsinstrumenten op de vestigingsplaats	17
2.4 Conceptueel model	20
2.5 Operationaliseringstabel	21
3.0 Onderzoeksmethodologie	22
3.1 Onderzoeksstrategie	22
3.2 Samenstelling van de onderzoeksgroep	22
3.3 Methode van data-verzameling	24
3.4 Data-analyse	24
3.5 Betrouwbaarheid	25
3.6 Validiteit	25
3.7 Privacy en informed consent	26
4.0 Onderzoeksresultaten	27
4.1 Welke beleidsinstrumenten uit het kunstbeleid worden op dit moment ingezet door gemeente Rotterdam?	27
4.2 De vestigingsplaats van beeldend kunstenaars	36
4.3 Welke relatie bestaat er tussen de beleidsinstrumenten uit het gemeentelijk kunstbeleid en de vestigingsplaats van beeldend kunstenaars?	43
5.0 Conclusie, aanbevelingen en discussie	47
5.1 Conclusie	47
5.2 Aanbevelingen	48
5.3 Discussie	49
6.0 Literatuurlijst	51
7.0 Bijlagen	
Bijlage 1: kunstenaarsoverzicht	
Bijlage 2: codeboom	

1.0 De creatieve klasse als sleutelpositie in de metropool

1.1 Aanleiding

Op 29 december 2020 kopt een artikel op het NOS: 'Zorgen in Rotterdam over tekort aan ateliers, kunstenaars in de verdrukking'. Het artikel gaat in op het dringend tekort aan werkruimten voor de creatieve klasse in de stad. In het artikel wordt genoemd dat gebouwen die kunstenaars huren, moeten wijken voor nieuwbouw of worden omgebouwd tot woningen. De Kunstenbond benadrukt dat de kunstsector onmisbaar is voor de stad. Zij stellen dat kunst en cultuur een verrijking zijn voor de aantrekkelijkheid en leefbaarheid van een stad. De gemeente geeft aan graag de kunstenaars in de stad te houden. Zo is in 2017 in het accommodatiebeleid opgenomen dat er binnen vijf jaar toegewerkt zou worden naar een verdrievoudiging van atelierruimtes in gemeentelijk bezit (Habiballah, 2020).

De laatste jaren heeft Rotterdam het imago van een wereldstad gekregen, waarbij er steeds meer aandacht komt voor de aantrekkelijkheid van de regio. In 2018 heeft de Rotterdamse Raad voor Kunst en Cultuur (RRKC) een rapport gepubliceerd met de titel: *Durf te kiezen: naar een dynamisch Rotterdams kunst- en cultuurbeleid*. Deze titel refereert naar de huidige status van de Rotterdamse vastgoedmarkt, waarbij het Rotterdams stadsbestuur voornamelijk hoogopgeleiden probeert te verleiden zich in de stad te vestigen door hoogwaardige woningen in de stad te realiseren. Door de aantrekkelijkheid van de stad als vestigingsplaats stijgen de transactieprizen per vierkante in de binnenstad exponentieel. Een gevolg hiervan is dat de sociale ongelijkheid in de stad toeneemt. Er is relatief veel armoede in de stad en is er sprake van toenemende sociale segregatie. Dat roept vragen op over wie dit beleid daadwerkelijk als aantrekkelijk en gunstig ervaart (Rotterdamse Raad voor Kunst en Cultuur, 2018).

De toenemende huizenprijzen zorgen ervoor dat de binnenstad van Rotterdam te duur dreigt te worden voor kunstenaars, waarbij goedkope ateliers binnen de stadsgrenzen nauwelijks meer te vinden (Rotterdamse Raad voor Kunst en Cultuur, 2018). In een artikel in de Volkskrant in 2017 stelt Olof van der Wal, directeur Stichting Kunstaccommodatie Rotterdam (SKAR), dat kunstenaars over het algemeen weinig geld hebben, maar wel veel ruimte nodig hebben (Dirks, 2017). De vraag ontstaat of er straks nog plek is voor kunstenaars die een betaalbare grote ruimte zoeken in Rotterdam. Waarborgt het gemeentelijke kunstbeleid van de stad de vestiging van kunstenaars of moeten ze noodgedwongen uitwijken naar omliggende gebieden? Deze vragen vormen het startpunt van het onderzoek.

1.2 Doelstelling

De doelstelling van dit onderzoek is het opstellen van een advies aan de Rotterdamse wethouder van Onderwijs, Cultuur en Toerisme, Saïd Kasmi, over de invloed van gemeentelijke beleidsinstrumenten uit het kunstbeleid op de vestigingsplaats van beeldend kunstenaars in de stad Rotterdam, door middel van het analyseren van wetenschappelijke literatuur en verkregen informatie via kwalitatief onderzoek bij beleidsmakers en beeldend kunstenaars uit Rotterdam. Vanuit bovenstaande doelstelling is de volgende centrale vraagstelling van dit onderzoek geformuleerd.

1.3 Vraagstelling

Wat is de invloed van de beleidsinstrumenten uit het kunstbeleid van gemeente Rotterdam op de vestigingsplaats van beeldend kunstenaars?

Om de centrale vraag te beantwoorden, zijn de volgende deelvragen opgesteld:

1. Welke factoren beïnvloeden de vestigingsplaats van beeldend kunstenaars?

Toelichting: In de eerste theoretische deelvraag wordt het concept vestigingsplaats bestudeerd. De factoren die van invloed zijn op de vestigingsplaats worden beschreven. Vervolgens wordt er dieper ingegaan op factoren die de vestigingsplaats van beeldend kunstenaars beïnvloeden.

2: Wat is er bekend over beleidsinstrumenten uit het gemeentelijk kunstbeleid?

Toelichting: In de tweede theoretische deelvraag wordt het concept beleidsinstrumenten beschreven en wat de sturende functie is. Eerst worden beleidsinstrumenten in het algemeen beschreven om vervolgens toe te spitsen op beleidsinstrumenten uit kunstbeleid.

3: Wat is de invloed van beleidsinstrumenten uit het gemeentelijk kunstbeleid op de vestigingsplaats van beeldend kunstenaars?

Toelichting: In de derde deelvraag worden het theoretische verband tussen beleidsinstrumenten en de vestigingsplaats van beeldend kunstenaars uiteengezet. De theoretische analyse komt samen in een conceptueel model dat het uitgangspunt vormt voor het empirisch onderzoek.

Empirische deelvragen

4. Welke relatie bestaat er tussen de beleidsinstrumenten uit het gemeentelijk kunstbeleid van gemeente Rotterdam en de vestigingsplaats van beeldend kunstenaars?

Toelichting: In dit empirische deel van het onderzoek wordt onderzocht hoe het kunstbeleid van gemeente Rotterdam eruit ziet en welke beleidsmiddelen worden ingezet. Vervolgens wordt er door middel van diepte-interviews de vestigingsplaats van beeldend kunstenaars onderzocht. In deze deelvraag wordt tenslotte de relatie tussen beide concepten beschreven.

5: Welk advies volgt uit de bevindingen van dit onderzoek voor het gemeentebestuur van Rotterdam?

In de laatste deelvraag worden de belangrijkste aanbevelingen gepresenteerd aan Saïd Kasmi, wethouder van Onderwijs, Cultuur en Toerisme in Rotterdam.

1.4 Maatschappelijke relevantie

Uit recente publicaties van de NOS (2020) en de RRC (2018) blijkt dat er zorgen zijn over de vestigingsplaats van kunstenaars in de stad. Het gemeentebestuur van Rotterdam geeft aan de kunstenaars graag in de stad te houden. De aanwezigheid van kunstenaars heeft een positieve invloed op de stedelijke ontwikkeling en innovatie van een plaats (Andersson, Andersson, & Mellander, 2011). De aanbevelingen voortkomend uit dit onderzoek vormen een handreiking voor Rotterdam om de vestigingsplaats van kunstenaars in de stad te verbeteren. Daarbij is dit onderzoek ook relevant voor andere Nederlandse gemeentes die de vestigingsplaats van kunstenaars willen verbeteren of waarborgen.

1.5 Wetenschappelijke relevantie

Onderzoeken van Florida (2002), Wijn (2014), Andersson, Andersson, Daghbashyan & Harsman (2014) tonen aan dat de aanwezigheid van creativiteit een sleutelrol heeft in de toekomstige steden. Bekkers (2012) stelt dat het aanpakken van een maatschappelijk probleem om een gerichte aanpak vraagt, waarbij een beleidsinstrument het keuzegedrag van actoren kan beïnvloeden. Zodoende kan een mix aan juiste beleidsinstrumenten bijdragen aan het verbeteren van de vestigingsplaats. Er zijn echter geen onderzoeken bekend over de invloed van beleidsinstrumenten op de vestigingsplaats van beeldend kunstenaars. Hiermee zijn de twee kernonderwerpen van dit onderzoek niet eerder in een onderzoek aan elkaar gekoppeld. Die combinatie van concepten wordt in dit onderzoek wel onderzocht. Zodoende draagt dit onderzoek bij aan de beschikbare wetenschappelijke kennis.

1.6 Leeswijzer

De theoretische analyse bestaat uit twee concepten. Eerst wordt gestart met een beschrijving van de vestigingsplaatsentheorie op algemeen niveau. De factoren binnen de vestigingsplaatsentheorie worden beschreven. Vervolgens wordt er een theoretische analyse gemaakt van de vestigingsplaats van beeldend kunstenaars. In het tweede deel wordt het concept beleidsinstrumenten behandeld. Eerst wordt een analyse gemaakt van de sturende werking van beleidsinstrumenten om vervolgens toe te spitsen op het instrumentarium binnen het gemeentelijk kunstbeleid. In het afsluitende deel van de theoretische analyse wordt de invloed van gemeentelijke beleidsinstrumenten op de bepalende factoren van de vestigingskeuze van beeldend kunstenaars onderzocht.

Het empirische gedeelte wordt gestart met een analyse naar de beleidsinstrumenten uit het gemeentelijk kunstbeleid van Rotterdam. Vervolgens wordt de vestigingsplaats Rotterdam omschreven en wordt er onderzocht hoe kunstenaars denken over de vestigingsplaats Rotterdam. In deze praktijkgerichte deelvraag wordt tenslotte de relatie van de beleidsinstrumenten in verhouding tot de vestigingsplaats van de kunstenaars beschreven. In de laatste deelvraag worden de belangrijkste aanbevelingen aan de wethouder van Onderwijs, Cultuur en Toerisme Saïd Kasmi gepresenteerd.

2.0 Het verband tussen beleidsinstrumenten en de vestigingsplaats

2.1 Welke factoren beïnvloeden de vestigingsplaats van beeldend kunstenaars?

In de eerste theoretische deelvraag worden de algemene factoren beschreven die van invloed zijn op de vestigingsplaats van een ondernemer. Vervolgens wordt er dieper ingegaan op de factoren die de vestigingsplaats van kunstenaars beïnvloeden. In de tweede theoretische deelvraag wordt bekeken wat beleidsinstrumenten zijn en wat hun functie is. Eerst worden beleidsinstrumenten in het algemeen beschreven om vervolgens toe te spitsen op beleidsinstrumenten uit gemeentelijk kunstbeleid.

De vestigingsplaats van ondernemers

Reijmer & Van Noort (1999) hebben een onderzoek uitgevoerd naar de vestigingsplaats van middelgrote en kleine ondernemers (MKB) binnen Nederland. In een klein land zoals Nederland is ruimte een schaars goed, waardoor een effectieve spreiding van de functies wonen, werken en recreatie belangrijk is. De overheid speelt een bepalende rol in het verdelen van de beschikbare ruimte, het ontwerp daarvan en de uiteindelijke bestemming. In dit onderzoek is de vestigingsplaats van een onderneming de plaats waar de onderneming geografisch gevestigd is (Van de Kamp, 2003).

Bedrijfskenmerken, bedrijfsomgeving en trends

Reijmer & Van Noort (1999) stellen dat er drie factoren zijn die de vestigingsplaats van ondernemers beïnvloeden: de bedrijfskenmerken, de bedrijfsomgeving en trends. De bedrijfskenmerken zijn de interne bedrijfskarakteristieken van een onderneming zoals de productsoort, de productiefactoren, het productieproces en de geografische focus. Wanneer een bedrijf bijvoorbeeld met producten werkt die een korte houdbaarheidsdatum hebben, is toegankelijkheid van de vestigingsplaats een belangrijke voorwaarde. De productiefactoren arbeid en kapitaal hebben invloed op de flexibiliteit van de vestigingsplaats van een onderneming. Wanneer bedrijven een hoge vaste activa hebben, zoals grote machines en installaties, zijn zij minder mobiel en zullen daarom minder snel geneigd zijn om te verhuizen. Ondernemingen die zich richten op de internationale markt zullen vaker buiten het centrum van een stad gevestigd zijn dan ondernemingen die voorzien in een lokale behoefte.

De bedrijfsomgeving kan worden gezien als de gehele omgeving buiten de onderneming die relevant of bepalend is voor het functioneren van de organisatie. De bedrijfsomgeving kan worden onderverdeeld in drie sectoren. De marktomgeving betreft allereerst de commerciële relaties die een onderneming heeft met andere partijen in de markt. Dit gaat om relaties met klanten, banken en leveranciers. Ten tweede heeft de fysieke omgeving betrekking op de infrastructuur, gebouwen en communicatiestructuren. De derde sector is de institutionele omgeving, dit gaat om het beleid van de overheid (Reijmer & Van Noort, 1999).

Een derde factor die de vestigingsplaats van ondernemingen beïnvloedt zijn externe trends, zoals de opkomst van ICT en internationalisering. Door het gebruik van ICT zijn bedrijven minder gebonden aan de lokale afzetmarkt, waardoor zij een grotere vrijheid hebben om zich buiten de lokale afzetmarkt te vestigen. Daarbij zorgt ICT ervoor dat bedrijven zich gemakkelijker kunnen richten op de internationale markt (Reijmer & Van Noort, 1999).

Push, pull & keep-factoren

De bedrijfsomgeving bestaat uit factoren die een werking hebben op de aantrekkelijkheid van een vestigingsplaats. Deze factoren worden push, pull en keepfactoren genoemd. Deze factoren komen zowel voor binnen de institutionele omgeving, de fysieke omgeving en de marktomgeving. Pull-factoren zijn de aantrekkende krachten van een locatie. Deze bestaan bijvoorbeeld uit de mogelijkheid om te groeien als bedrijf, de locatie en goede bereikbaarheid van een plek. De push-factoren zijn duwende krachten die ervoor zorgen dat een onderneming uiteindelijk besluit te verhuizen. Een belangrijke push-factor is het gebrek aan ruimte of de ongeschiktheid van een huidige ruimte. Keep factoren pleiten voor behoud van de huidige locatie. Een keep-factor is menselijk kapitaal. Dit betreft de voorraad kennis, competenties, persoonlijke en sociale vaardigheden, waaronder ook creativiteit, die een mens bezit om arbeid te verrichten (Reijmer & Van Noort, 1999).

Harde en zachte locatiefactoren

Pellenbarg, Van Dijk & Van Wissen (2002) stellen dat er een onderscheid gemaakt kan worden tussen harde en zachte locatiefactoren. Harde locatiefactoren zijn economische factoren en hebben betrekking op de bereikbaarheid van een plek, de diversiteit van voorzieningen en het prijsniveau van woon-en werkruimten. Zachte locatiefactoren zijn niet economisch of rationeel, maar ontstaan vanuit de persoonlijke ervaring. Hierbij kan er gedacht worden aan het imago en de uitstraling van een locatie. Hiermee zijn zachte locatiefactoren moeilijker te kwantificeren en speelt subjectiviteit een grote rol in de beoordeling ervan.

De vestigingsplaats van beeldend kunstenaars

Na behandeling van de algemene vestigingsplaatsentheorie wordt nu de vestigingsplaats van de beeldend kunstenaar behandeld. De analyse Reijmer & Van Noort (1999) naar de vestigingsplaats van ondernemers binnen de commerciële dienstverlening vormt het startpunt voor de theoretische analyse van beeldend kunstenaars.

Reijmer & Van Noort (1999) hebben niet de vestigingsplaats van kunstenaars onderzocht, maar hebben zich gericht op drie sectoren: commerciële dienstverlening, industrie en logistiek. Echter, de analyse van de vestigingsplaats van de commerciële dienstverlening wordt als uitgangspunt voor dit onderzoek gebruikt, aangezien de beeldend kunstenaar ook tot deze beroepsgroep gerekend kan worden. Een voorwaarde voor de commerciële dienstverlening is dat zij een product of dienst produceren voor het algemeen publiek, Daarin is een overeenkomstigheid met de beeldend kunstenaars. Zij produceren ook goederen voor het algemeen publiek. Binnen de commerciële dienstverlening hebben Van Noort & Reijmer (1999) ook het vestigingsgedrag van architecten bestudeerd. Het Centraal Bureau voor de Statistiek plaatst architecten en beeldend kunstenaars in dezelfde beroepsgroep, namelijk de creatieve beroepsgroep (CBS, 2011). Vanuit deze overeenkomstigheid binnen de beroepsgroepen wordt de analyse van de commerciële dienstverlening als theoretisch startpunt gebruikt voor de vestigingsplaatskeuze van beeldend kunstenaars.

De bedrijfskenmerken

Het product beeldende kunst kenmerkt zich in de uitdrukking of toepassing van menselijke creatieve intellectuele vaardigheid en verbeeldingskracht, dat tot uiting komt in een visuele vorm. Dit visuele product heeft de intrinsieke waarde om menselijke emoties en ervaringen te verbeelden, maar kan ook cultureel en sociaal-maatschappelijke vraagstukken tot uiting brengen (Koninklijke Academie van Beeldende

Kunsten, sd). Het creëren van unieke werken was lange tijd de voorwaarde om iets daadwerkelijk kunst te kunnen noemen. Maar door de komst van moderne technieken sinds de jaren '60 is dit minder belangrijk geworden, aangezien er sindsdien ook werken in grotere oplages gemaakt kunnen worden. Tegenwoordig kent de beeldende kunst verschillende verschijningsvormen, zoals films, foto's, digitale media en websites (Borghuis, 2014). De productiefactor arbeid is belangrijk, aangezien kunstproductie een arbeidsintensief karakter heeft, waarbij de kunstenaar vaak hoogopgeleid is (CBS, 2017). Het productieproces laat zich kenmerken door een grote mate van flexibiliteit. Binnen de hedendaagse kunst is een grote mate van multidisciplinariteit, waarbij kunstenaars werken met verschillende materialen, productieprocessen en technieken (Wijn, 2014). Wanneer een hoge mate van flexibiliteit in het werkproces wenselijk is, zullen de ondernemers eerder een werkruimte huren in plaats van kopen. Hierdoor kunnen zij gemakkelijk meebewegen met veranderingen op de markt (Reijmer & Van Noort, 1999).

De bedrijfsomgeving

Andersson et al. (2014) hebben een onderzoek uitgevoerd naar het vestigingsgedrag van beeldend kunstenaars in Stockholm. Daarbij zagen zij dat kunstenaars zich graag vestigen in grote steden. Kunstenaars hebben namelijk baat bij plaatsen met geconcentreerde economieën. Kunstenaars moeten een inkomen hebben, waardoor het belangrijk is dichtbij klanten, galeries en werkgevers te zitten. Hoe groter de stad is waar kunstenaars zich in begeven, hoe groter het publiek is dat zij kunnen bereiken. Daarmee is de marktomgeving van belangrijke waarde voor kunstenaars. Bovendien hebben kunstenaars een ongewoon hoog niveau van zelfstandige arbeid en gemiddeld een lager inkomen dan werkenden in andere hoogopgeleide arbeidsgroepen. Door het lage inkomen en onzekerheid aan vaste opdrachten, hebben kunstenaars naast hun beroepspraktijk vaak een extra bijbaan. Hierdoor worden zij aangetrokken tot regio's met hoge werkgelegenheidskansen (Andersson et al., 2014)

De fysieke omgeving biedt ontmoetingsmomenten tussen kunstenaars. Voor immateriële intellectuele productie is er een belang bij fysieke ontmoetingsplekken waar hoger opgeleiden met elkaar creatieve kennis kunnen uitwisselen. De output in creatieve netwerken is snel, waardoor specialistisch talent en een hoge onderlinge betrokkenheid noodzakelijk is om bij te kunnen blijven. Deze kennisuitwisseling vraagt om onderling begrip en vertrouwen, waaraan face-to-face contact een positieve bijdrage levert. Een andere belangrijke voorwaarde binnen de fysieke omgeving is de betaalbaarheid van woningen en werkruimtes. Kunstenaars hebben vaak een voorkeur voor dynamische steden, maar hebben zij een beperkt budget. De betaalbaarheid van woningen en werkruimtes is daarmee een doorslaggevende factor (Andersson et al., 2014)

De institutionele omgeving krijgt vorm in beperkende wetgeving of binnen een stimulerend beleid. Het domein van hedendaagse kunsten is nagenoeg vrij van beperkende wetgeving (Wijn, 2014). De Rijksoverheid voert een stimulerend beleid, waarbij het Rijk samen met de cultuursector, gemeentes en provincies afspraken maakt om de cultuursector te verstevigen. De inrichting van het kunstbeleid wordt binnen een gedecentraliseerd beleidssysteem uitgewerkt, waarbij gemeentes verantwoordelijk zijn voor het opstellen van hun eigen beleid. Dit heeft als mogelijk voordeel dat het kunstbeleid een van de laatste vrijplaatsen is voor autonoom beleid van steden. Die speelruimte vraagt ook aan de beleidsmakers van de stad iets bijzonders. Het vraagt namelijk om een college van B&W met een overtuiging om de stad een bijzondere vestigingsplaats te maken voor de creatieve klasse, in plaats van bij de boekhouding en de regels te blijven (Wijn, 2014). Een stimulerend beleid heeft een aantrekkende werking

op de vestigingsplaats. Beperkende regelgeving heeft daarentegen een afstotende werking op de vestigingsplaats (Reijmer & Van Noort, 1999).

Trends

Bedrijven binnen de commerciële dienstverlening blijven graag klein en flexibel. Schaalvergroting komt minder vaak voor en neemt de vraag naar kleine werkruimtes toe. Doordat veel ondernemers hun diensten aanbieden via websites, zijn zij minder afhankelijk van de lokale afzetmarkt. Ondernemers die niet veel bezoekers over de vloer hebben, kunnen zich hierdoor gemakkelijker vestigen buiten het stadscentrum (Reijmer & Van Noort, 1999).

Push, pull & keepfactoren

Binnen de commerciële dienstverlening is het gebrek aan een geschikte werkruimte de belangrijkste push-factor voor een onderneming om te verhuizen. Problemen zoals slechte parkeergelegenheid of lage kwaliteit van huisvesting wegen minder zwaar als redenen om te verhuizen. Daarmee zal parkeergelegenheid geen doorslaggevende reden zijn om te verhuizen, maar kan het wel de laatste druppel zijn (Reijmer & Van Noort, 1999). Doorslaggevende pull-factoren voor kunstenaars om zich ergens te vestigen zijn de beschikbaarheid en betaalbaarheid van de accommodatie, de aanwezigheid van kunstenaarsnetwerken, een afzetmarkt voor hun producten en toegang tot de arbeidsmarkt (Reijmer & Van Noort, 1999; Andersson et al., 2014; Wijn, 2014). Binnen de commerciële dienstverlening het belang van menselijk kapitaal een belangrijke keep-factor is. Het is namelijk niet gemakkelijk om sociale contacten, netwerken en medewerkers te verhuizen naar verre locaties, waardoor menselijk kapitaal een belangrijke rol speelt in de beslissing op de huidige locatie te blijven (Reijmer & Van Noort, 1999). Leamer en Storper (2011) stellen dat het creatieve werk in een hoge mate afhankelijk is van deze sociale relaties binnen fysieke netwerken, ofwel het sociaal kapitaal. Bij sociaal kapitaal staat de kwaliteit van relaties centraal, waarbij deze relaties zorgen voor een toename van kennis en creativiteit. Veel kennis bij kunstenaars is onbewuste of ongrijpbare kennis die ruimtelijke nabijheid eist voor een succesvolle overdracht. Dit socialisatieproces in een fysiek netwerk vergroot de overdracht van kennis wat zorgt voor een verhoogde motivatie. Hierdoor ontstaat de mogelijkheid tot nieuwe ontdekkingen die kunnen worden gebruikt als creatieve vonken voor het ontwikkelen van nieuwe kunst.

Harde en zachte locatiefactoren

Een harde locatiefactor is de aanwezigheid van een bloeiende en diverse culturele infrastructuur. Deze infrastructuur zorgt voor fysieke ontmoetingsplekken met andere kunstenaars en is deze infrastructuur een mogelijke afzetmarkt voor de kunstenaar. Ook is de factor van betaalbaarheid en geschiktheid van woningen en werkruimtes een harde locatiefactor. Kunstenaars vestigen zich namelijk graag in dynamische steden, maar hebben daarentegen relatief weinig budget. Eveneens zijn zachte locatiefactoren voor kunstenaars van belang, zoals het imago van de stad. Het imago van een plaats weerspiegelt zich ook in de producten en de ondernemer zelf (Van Noort & Reijmer, 1999; Andersson et al., 2014).

2.2 Wat is er bekend over beleidsinstrumenten uit het gemeentelijk kunstbeleid?

In dit onderzoek wordt er specifiek ingegaan op de rol van de institutionele omgeving op de vestigingsplaatskeuze van een onderneming. De institutionele omgeving is één van de drie omgevingen die invloed uitoefent op de vestigingsplaats van de onderneming. De overheid kan deze omgevingsfactor beïnvloeden door gebruik te maken van beleidsinstrumenten. In dit hoofdstuk worden de beleidsinstrumenten verder onderzocht.

Het effectief aanpakken van een maatschappelijk probleem vraagt om een gerichte aanpak (Bekkers, 2012). Het beleid krijgt zijn neerslag in een beleidsnota of beleidsprogramma, waarbij beleid vaak een interventie is op de huidige markt. Beleidsmakers willen iets veranderen, waardoor overheidssturing nodig is. Om te kunnen interveniëren op de markt moet er een keuze gemaakt worden in beleidsinstrumenten die worden ingezet.

In dit onderzoek is een beleidsinstrument als volgt gedefinieerd:

"Een beleidsinstrument is een activiteit of bundeling van activiteiten die gericht is op de beïnvloeding van het keuzegedrag van actoren, zodat zij hun gedrag meer aanpassen aan de doelstellingen van het beleid die met de inzet van het instrument worden beoogd" (Bekkers, 2012, p. 93)

Soorten beleidsinstrumenten

Er zijn verschillende soorten beleidsinstrumenten. Ten eerste zijn er de instrumenten waarvan de toepassing direct leidt tot het beoogde resultaat. Deze instrumenten worden overheidsproductie genoemd. Een voorbeeld is het bouwen van een waterzuiveringsinstallatie om rioolwater te zuiveren. De tweede soort beleidsinstrumenten zijn gericht op het wijzigen van taken, verantwoordelijkheden en bevoegdheden van actoren in het beleidsveld. Dit zijn bestuursinstrumenten en de beleidsvoerder probeert daarmee de beleidsdoelen dichterbij te brengen door het herstructureren van sturingsrelaties. Het derde soort beleidsinstrumenten zijn gericht op het beïnvloeden van gedrag van burgers en/of bedrijven (Hoogerwerf & Herweijer, 2014). Dit onderzoek richt zich op de laatste soort beleidsinstrumenten.

Van der Doelen (1989) heeft een onderscheid gemaakt tussen een drietal beleidsinstrumenten: juridische beleidsinstrumenten, economische beleidsinstrumenten en communicatieve beleidsinstrumenten. Hoogerwerf en Herweijer (2014) hebben hier een vierde instrumentarium aan toegevoegd: fysieke beleidsinstrumenten. Ook kan de overheid een laissez faire-beleid te formuleren, waarbij de overheid wel beleidsdoelen stelt, maar afziet van ingrijpen, omdat de overheid meer verwachtingen heeft van de spontane werking van de markt. In dit onderzoek wordt het actief ingrijpen van de overheid onderzocht, waardoor de laissez faire-stijl niet verder wordt meegenomen (Bekkers, 2012).

Juridische beleidsinstrumenten

Het juridisch perspectief verwijst naar beleidsinstrumenten met een dwingend karakter. Door middel van wet- en regelgeving worden actoren gedwongen zich te conformeren aan neergelegde normen en gedragsregels, waaraan rechten en plichten kunnen worden ontleend. Er kunnen sancties worden opgelegd als de gedragsregels niet worden nageleefd. De juridische instrumenten bestaan onder andere uit wet- en regelgeving, beschikkingen en voorschriften en een gebod of verbod (Van der Doelen, 1989)

Economische beleidsinstrumenten

Het financieel perspectief bestaat uit een instrumentarium dat zich richt op het veranderen van de kosten-baten afweging die actoren maken. Het financiële instrument wil het gewenste gedrag bereiken op basis van vrijwilligheid en niet door het opleggen van geboden en verboden. De financiële instrumenten bestaan onder andere uit belastingen, subsidies, heffingen en prijsregulering (Van der Doelen, 1989).

Communicatieve beleidsinstrumenten

In het communicatief perspectief wordt getracht het gedrag van actoren te beïnvloeden op vrijwillige basis door kennisoverdracht. Doelgroepen kunnen namelijk een keuzemogelijkheid anders waarderen wanneer zij meer informatie hebben. De communicatieve instrumenten bestaan onder andere uit voorlichting, onderwijs en advertenties (Hoogerwerf & Herweijer, 2014).

Fysieke beleidsinstrumenten

De overheid kan ook via fysieke maatregelen proberen het gedrag te beïnvloeden. Zo kan een gemeente besluiten een autoweg te blokkeren met betonblokken, waardoor alleen voetgangers en fietsers gebruik kunnen maken van de weg. Een andere maatregel is bijvoorbeeld het bouwen van woningen om de krapte op de woningmarkt te verminderen. Hierdoor verandert er niks in de wetgeving, de economische situatie of informatie aan de burgers, maar wordt iets fysiek mogelijk of onmogelijk gemaakt (Hoogerwerf & Herweijer, 2014)

Instrumenten

Binnen deze sturingsmodellen worden doorgaans een tweetal indelingen gemaakt. In eerste plaats kan er een onderscheid gemaakt worden tussen individuele en algemene instrumenten. Tevens kan er een onderscheid gemaakt worden tussen beperkende of verruimende instrumenten.

Algemene en individuele instrumenten

Bij een algemeen instrument heeft een instrument dezelfde uitwerking en betekenis voor een grote groep actoren. Het betreft een individueel instrument als het betrekking heeft op een specifieke actor. Als men zich richt op een klein segment of individu, is er over het algemeen meer sprake van maatwerk. Hierdoor kan er beter ingespeeld worden op individuele omstandigheden en wensen van de betreffende individu. Dit is echter niet altijd van toepassing, aangezien sommige maatregelen op iedereen van toepassing zijn, zoals bijvoorbeeld prijsregulering (Hoogerwerf & Herweijer, 2014).

Beperkend of verruimende instrumenten

Een tweede onderscheid kan gemaakt worden tussen verruimende en beperkende beleidsinstrumenten. Het verruimend aspect gaat over de instrumenten die een bepaald gedrag willen stimuleren. Het beperkend aspect juist verwijst naar verkleinen van de gedragsmogelijkheden (Hoogerwerf & Herweijer, 2014).

	 Juridisch	 Economisch	 Communicatief	 Fysiek
 Algemeen	wet	maximum/ minimum prijzen	(massa)media	ruimtelijke ordening
 Individueel	beschikking	subsidies op aanvraag	advies experts aan individuen	toewijzing leegstaand vastgoed
 Verruimend	rechten	subsidie	voorlichting	uitbreiden wegennetwerk
 Beperkend	verbod	heffing	propaganda	toegangspoorten

Fig. 1 Algemeen, individueel, verruimend en beperkende vormen van de vier sturingsmodellen (Hoogerwerf & Herweijer, 2014; Van der Doelen, 1989)

Beleidsinstrumenten binnen het gemeentelijk kunstbeleid

Binnen het gemeentelijk kunstbeleid zijn er diverse beleidsinstrumenten beschikbaar. Om tot een compleet beeld van beleidsinstrumenten te komen, zijn er onderzoeken gebruikt van de VNG (2006), Borghuis (2014) en Wijn (2014). In onderstaand gedeelte wordt een overzicht gegeven van de instrumenten, waarbij voor elk middel is aangegeven binnen welk sturingsmodel zij geplaatst kunnen worden.

Beleidsinstrumenten binnen het economische sturingsmodel

Stimuleren tentoonstellingsruimtes

Nederland kent een gevarieerde infrastructuur van instellingen die beeldende kunst presenteren en aanbieden. Gemeenten kunnen de presentatiemogelijkheden van beeldende kunst positief beïnvloeden door subsidie-afspraken met de instellingen te maken. Deze instellingen dragen bij aan de waardering van kunst en vergroot het de zichtbaarheid van de lokale kunstenaar (Borghuis, 2014).

Soort beleidsinstrument: economisch, verruimend, individueel instrument

Stimuleren van galeries

Gemeentes kunnen een stimulerend beleid voeren ten aanzien van galeries. Zo kan een gemeentes subsidies geven voor het realiseren van een tentoonstelling, het opstarten van een galerie of ervoor zorgen dat een galerie genoeg inkomsten heeft om te blijven bestaan (Borghuis, 2014).

Soort beleidsinstrument: economisch, verruimend, individueel instrument

Individuele subsidies

Bij dit instrument worden de individuele kunstenaars gesubsidieerd. Dit gebeurt met het oog op de realisatie van een nieuw werk, presentatie of project van de betreffende kunstenaar. Dit biedt kunstenaars de mogelijkheid om zich artistiek te ontwikkelen en hun marktpositie te verbeteren (Borghuis, 2014). Dit kan gaan om een startersbeurs of een subsidie ter ontwikkeling van de beroepspraktijk.

Soort beleidsinstrument: economisch, verruimend, individueel instrument

Leningen

De gemeente kan kunstenaars een rentevrije lening aanbieden. Deze lening kan gebruikt worden voor het realiseren van een nieuw werk voor een expositie, de aanschaf van bijvoorbeeld apparatuur of gereedschap. Deze lening kan ervoor zorgen dat een kunstenaar een volgende stap in zijn of haar carrière kan zetten (Borghuis, 2014)

Soort beleidsinstrument: economisch, verruimend, individueel instrument

Steun aan kunstenaarscollectieven

Kunstenaarscollectieven zijn presentatie- en productieruimten voor kunst die zijn opgezet door kunstenaars en in eigen beheer worden geëxploiteerd. Deze ruimtes zijn een plek waar kunstenaars kunnen experimenteren en presenteren. Zij nemen een plek in tussen de werkplaatsen en de presentatieplekken zoals musea. Veel gemeenten ondersteunen deze initiatieven omdat het bijdraagt aan de diversiteit van de culturele infrastructuur (Wijn, 2014)

Soort beleidsinstrument: economisch, verruimend, algemeen instrument

Aankoop en opdrachten

Het Rijk en de Gemeenten zijn belangrijke opdrachtgevers op het gebied van beeldende kunst. Opdrachten betreffen in de praktijk veelal projecten in de openbare ruimte. Ook hebben verschillende gemeentes een eigen stadscollectie opgebouwd. Daarmee toont de stad betrokkenheid naar lokale kunstenaars en worden belangrijke kunstwerken in de stad bewaard (VNG, 2006).

Soort beleidsinstrument: economisch, verruimend, individueel instrument

Percentageregeling

Een specifieke vorm van financiering is de percentageregeling. Dit is een regeling waarbij een bepaald percentage van de bouwkosten van gebouwen wordt gereserveerd voor de toepassing van beeldende kunst. Dit is een effectief instrument om enerzijds de beeldende kunst een bijdrage te laten leveren aan de gebouwde omgeving en aan de andere kant om de bevolking in aanraking te laten komen met beeldende kunst.

Soort beleidsinstrument: economisch, verruimend, individueel instrument

Honorarium

Beeldend kunstenaars doen vaak mee aan tentoonstellingen die door lokale musea, tentoonstellingsruimtes of overheidsinstanties georganiseerd worden. Gelet op de inkomstenbevordering van de kunstenaars is een vergoeding, ofwel honorarium, belangrijk (Borghuis, 2014).

Soort beleidsinstrument: economisch, verruimend, individueel instrument

Kunstprijzen

Gemeentes kunnen aanmoedigingsprijzen uitreiken. Deze prijzen worden gezien als een vorm van waarderen en als een verkapte vorm om een talentvolle kunstenaar eenmalig te subsidiëren (Wijn, 2014)

Soort beleidsinstrument: economisch, verruimend, individueel instrument

Medefinanciering van projecten, beeldende kunstroutes en festivals

De gemeente kan projecten die de zichtbaarheid van lokale kunstenaars vergroten financieel ondersteunen. De gemeente organiseert de presentaties en projecten niet uit eigen initiatief, maar bieden zij een financieel ondersteunende rol in het organiseren van deze culturele initiatieven (Borghuis, 2014)

Soort beleidsinstrument: economisch, verruimend, individueel instrument

Beleidsinstrumenten binnen het communicatieve sturingsmodel

Kunstvakonderwijs

De aanwezigheid van een kunstacademie en culturele educatieve instellingen hebben een positieve invloed op de aanwezigheid van kunstenaars en op het vernieuwende klimaat van de culturele sector (Wijn, 2014)

Soort beleidsinstrument: communicatief, verruimend, algemeen instrument

Stimuleren cultureel ondernemerschap

Cultureel ondernemerschap kan beeldend kunstenaars helpen op het gebied van bedrijfsvoering, positionering en relatiebeheer. De culturele markt verandert, waarbij de overheid terugtreedt en de marktwerking toeneemt. De gemeente kan cursussen

aanbieden die de zelfstandigheid van de kunstenaars vergroot (Borghuis, 2014).
Soort beleidsinstrument: communicatief, verruimend, algemeen instrument

Opdrachtbemiddeling

Gemeentes in Nederland hebben vaak een groot netwerk. De gemeente kan vanuit haar positie stimulerend beleid voeren door verbindingen te leggen met de kunstenaars en commerciële partijen (Wijn, 2014).

Soort beleidsinstrument: economisch, verruimend, individueel instrument

Organiseren van atelierroutes

Een gemeente kan een beeldende kunstroute of atelierroute organiseren. Kunstenaars stellen hun atelier open voor publiek en kunnen werk verkopen aan geïnteresseerden. Door beeldenroutes in openbare plekken mogelijk te maken, komen meer mensen in aanraking met de lokale kunstenaars in de regio (Borghuis, 2014)

Soort beleidsinstrument: communicatief, verruimend, algemeen beleidsinstrument

Kunstuitleen

Een kunstuitleen is een instelling die kunst en publiek dichterbij elkaar wil brengen. Dit doen zij door het uitlenen en verkopen van werk van lokale kunstenaars, waarbij er ook informatieve en educatieve activiteiten plaatsvinden (VNG, 2006).

Soort beleidsinstrument: communicatief, verruimend, individueel beleidsinstrument

Centrum voor Beeldende Kunst (CBK)

Een Centrum voor Beeldende Kunst houdt zich bezig met het gehele aanbod van beeldende kunst in een gemeente. Daar richt het zich op terreinen zoals educatie, participatie, advies en bemiddeling, tentoonstellingen en kunst in de openbare ruimte. (Borghuis, 2014).

Soort beleidsinstrument: communicatief, verruimend, algemeen beleidsinstrument

Beeldende Kunst in de Openbare Ruimte (BKOR)

Gemeentes kunnen een afdeling of organisatie instellen die zich verantwoordelijk houdt voor de Beeldende Kunst in de Openbare Ruimte, ofwel BKOR. Deze afdeling beheert de stadscollectie in samenwerking met betrokken bewoners. De gemeente kan lokale kunstenaars vragen kunstwerken te maken voor de openbare ruimte (Borghuis, 2014).

Soort beleidsinstrument: communicatief, verruimend, algemeen beleidsinstrument.

Beleidsinstrumenten binnen het fysieke sturingsmodel

Atelierruimtes

Een atelier is voor een kunstenaar een belangrijke voorwaarde voor de uitoefening van zijn beroep. De zorg voor genoeg betaalbare ateliers is een onderdeel van het voorwaardenscheppend beleid van de gemeente. In verschillende gemeenten is in de loop der jaren een zelfstandig accommodatiebeleid op gang gekomen (Borghuis, 2014). Daarbij kan de aanwezigheid van een werkruimteorganisatie de werk- en presentatieruimtes in een stad beheren en zo nodig ook nieuwe verbouwplannen initiëren (Wijn, 2014)

Soort beleidsinstrument: Fysiek, verruimend, individueel instrument

Artists in residence

Onder een artist in residence worden plekken verstaan waar kunstenaars een bepaalde periode kunnen werken en wonen. Op deze plekken kunnen kunstenaars experimenteren, reflecteren en onderzoek kunnen doen ter verdieping van hun eigen praktijk. Gemeentes kunnen zich met het verblijf van buitenlandse kunstenaars internationaal profileren. Tevens kan een gemeente een uitwisseling aangaan met andere internationale steden, waardoor lokaal talent de mogelijkheid krijgt zich internationaal verder te ontwikkelen (Borghuis, 2014).

Soort beleidsinstrument: fysiek, verruimend, individueel instrument

De gemeente zet een combinatie in van financiële, communicatieve en fysieke beleidsinstrumenten. Er worden geen instrumenten ingezet binnen het juridische sturingsmodel. De meeste beleidsinstrumenten vallen binnen het financiële sturingsmodel. Daarbij worden er voornamelijk subsidies ingezet met een individueel karakter. Alle beleidsinstrumenten zijn verruimend van aard, er worden geen beperkende instrumenten gebruikt. Het accent ligt daarmee op een stimulerend beleid om zodoende de kunst en cultuursector te versterken.

2.3 De invloed van beleidsinstrumenten op de vestigingsplaats

Beleidsinstrumenten worden ingezet om een bepaald resultaat in een situatie te bewerkstelligen (Bekkers, 2012). De vraag die daarbij ontstaat is of beleidsinstrumenten uit het gemeentelijk kunstbeleid genoeg sturende kracht hebben om de vestigingsplaats van beeldend kunstenaars te beïnvloeden.

Effectiviteit van beleidsinstrumenten

Fenger & Klok (2021) stellen dat een instrument effectiever is naarmate de bijdrage aan het bereiken van de doelstellingen groter is. Klok (1991) stelde eerder al dat effectiviteit van instrumenten niet alleen wordt bepaald door de eigenschappen van de instrumenten zelf, maar ook door de omstandigheden waar deze instrumenten worden toegepast. Er zijn drie variabelen die effectiviteit van beleidsinstrumenten bepalen: de eigenschappen van de instrumenten, de beleidsuitvoering en het beleidsveld. De eigenschappen van de instrumenten betreffen het soort sturingsmodel en het verruimende of beperkende karakter van een instrument. Het beleidsproces geeft aan hoe het instrument wordt ingezet. Bijvoorbeeld hoe intensief de gemeente het instrument inzet. Een middel kan effectief lijken, maar als er onvoldoende budget is voor het instrument, zal het alsnog onvoldoende sturen. Het beleidsveld is de omgeving waar het beleidsproces zich afspeelt.

Eigenschappen beleidsinstrumenten

Binnen het economische sturingsmodel is er een tweedeling tussen subsidieregelingen en heffingenstelsels. Fenger & Klok (2021) stellen dat de heffingenstelsels doorgaans effectief zijn, maar ook weerstand oproepen. Bij subsidies is de weerstand weliswaar niet aanwezig, maar is de mate op gedragsbeïnvloeding beperkt. Communicatieve instrumenten hebben doorgaans beperkte effectiviteit. Mensen hebben redenen om

bepaald gedrag te vertonen en die redenen veranderen zelden door nieuwe informatie. Actoren dienen namelijk open te staan voor de boodschap van het instrument, voordat ze deze boodschap bij hen doordringt. Juridische instrumenten zijn het meest effectief in het bijdragen aan het bereiken van de doelstellingen. Er zijn veel situaties waarbij actoren weinig moeite hebben met de gedragsverandering en daardoor is de handhaving eenvoudig te realiseren. Fenger & Klok (2021) doen geen uitspraken over de effectiviteit van fysieke beleidsinstrumenten. Het is echter aannemelijk om te denken dat de effectiviteit van een instrument hoog is als de overheid iets fysiek mogelijk of onmogelijk maakt. Wanneer iets onmogelijk gemaakt wordt, kan dit instrument mogelijk weerstand oproepen. Daarentegen kan er juist waardering ontstaan voor beleid als mogelijkheden worden gecreëerd die er eerst niet waren.

Van der Doelen (1991) stelt dat een juiste mix van beperkende en verruimende instrumenten bijdraagt aan het verhogen van de effectiviteit. Een stimulerend instrument is optioneel: een actor mag meedoen, maar het hoeft niet. Bij een beperkend instrument beslist de overheid over in het inzetten van het instrument, al dan niet tegen de wil van de actor in. Stimulerende instrumenten kennen veelal weinig weerstand in de beleidsuitvoering. Door het evenwichtig combineren van beperkende en stimulerende sturingsmiddelen, versterkt de overheid de werking van instrumenten en de effectiviteit van het beleid. De stimulerende vormen zorgen voor de 'voet tussen de deur', de beperkende vormen als 'stok achter de deur' (Van der Doelen, 1991).

De sturing van beleidsinstrumenten op de vestigingsplaats

Reijmer & Van Noort (1999) stellen dat het afwegingsproces van de vestigingsplaats van de kunstenaar beïnvloed wordt door de push, pull en keep-factoren binnen de bedrijfsomgeving. Des te aantrekkelijker de omgeving is, des te eerder zal een onderneming zich vestigen op een bepaalde plaats. De aantrekkelijkheid van de omgeving van een kunstenaar bestaat uit de marktomgeving, fysieke omgeving en institutionele omgeving.

Uit het onderzoek van Reijmer & Van Noort (1999) komt naar voren dat de marktomgeving het meest doorslaggevend is voor de vestigingsplaats van kunstenaars. Dit komt overeen met het onderzoek van Andersson et al. (2014) waarbij Zweedse kunstenaars aangeven graag in een omgeving te werken met een aantrekkelijke afzetmarkt en met toegang tot de arbeidsmarkt. Om de afzetmarkt te vergroten, zijn er veel instrumenten beschikbaar die de gemeente kan inzetten. Dit zijn voornamelijk economische middelen. Zo kan het de culturele infrastructuur van de stad versterken door subsidies te verlenen aan instellingen, projecten en kunstenaars. Daarmee is de invloed van dit instrument op het vergroten van de afzetmarkt groot. De gemeente heeft geen instrumenten die gericht zijn op het vergroten van de toegang op de arbeidsmarkt. Wel kunnen er meer banen binnen de kunst- en cultuursector ontstaan als er ook meer culturele instellingen gevestigd zijn. Hiermee is de inzet verruimende economische beleidsinstrumenten effectief bij het aantrekkelijk maken van de marktomgeving.

Een aantrekkelijke fysieke omgeving is, na de marktomgeving, een belangrijke factor in de aantrekkelijkheid van een vestigingsplaats (Reijmer & Van Noort, 1999). Andersson et al. (2014) stellen dat de aantrekkelijkheid van de fysieke omgeving voor kunstenaars wordt bepaald door de beschikbaarheid van betaalbare accommodaties en de aanwezigheid van kunstenaarsnetwerken. Reijmer & Van Noort (1999) bevestigen dit en stellen dat de beschikbaarheid en betaalbaarheid van werkruimtes een van de belangrijkste pull-factoren is voor een vestigingsplaats. Het inzetten van fysieke

beleidsinstrumenten om zodoende betaalbare werkruimten te waarborgen, is een effectief middel. Het hebben van een atelier is namelijk voor een kunstenaar een cruciale voorwaarde voor de uitoefening van zijn beroep (Wijn, 2014). Kunstenaars hebben echter vaak beperkt budget, waardoor het voor hen moeilijk is om de reguliere ondernemersprijs voor een ruimte te betalen. Een accommodatiebeleid en de aanwezigheid van een werkruimteorganisatie kan daarin een belangrijke rol spelen. Daarmee is de inzet van verruimende fysieke beleidsinstrumenten effectief bij het aantrekkelijk maken van de fysieke omgeving.

De institutionele omgeving kan zowel een negatief als positief effect hebben op de aantrekkelijkheid van een vestigingsplaats. Beperkende instrumenten worden door actoren als ongunstig gezien en hebben daarmee een negatieve werking op de vestigingsplaats. Verruimende instrumenten stimuleren de gedragsmogelijkheden en hebben daarmee een positieve werking op de aantrekkelijkheid van de vestigingsplaats. Bij de analyse van de beleidsinstrumenten uit het gemeentelijk kunstbeleid blijkt dat er alleen economische, communicatieve en fysieke instrumenten worden ingezet met een verruimend karakter. Dit stuurt aan op een gunstig beleid en heeft een positief effect op de aantrekkelijkheid van een locatie. Uit onderzoek van Reijmer & Van Noort (1999) blijkt dat aantrekkelijk beleid kan werken als een pull-factor, maar is de invloed beperkt. Slechts 1% van de ondernemers binnen de commerciële dienstverlening benoemt dit als belangrijke pull-factor. De instrumenten hebben hiermee een beperkte effectiviteit bij het aantrekkelijk maken van de institutionele omgeving.

Van der Doelen (1991) meent dat een mix van verruimende en beperkende instrumenten effectief bijdraagt aan het behalen van het beleidsdoel. In het gemeentelijke kunstbeleid bevinden zich alleen verruimende instrumenten, maar heeft de gemeente wel degelijk de mogelijkheid effectief te sturen binnen de vestigingsplaats van kunstenaars. Door de inzet van verruimende instrumenten kan een gemeente sturen op een aantrekkelijke bedrijfsomgeving, waardoor het zich onderscheidt van andere regio's. Het is daarbij wenselijk om een mix van economische, communicatieve en fysieke instrumenten in te zetten welke sturen op de belangrijkste pull-factoren binnen de marktomgeving, fysieke omgeving en institutionele omgeving. Het gaat daarbij om het verstevigen van de culturele infrastructuur, zodat de afzetmarkt vergroot wordt. Daarbij zorgt een rijke culturele infrastructuur voor voldoende fysieke ontmoetingsplekken tussen kunstenaars. Tevens dient de gemeente te voorzien in werkplekken, zodat kunstenaars in staat blijven om hun werk te kunnen produceren. Zodoende kunnen de beleidsinstrumenten uit het kunstbeleid effectief sturen op een gunstige vestigingsplaats.

2.4 Conceptueel model

Onderstaand conceptueel model toont de relatie tussen de variabelen uit dit onderzoek, namelijk de invloed van gemeentelijke beleidsinstrumenten op de vestigingsplaats. Beleidsinstrumenten kunnen ingedeeld worden in vier domeinen: fysieke, communicatieve, juridische en economische beleidsinstrumenten. Gemeentes kunnen een mix van instrumenten inzetten die bijdragen aan het behalen van het beleidsdoel, in dit geval een goede vestigingsplaats. Daarmee is er een positief verband tussen de gemeentelijke beleidsinstrumenten en de vestigingsplaats.

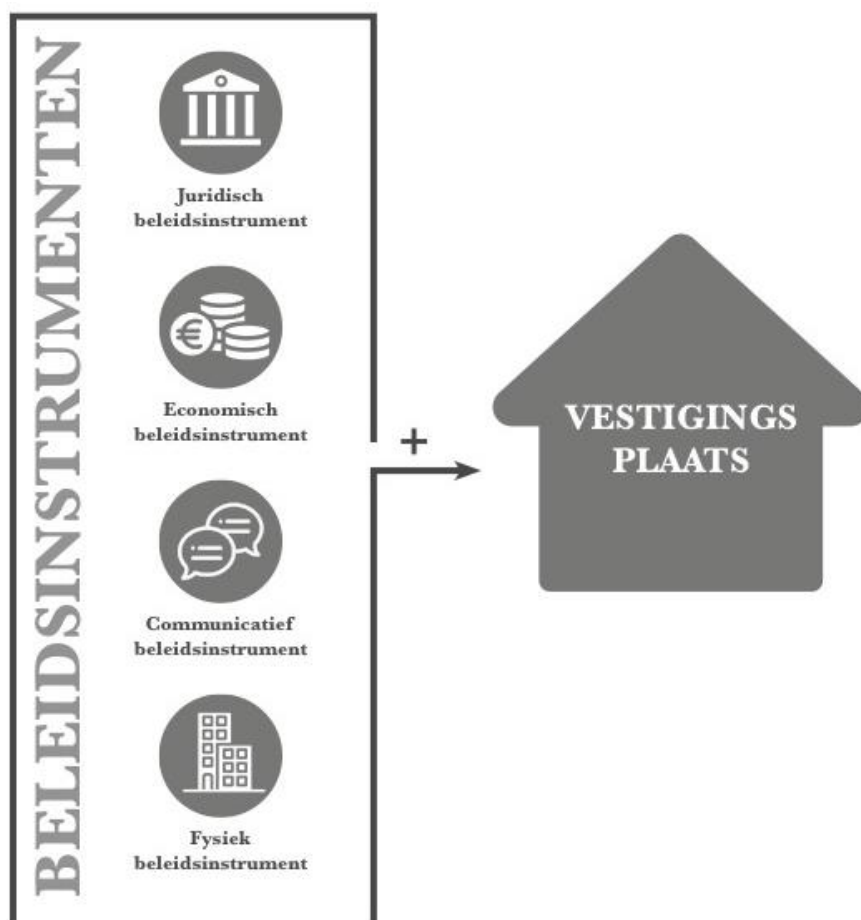

Fig. 2 Conceptueel model

2.5 Operationaliseringstabel

In onderstaande operationaliseringstabel worden de twee kernbegrippen uit de vraag- en doelstelling beschreven: beleidsinstrumenten en vestigingsplaats. De operationalisering start met definiëring van deze kernbegrippen. Vervolgens zijn deze kernbegrippen ontrafeld in een aantal dimensies en indicatoren. De indicatoren zijn observeerbare fenomenen, waardoor de kernbegrippen meetbaar worden in de praktijk. Alle begrippen in de operationaliseringstabel vinden hun basis in de theoretische analyse. De bronvermelding wordt ook vermeld in de operationaliseringstabel.

Fig. 3 Operationalisering vestigingsplaats

Fig. 4 Operationalisering beleidsinstrumenten

3.0 Onderzoeksmethodologie

De theoretische analyse vormt het startpunt van het praktijkgerichte onderzoek om zodoende de centrale vraag te kunnen beantwoorden. In dit hoofdstuk wordt de onderzoeksmethodologie voor het empirische onderzoek beschreven.

3.1 Onderzoeksstrategie

De bestaande vakliteratuur biedt geen overzicht van de motieven van de kunstenaars om zich in Rotterdam te vestigen en de invloed van beleidsinstrumenten daarop. Daarom wordt het theoretische onderzoek aangevuld met kwalitatief onderzoek in de praktijk. Om de motieven en overwegingen van de kunstenaars in kaart te kunnen brengen, is er gekozen voor een kwalitatieve onderzoeksmethode. De casestudy biedt de mogelijkheid om een diepgaand en integraal beeld te krijgen van het onderzoeksobject (Verschuren & Doorewaard, 2016). Er is gekozen om bij een klein aantal respondenten een diepte-interview af te nemen. Deze methode is namelijk uitermate geschikt om opvattingen en motivaties over een onderwerp te achterhalen (Boeije, 2016).

3.2 Samenstelling van de onderzoeksgroep

In dit onderzoek zijn er twee groepen respondenten: beeldend kunstenaars en beleidsmakers. Binnen een casestudy werkt men met een klein aantal onderzoekseenheden (Verschuren & Doorewaard, 2016). Er zijn in totaal 10 beeldend kunstenaars uit Rotterdam geïnterviewd. In de selectie van de beeldend kunstenaars is rekening gehouden met het aantal jaren dat zij werkzaam zijn als beeldend kunstenaar. Reijmer & Van Noort (1999) stellen namelijk dat een ondernemer die net gestart is andere eisen stelt aan de vestigingsplaats dan een ondernemer die al meerdere jaren werkzaam is. Door spreiding in ondernemersjaren wordt er getracht een representatieve groep kunstenaars te interviewen.

Het werven van respondenten is gestart binnen het netwerk van de onderzoeker. De onderzoeker is bekend met de doelgroep en er zijn er vier respondenten persoonlijk benaderd om deel te nemen aan het onderzoek. Zodoende is er gestart met het afnemen van vier interviews. Vervolgens is aan deze respondenten gevraagd of zij andere kunstenaars kennen die mogelijk ook willen deelnemen aan het onderzoek. Zodoende vond er een sneeuwbal effect plaats (Boeije, 2016). Via deze methode zijn drie andere respondenten gevraagd om deel te nemen aan het onderzoek. In deze fase zijn er in totaal zeven kunstenaars geïnterviewd. Al deze kunstenaars waren onderdeel van de mid-career of senior kunstenaarsgroepen.

Binnen het domein van junior kunstenaars was het lastiger om respondenten te vinden. In september 2020 is de website www.rotterdamkunsten.nl geraadpleegd. Dit is een website van CBK Rotterdam waar Rotterdamse kunstenaars hun portfolio kunnen uploaden. Deze kunstenaars zijn door het CBK Rotterdam gecontroleerd op hun autonome beroepspraktijk, waardoor deze voldoen aan het profiel van beeldend kunstenaar. Via deze website zijn er twee junior kunstenaars benaderd en hebben zij beiden deelgenomen aan het onderzoek. Ook is de lijst met net afgestudeerde kunstenaars aan de Willem de Kooning en Piet Zwart academie geraadpleegd. Via deze lijst is een respondent benaderd en zij heeft aangegeven graag mee te doen aan het onderzoek. Alle respondenten die zijn benaderd, hebben ook meegedaan aan het onderzoek. Daarmee was de betrokkenheid en bereidheid van kunstenaars om mee te doen aan dit onderzoek hoog.

Junior kunstenaars (0 - 5 jaar werkzaam als kunstenaar)

Respondent 1: Jette Vogel

Respondent 2: Iris Bergman

Respondent 3: Pleun Gremmen

Mid-career kunstenaars (5-10 jaar werkzaam als kunstenaar)

Respondent 4: Tessa Biemans

Respondent 5: Maarten Bel

Respondent 6: Liza Wolters

Respondent 7: Gijsbert van der Wilt

Respondent 8: Johannes Langkamp

Senior kunstenaars (10+ jaar werkzaam als kunstenaar)

Respondent 9: Anita Hrnica

Respondent 10: Rabin Huissen

Selectie van beleidsmakers

Er is gekozen om vier beleidsmakers van vier verschillende organisaties te spreken. Deze organisaties maken allemaal kunstbeleid en zetten tevens beleidsinstrumenten in. De gesprekken met beleidsmedewerkers zijn gevoerd om een compleet beeld te krijgen van de beleidsinstrumenten die nu worden ingezet. Daarbij bestond er de mogelijkheid om door te vragen naar de motivaties van beleidsmakers om bepaalde instrumenten wel of juist niet in te zetten.

Voor het werven van de beleidsmakers is eerst inzichtelijk gemaakt welke organisaties beleidsinstrumenten inzetten binnen het gemeentelijk kunstbeleid. Uit dit onderzoek kwamen vier organisaties naar voren: de gemeente, CBK Rotterdam, SKAR en Art Office. Er is besloten van elke organisatie de manager of directeur te benaderen voor deelname aan onderzoek. Twee beleidsmakers bevonden zich in het netwerk van de onderzoeker. De andere twee respondenten zijn per mail benaderd. Zij waren allen bereid tot deelname aan dit onderzoek.

Gemeente Rotterdam: Jan-Kees de Zeeuw, beleidsadviseur Cultuur

Jan-Kees de Zeeuw houdt zich als beleidsmaker bezig met het atelier- en accommodatiebeleid in gemeente Rotterdam. Dit richt zich niet alleen op de beeldend kunstenaars, maar op het beleid van de gehele creatieve sector in Rotterdam.

CBK Rotterdam: Ove Lucas, directeur

Ove Lucas is directeur bij CBK Rotterdam. Deze organisatie werkt aan een levendig kunstklimaat in Rotterdam. Dit doen zij door samen te werken met de kunstenaars, gemeente en de bewoners van de stad. Het CBK richt zich op de ondersteuning van de individuele kunstenaarspraktijk en stelt kunstenaars in staat nieuw werk en een nieuwe taal te ontwikkelen (CBK Rotterdam, 2016).

Art Office: Petra Laaper, coördinator

Petra Laaper is coördinator bij Art Office, een programmaonderdeel van CBK Rotterdam. Art Office draagt bij aan de professionalisering van beeldend kunstenaars in de stad. Dit doen zij door het aanbieden van financieringsregelingen, het geven van advies en opdrachten. Ook beheert Art Office een database van kunstenaars in de stad, waarbij kunstenaars hun portfolio kunnen uploaden en hun zichtbaarheid kunnen vergroten naar externe partijen (CBK Rotterdam, 2016)

Kunstaccommodatie Rotterdam (SKAR): Olof van der Wal, directeur
SKAR verhuurt atelier- en oefenruimtes aan beeldend kunstenaars in Rotterdam. Dit doen zij door in Rotterdam beschikbare werkruimtes beschikbaar te stellen, met vastgoed in eigen bezit en vastgoed in langdurig beheer van Gemeente Rotterdam.

3.3 Methode van data-verzameling

Er is per respondentengroep gebruik gemaakt van een semigestructureerde interviewmethode. Aan de hand van de operationalisering is er een topiclijst opgesteld met punten voor het interview. Dit gaf richting aan het interview, maar creëerde tegelijkertijd ook de vrijheid om door te vragen op eventueel interessante onderwerpen. Begrippen die mogelijk multi-interpretabel zijn, werden voorafgaand aan de vraag toegelicht. Zo werd uitgelegd dat CBK Rotterdam, SKAR en Art Office in dit interview ook onder het begrip gemeente vallen.

De respondenten zijn geïnterviewd in de periode mei 2020 tot en met september 2020. Het uitgangspunt was om de respondenten face-to-face te interviewen. Dit vergroot namelijk de persoonlijke sfeer tussen de onderzoeker en respondent. Hierdoor is er een kans dat de respondent zich meer openstelt en kan er beter worden ingegaan op emoties (Baarda, 2019). In totaal heeft de onderzoeker vijf kunstenaars opgezocht in hun eigen atelier en face-to-face geïnterviewd. Vanwege COVID-pandemie was het op een gegeven moment niet meer mogelijk om fysiek af te spreken. In totaal zijn vier beleidsmakers en vijf beeldend kunstenaars doormiddel van beeldbellen geïnterviewd. Deze gesprekken zijn via ZOOM uitgevoerd, met camera aan, zodat er nog steeds mogelijkheid bestond om elkaar te zien tijdens het interview. Zodoende werd de persoonlijke sfeer tussen de onderzoeker en respondent alsnog gewaarborgd. Voorafgaand aan het interview is bij elke respondent aangegeven dat het interview ongeveer een uur zou duren. Bij het overgrote deel van de respondenten was dit een accurate inschatting.

3.4 Data-analyse

Van elk interview is er een audio-opname gemaakt. Vervolgens zijn deze interviews geüpload in het programma amberscript.com. Dit programma zet de audiobestanden om in transcript. Vervolgens heeft de onderzoeker de interviews afgespeeld en de transcripten van amberscript.com geoptimaliseerd. Daarmee zijn de interviews letterlijk, zoals uitgesproken, uitgeschreven. Het gehele interview is uitgewerkt, zodat alle data meegenomen kon worden in de analyse. Vervolgens zijn de transcripten in het programma ATLAS ti geplaatst om de data te analyseren. Allereerst zijn er twee groepen gemaakt in ATLAS ti: de beleidsmedewerkers en de beeldend kunstenaars. Beide groepen hebben een andere invalshoek op de thematiek, waardoor besloten is deze groepen te scheiden in de analyse. Het coderen van de tekstdocumenten in ATLAS ti is gestart vanuit de operationaliseringstabel. Alle indicatoren uit deze tabel hebben een unieke code gekregen in ATLAS ti. Tekstfragmenten kregen de code toegewezen die overeenkwam met de inhoud van het tekstfragment.

De data die na deze fase nog geen label had, werd open gecodeerd. Eerst werd er tijdens dit proces kritisch gekeken of de data bijdroeg aan het beantwoorden van de centrale vraag. De tekstfragmenten die alsnog relevant waren, werden een label toegekend om aan te geven waar de tekst over ging. In totaal zijn er 134 codes gebruikt om de data te analyseren. Dit zijn meer codes dan in de operationaliseringstabel voorkomen. Dit kan verklaard worden doordat per beleidsinstrument twee codes gehanteerd zijn, namelijk of een respondent wel of niet gebruik maakt van een instrument. Ook kreeg elke

motivatiefactor om zich ergens wel of niet te vestigen een aparte code, zo werden er 58 verschillende vestigingsfactoren genoemd.

In de volgende fase werden codes geïntegreerd rondom centrale categorieën oftewel axiaal gecodeerd (Boeije, 2016). Zo werden de vestigingsfactoren per categorie ingedeeld, bijvoorbeeld de marktomgeving, fysieke omgeving en institutionele omgeving. Ook werden er subgroepen gemaakt met push, pull en keep-factoren. Daarmee konden codes in verschillende groepen terugkomen. Na deze fase waren er in totaal 35 code groepen opgesteld. De codeboom is in de bijlage toegevoegd.

Na deze coderingsfase is gestart met de analyse, waarbij de kunstenaars en beleidsmakers afzonderlijk zijn bestudeerd. Eerst zijn de beleidsmakers geanalyseerd om een beeld te krijgen van het kunstbeleid en de beleidsinstrumenten. Daarna is de analyse gestart van de beeldend kunstenaars. Eerst is gevraagd naar het gebruik van de beleidsinstrumenten door kunstenaars. Vervolgens zijn de motivaties met betrekking tot vestiging in Rotterdam bekeken om af te sluiten met een analyse van de samenhang tussen deze twee concepten. Naast de data-analyse in ATLAS ti zijn de gegevens van de kunstenaar geplaatst in een excel-overzicht. De indicatoren uit de theoretische analyse zijn gepresenteerd in een overzicht met de vragen en antwoorden gegroepeerd. Dit overzicht staat eveneens in de bijlage.

3.5 Betrouwbaarheid

De nauwkeurigheid en herhaalbaarheid van een onderzoek wordt ook wel betrouwbaarheid genoemd. Er zijn verschillende strategieën om de betrouwbaarheid te waarborgen en zoveel mogelijk de interpretatie en subjectiviteit van de onderzoeker te beperken (Verschuren & Doorewaard, 2016). In dit onderzoek is er gebruikt gemaakt van semigestructureerde vragenlijsten. Dit draagt bij aan de betrouwbaarheid van een onderzoek, aangezien de structuur van het interview ervoor zorgt dat de respondenten dezelfde vragen krijgen. Bovendien zijn de audio-fragmenten letter getranscribeerd, waardoor de data nauwkeurig geanalyseerd kan worden. Daarbij zijn de data, zowel audio als transcript, te raadplegen voor controle wat de betrouwbaarheid vergroot (Boeije, 2016).

3.6 Validiteit

Validiteit betreft het meten van hetgeen beoogd te meten, en is onder te verdelen in interne validiteit en externe validiteit. De kwaliteit van data wordt bepaald door de validiteit, betrouwbaarheid en de onderlinge relatie tussen deze twee factoren (Baarda, 2019).

Interne validiteit gaat over de kwaliteit van je verzamelde data: wordt er gemeten wat er beoogd is te meten? Om de abstracte theoretische kenmerken te kunnen vertalen naar concrete meetbare termen, zijn de begrippen geoperationaliseerd. Bij operationaliseren wordt het kenmerk vertaald in een variabele, zodat deze gemeten kan worden in de praktijk (Boeije, 2016). Dit proces is gestart met het definiëren van de begrippen vestigingsplaats en beleidsinstrumenten. Deze begrippen zijn vervolgens verdeeld in dimensies, zoals bijvoorbeeld de bedrijfsomgevingen. Deze dimensies zijn vervolgens toegespitst in indicatoren, zodat begrip meetbaar gemaakt kan worden. Deze operationalisering is het startpunt geweest van de interviews. Zo is er een duidelijke verbinding gelegd tussen theorie en praktijk, waardoor de interviewvragen representatief

zijn voor de theorieën. Dit verband draagt bij aan de interne validiteit (Verschuren & Doorewaard, 2016).

Het voordeel van een casestudy is dat het vooraf niet volledig gestructureerd hoeft te worden, waardoor het onderzoek wendbaar blijft. Dit was voornamelijk een voordeel tijdens het coderingsproces, waarbij er factoren naar boven kwamen die niet in de theorie genoemd waren, de bijvangst. Deze factoren waren namelijk wel belangrijk voor de beantwoording van de centrale vraag. Deze flexibiliteit in het onderzoeksproces draagt bij aan de interne validiteit (Verschuren & Doorewaard, 2016).

Bij externe validiteit staat de vraag centraal of de conclusies van het onderzoek te generaliseren zijn naar de hele populatie of andere groepen, situaties of personen. Er heeft een strategische steekproeftrekking plaatsgevonden om de externe validiteit van de onderzoeksresultaten te vergroten (Verschuren & Doorewaard, 2016). In de selectie is getracht een zo divers mogelijke vertegenwoordiging te kiezen, zodat verschillende visies en motivaties in kaart worden gebracht. Dit geldt eveneens voor de beleidsmakers. Elke beleidsmaker komt uit een andere organisatie, waardoor er is getracht een compleet beeld van overtuigingen te presenteren.

De exacte aantallen van de kunstenaars in de stad Rotterdam zijn niet bekend, maar CBK Rotterdam stelt dat er zo'n 1600 kunstenaars in Rotterdam werkzaam zijn. In dit onderzoek wordt de kunstenaarspopulatie vertegenwoordigd door in totaal tien respondenten. Dit is een klein aantal in vergelijking tot de hele kunstenaarspopulatie. Bij de casestudy ligt de waarde van de respondenten niet zoveel bij de kwantiteit, maar bij de kwaliteit van de interviews. Een belangrijke voorwaarde voor representativiteit is om alle informatie boven tafel te krijgen, ofwel theoretische saturatie (Boeije, 2016). In dit geval is er theoretische saturatie ontstaan na 10 interviews, aangezien er geen nieuwe informatie gegeven werd. Hierdoor zijn er voldoende personen geïnterviewd om valide uitspraken te doen en te spreken van representativiteit voor de kunstenaarspopulatie in Rotterdam.

3.7 Privacy en informed consent

In dit onderzoek is er binnen de richtlijnen van de AVG gewerkt om zodoende de privacy van de respondenten te waarborgen. Voorafgaand aan het interview hebben de respondenten een informatieblad en toestemmingsformulier gekregen. Aan het begin van ieder interview is dit document besproken en zijn de respondenten geïnformeerd wat er met de gegevens zal gebeuren. De respondenten zijn met naam en functie genoemd in dit onderzoek, waarvoor de respondenten toestemming hebben gegeven. De transcripten en audio-bestanden zijn alleen opgeslagen op de Onedrive-locatie van de Erasmus Universiteit.

4.0 Onderzoeksresultaten

4.1 Welke beleidsinstrumenten uit het kunstbeleid worden op dit moment ingezet door gemeente Rotterdam?

In dit hoofdstuk wordt bekeken welke beleidsinstrumenten gemeente Rotterdam inzet binnen het gemeentelijk kunstbeleid. Vervolgens wordt er gekeken hoe het gebruik van deze instrumenten is onder de beeldend kunstenaars.

In hoofdlijnen het Rotterdams kunstbeleid

De rol van de gemeente in het kunstbeleid is voorwaardenscheppend van aard. Dit houdt in dat de gemeente gunstige omstandigheden creëert waarbinnen de kunstenaars kunnen functioneren. De hoofdlijnen van het Rotterdam kunst- en cultuurbeleid krijgt vorm in de cultuurnota. Dit beslisdocument presenteert het beleid voor een periode van vier jaar. Daarin is opgenomen wat de uitgangspunten zijn van het beleid en de redenen waarom welke activiteiten en instellingen gesubsidieerd moeten worden. Daarbij spelen twee categorieën een belangrijke rol: de artistieke kwaliteit en de maatschappelijke inbedding van cultuur. Deze cultuurnota richt zich daarmee niet alleen op de beeldend kunstenaar, maar is het tevens een nota waarin de culturele sector als geheel wordt beschreven (Gemeente Rotterdam, 2020).

In de cultuurnota geeft de gemeente aan welke groepen en culturele instellingen financiële ondersteuning krijgen. De afgelopen jaren is het zwaartepunt in het stedelijk beleid verschoven. Voorheen hield de gemeente zich bezig met het ondersteunen van de individuele kunstenaar, maar tegenwoordig ligt de focus op het ondersteunen van instellingen en groepen. De gemeente geeft niet direct financiële middelen aan individuele kunstenaars, maar geeft subsidies aan organisaties die helpen bij de uitvoering van het beleid met betrekking tot individuele kunstenaars. In de ondersteuning van individuele kunstenaars wordt de gemeente voornamelijk bijgestaan door twee organisaties: CBK Rotterdam en SKAR. CBK Rotterdam is het loket waar individuele kunstenaars naartoe kunnen gaan voor subsidieregelingen en advies. SKAR werkt met de gemeente aan het accommodatiebeleid en tracht kunstenaars aan geschikte werkruimtes te helpen. Beide organisaties zijn geen onderdeel van de gemeente, maar opereren als partner van de gemeente in de uitvoering van het beleid.

Centrum Beeldende Kunst Rotterdam

CBK Rotterdam stelt zich ten doel de Rotterdamse kunstenaar te ondersteunen in zijn beroepspraktijk en de zichtbaarheid van de beeldende kunst bij publiek te vergroten. De organisatie werkt aan een levendig kunstklimaat doormiddel van drie programma's: Art Office, TENT Rotterdam en Beeldende Kunst in de Openbare Ruimte (BKOR). Art Office is het kunstenaarsloket van Rotterdam dat bijdraagt aan de professionalisering van kunstenaars met financieringsregelingen, informatievoorzieningen en advies. TENT Rotterdam is een tentoonstellingsruimte die hedendaagse Rotterdamse kunst presenteert aan een internationaal publiek. BKOR draagt zorg voor de stadscollectie in de openbare ruimte. Door samenwerking met lokale kunstenaars geven zij gezamenlijk de gemeenschappelijke ruimte in de stad vorm (CBK Rotterdam, 2020)

Ove Lucas, directeur CBK Rotterdam, geeft aan dat de vrijheid voor de keuze van beleidsinstrumenten groot is. Het CBK Rotterdam krijgt subsidie van de gemeente waar prestatieafspraken aan vasthangen. CBK Rotterdam is echter wel vrij om zelf specifieke invulling te geven aan de subsidieregelingen. Petra Laaper, coördinator Art Office, bevestigt deze vrijheid in keuze aan beleidsinstrumenten: *"In principe bepaalt Art Office welke instrumenten goed en relevant lijken voor de beeldende kunst nu"*. Dit betreft

voornamelijk de financiële regelingen die er zijn voor beeldend kunstenaars. Subsidies zoals Activiteiten Stad en de Investeringsbijdrage zijn zelf door het CBK Rotterdam opgezet. Ook voert het CBK Rotterdam regelingen uit voor de gemeente, zoals de Ontwikkeling en Onderzoekssubsidies. Deze regeling is door de gemeente opgesteld en de uitvoering is toebedeeld aan het CBK. Daarin heeft CBK Rotterdam minder vrijheid om het beleidsinstrument aan te passen.

SKAR Rotterdam

Sinds 2017 wordt er een accommodatiebeleid gemaakt in Rotterdam. Beleidsmaker Jan-Kees de Zeeuw geeft aan: *"Voorheen was het niet nodig om een accommodatiebeleid te hebben. In Amsterdam wel, omdat daar de behoefte aan ruimte vanuit woonontwikkeling of bedrijfsontwikkeling natuurlijk veel groter was dan in Rotterdam. Rotterdam is gewoon veel populairder geworden. De druk op vastgoed is groter geworden en daarom is het zaak om ruimte in stand te houden voor creatievelingen"*. De gemeente geeft het beleid vorm tezamen met SKAR. Sinds 1987 beheert SKAR atelierpanden in Rotterdam. In 2013 heeft SKAR een huurovereenkomst met de gemeente gesloten om het beschikbaar oppervlak in vijf jaar uit te breiden van 5000m² naar 15.000m². Olof van der Wal, directeur SKAR, geeft aan dat deze ambitie is gerealiseerd. Daarmee is het aantal werkplekken meer dan verdubbeld. De gemeente en SKAR zetten in op een grotere spreiding van werkruimtes over de stad, waarbij de betaalbaarheid van de panden gegarandeerd blijft, zo'n 50 euro per 1m². Ondanks de hoge ambities van het accommodatiebeleid groeit de vraag naar betaalbare werkplaatsen sneller dan het aanbod. De afgelopen jaren ruim twee keer zo snel. Olof van der Wal geeft aan: *"Ik denk dat de gemeente met de kennis van toen, laten we zeggen vier jaar geleden, een heel goed beleid heeft gemaakt. Maar ik denk dat ze eigenlijk continue door de feiten achterhaald worden en dat voor iedereen het idee was, ook voor de kunstenaars, dat er ruimte zat is en het heel goedkoop is"*. Op dit moment heeft SKAR nog steeds te maken met een wachtlijst. Het afgelopen jaar hebben 100 kunstenaars een ruimte toegewezen gekregen, maar zijn er ook 200 nieuwe kunstenaars op de wachtlijst gekomen. Om stappen te kunnen zetten naar een duurzaam aanbod van betaalbare werkruimten in Rotterdam, versterkt SKAR zijn partnerschap met gemeente op het gebied van het accommodatiebeleid.

Beleidsinstrumenten

Onderstaande grafiek laat 16 beleidsinstrumenten zien die de gemeente Rotterdam op dit moment inzet ter ondersteuning van de kunstenaar. Deze instrumenten worden beheerd door de gemeente (steunen van organisaties, groepen of collectieven), het CBK (steunen van individuele kunstenaars) of SKAR (aanbieden van werkruimten). In het overzicht is per beleidsinstrument aangegeven of er al dan niet gebruik van is gemaakt door de beeldend kunstenaars.

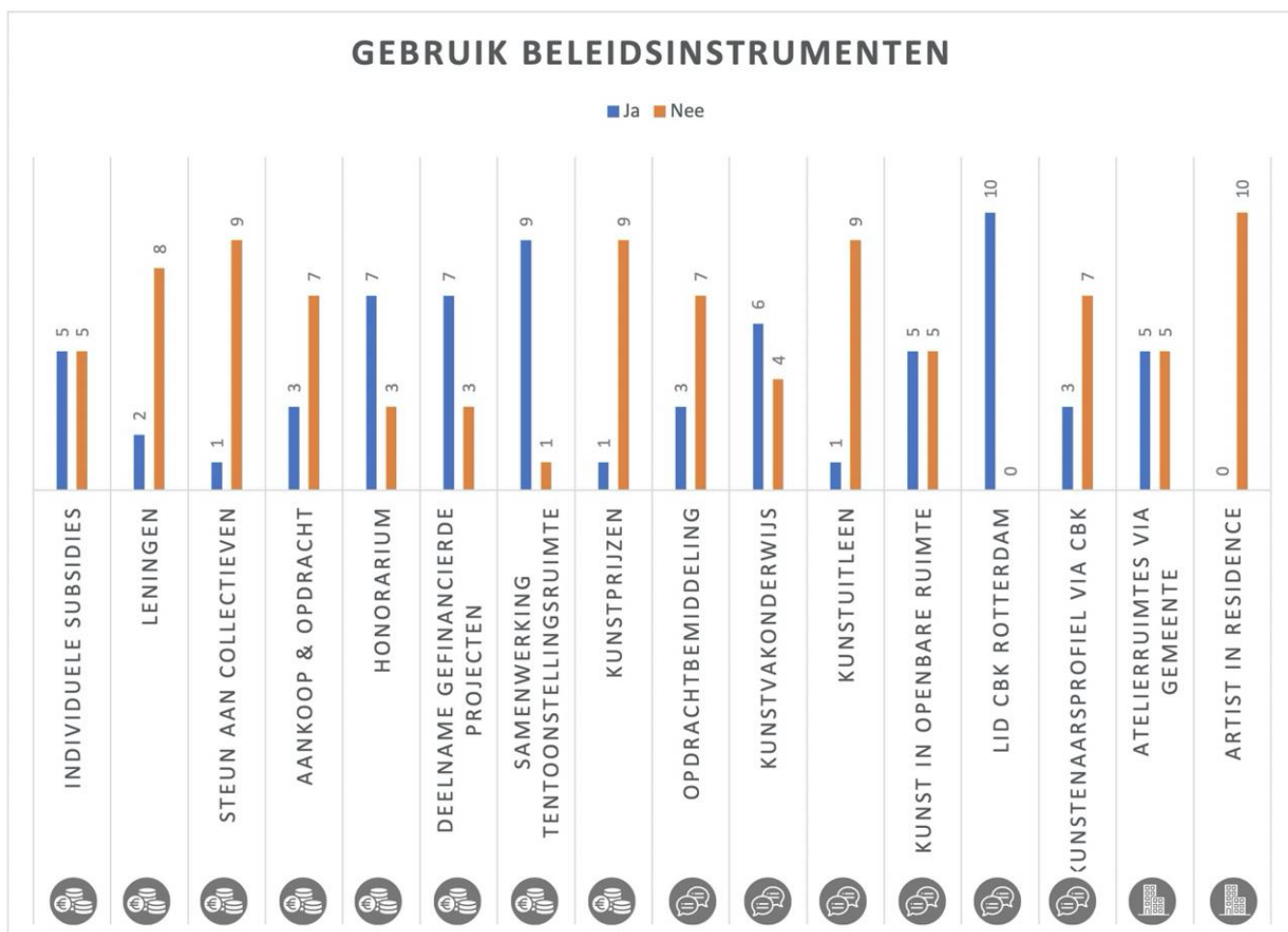

Fig. 5 Gebruik beleidsinstrumenten

Economische beleidsinstrumenten

In totaal vallen 8 instrumenten binnen het economische instrumentarium. Daarmee bestaat het grootste gedeelte van het kunst- en beleid uit economische instrumenten.

Individuele subsidies

Via organisatie: CBK Rotterdam

In totaal hebben vijf kunstenaars gebruik gemaakt van een individuele subsidie en vijf kunstenaars niet. De drie junior kunstenaars hebben geen gebruik gemaakt van dit instrument, drie mid-career en twee senior kunstenaars wel. Voornamelijk is gebruik gemaakt van de O&O-regeling via het CBK Rotterdam. Anita Hrnica geeft aan: *"Ik vind zo'n O&O heel prettig en dat is ook de reden waarom ik het twee keer heb aangevraagd. Het is heel breed, het is onderzoekssubsidie"*. Een tegenargument die respondenten noemen, is de onzekerheid van een subsidieaanvraag. Pleun Gremmen zegt: *"Ik steek mijn tijd liever in commissioned werk. Daar kan ik mijzelf mee onderhouden. Dat voelt*

als een meer veilige tijdsinvestering. Een subsidieaanvraag kost veel geld en je weet niet of je de subsidie krijgt". Ove Lucas, directeur CBK, geeft aan dat O&O de meest gebruikte subsidieregeling is van het CBK Rotterdam. Ove Lucas geeft aan: *"Het is zo dat ongeveer 1/3 van de aanvragers de subsidie krijgt, dat is het gemiddelde. Er worden er ongeveer 150 aangevraagd (..), en dan krijgt ongeveer 1/3 het".*

Lening

Via organisatie: CBK Rotterdam

In totaal hebben 2 mid-career kunstenaars gebruik gemaakt van dit instrument.

Johannes Langkamp geeft aan: *"Ik heb het al drie keer gedaan en ik vond het heel makkelijk. (..) Het is superbelangrijk als je ineens een kans hebt om een belangrijk werk te maken voor een tentoonstelling, dat het financieel kan"* Een meerderheid van de respondenten geeft aan het risicovol te vinden om een lening af te sluiten. Jette Vogel geeft aan: *"Ik vind het wel spannend, het gaat meestal om een hoog bedrag. Dat is iets wat ik nu niet snel zou doen. Ik heb nu niet genoeg zekerheid om dat terug te betalen".* Ove Lucas geeft aan dat ongeveer 10 à 15 kunstenaars per jaar gebruik maken van deze regeling. Hij zegt: *"Volgens mij is het niet zo populair, een lening. Ik heb het er wel eens met kunstenaars over en die vinden het toch angstig. Het is wel een gunstige lening, je betaalt geen rente".*

Steun aan collectieven

Via organisatie: Gemeente Rotterdam

Alleen kunstenaar Pleun Gremmen geeft aan via een kunstenaarscollectief financiële steun gekregen te hebben van de gemeente. Zij is lid van kunstenaarscollectief Time Window. Dit is een collectief waar kunstenaars samen werken en presentaties organiseren. De andere kunstenaars geven aan geen deel uit te maken van een collectief.

Aankoop & Opdracht

Via organisatie: Gemeente Rotterdam, CBK Rotterdam

In totaal hebben drie kunstenaars een werk verkocht aan de gemeente, twee mid-career en één senior kunstenaar. Zo heeft Rabin Huissen een werk verkocht aan de stadscollectie in Museum Rotterdam en Tessa Biemans aan CBK Rotterdam. Geen enkele junior kunstenaar geeft aan een werk verkocht te hebben aan de gemeente, maar dat wel graag te willen.

Honorarium

Via organisatie: Gemeente Rotterdam, CBK Rotterdam

In totaal geven zeven kunstenaars aan een vergoeding gekregen te hebben voor deelname aan een gemeentelijk gefinancierde tentoonstelling. Dit waren voornamelijk tentoonstellingen of projecten die geïnitieerd werden door andere partijen, maar financieel gesteund werden door het CBK Rotterdam of de gemeente. Ove Lucas, directeur CBK, zegt: *"Wij vinden dat kunstenaars die niet betaald worden, het niet moeten doen. (..) Als kunstenaar moet je natuurlijk zelf kiezen, maar ons advies is om het niet te doen. Mensen worden zich er langzaam bewust van, maar het is nog steeds zo dat iedereen betaald krijgt en de kunstenaar vaak niet".* Johannes Langkamp bevestigt dit: *"Kunstenaars kunnen ondernemend zijn, maar er is nooit een terechte vergoeding voor het werk dat zij maken. Ook nu die honorariumrichtlijnen er zijn, als het al wordt betaald, is het nog steeds heel weinig. Je uren worden er niet mee gedekt en een normale ondernemer zou niet zo werken".* Jette Vogel, junior kunstenaar, heeft geen vergoeding gekregen voor haar deelname aan drie tentoonstellingen. Deze tentoonstellingen waren niet door de gemeente geïnitieerd, maar door non-commerciële

tentoonstellingsplekken. Zij geeft aan alsnog blij dat zijn dat ze een kans heeft gekregen om haar werk te kunnen tonen aan een publiek

Deelname gefinancierde projecten

Via organisatie: Gemeente Rotterdam, CBK Rotterdam

In totaal geven zeven kunstenaars aan deelgenomen te hebben aan een cultureel project dat gefinancierd werd door de gemeente. Tessa Biemans: *"Er zijn zoveel initiatieven en projecten in Rotterdam, bijvoorbeeld Publieke Werken. Een initiatief waarbij er een oproep werd gedaan aan beeldmakers om een werk in te zenden. Daarvan zijn dan allemaal posters gemaakt in de stad. (..) Dat heeft financiële steun gehad van het CBK".* Kunstenaar Iris Bergman heeft ook deelgenomen aan dit project. Zij zegt: *"Onlangs heb ik meegedaan aan Publieke Werken (..) Dat voelt voor mij heel Rotterdams zo'n actie. Dat je gewoon mee kunt doen en dat je er ook nog voor betaald krijgt".* Maarten Bel heeft onder andere een uitwisselingsproject meegedaan in Frankrijk dat gefinancierd werd door het CBK en Gijsbert van der Wilt heeft deelgenomen aan festival dat door het CBK werd gefinancierd. Daarbij geven ook meerdere kunstenaars aan deelgenomen te hebben aan een atelierroute dat gefinancierd werd door het CBK Rotterdam.

Samenwerking (non-commerciële) tentoonstellingsruimte

Via organisatie: gemeente Rotterdam

In de jaren 2017 en 2020 werd er door de gemeente in totaal 80,5 miljoen euro verdeeld over 86 culturele instellingen. Zo kregen bijvoorbeeld hedendaagse kunstinstellingen Roodkapje, Showroom MAMA, V2_ en Museum Boijmans van de gemeente subsidie om kunst te tonen (Gemeente Rotterdam, 2016). In dit onderzoek wordt ervan uitgegaan dat niet-commerciële tentoonstellingsruimtes gefinancierd worden door de gemeente om hun werkzaamheden te kunnen uitvoeren. In totaal geven negen kunstenaars aan hun werk getoond te hebben in een non-commerciële Rotterdamse tentoonstellingsruimte of in een museum. Zo hebben onder andere Tessa Biemans, Rabin Huissen, Liza Wolters een tentoonstelling of project gehad in TENT Rotterdam, Johannes Langkamp in museum Boijmans van Beuningen en Pleun Gremmen in WORM en Roodkapje.

Kunstprijzen

Via organisatie: gemeente Rotterdam

De Drempelprijs is een aanmoedigingsprijs van gemeente Rotterdam voor de meest veelbelovende afstuderende leerling aan de Willem de Kooning Academie in Rotterdam. Jette Vogel was genomineerd voor deze Rotterdamse kunstprijs. Zij zegt: *"Ik ben voor de Drempelprijs genomineerd, maar ik heb nog niet gewonnen hoor. Dat komt later nog. Als je wint, krijg je 5000 euro dus dat is een mooi bedrag. Dat is een mooie stimulans om mee te kunnen starten als kunstenaar".* Na het afnemen van dit interview is de uitslag van de prijs bekendgemaakt. Helaas heeft zij de prijs niet gewonnen.

Communicatieve beleidsinstrumenten

In totaal maakt de gemeente Rotterdam gebruik van zes beleidsinstrumenten binnen het communicatieve instrumentarium. Daarmee is dit, na de financiële instrumenten, de grootste groep beleidsinstrumenten.

Opdrachtbemiddeling

Via organisatie: CBK Rotterdam

CBK Rotterdam stelt als organisatie een matchmaker te zijn tussen kunstenaars, culturele en maatschappelijke partijen, bewoners en publiek (Gemeente Rotterdam, 2016). In totaal geven drie kunstenaars aan door het CBK een opdracht gekregen te hebben van een externe partij. Zo heeft Maarten Bel een opdracht gekregen op een middelbare school in Gouda door bemiddeling van Ove Lucas. Gijsbert van der Wilt kon deelnemen aan een festival, omdat Caro van der Pluijm, hoofd Art Office, hem had aangedragen. De andere respondenten zijn niet betrokken geweest bij opdrachtbemiddeling door het CBK of gemeente.

Kunstvakonderwijs

Via organisatie: gemeente Rotterdam, CBK Rotterdam

In totaal hebben zes respondenten gebruik gemaakt van Rotterdams kunstvakonderwijs: drie kunstenaars hebben aan de Willem de Kooning Academie gestudeerd en drie kunstenaars hebben de masteropleiding aan de Piet Zwart Academie gevolgd. Tevens subsidieert de gemeente Rotterdam ook andere kunstvakopleidingen zoals Bcademie. Dit is een instelling die pas afgestudeerde kunststudenten begeleidt binnen de kunstwereld. Jette Vogel is net afgestudeerd en wil graag een vervolgopleiding starten aan de Bcademie. Zij zegt: *"Ik heb mij opgegeven voor de Bcademie. Dan krijg je een breder netwerk, zeg maar. Ik ben er wel mee bezig uit die WDKA-bubbel te stappen. (..) Je kunt daar veel leren van ervaren kunstenaars"*.

Kunstuitleen

Via organisatie: kunstuitleen

Alleen Tessa Biemans geeft aan een werk in de kunstuitleen te hebben. Ove Lucas, directeur CBK, geeft aan: *"De kunstuitleen koopt af en toe nog werken. Alleen als ze geld verdiend hebben uit de verkoop, en dat gebeurt wel (..). Het zijn echter kleine bedragen"*. De respondenten geven echter wel aan het interessant te vinden als hun werk wordt opgenomen in de kunstuitleen.

Kunst in de openbare Ruimte

Via organisatie: CBK Rotterdam

In totaal geven vijf kunstenaars aan projecten te hebben gedaan in de openbare ruimte. Via het CBK Rotterdam kon Tessa Biemans deelnemen aan een project in de Tarwewijk. Zij zegt: *"Het was een expositie in een glazen vitrinekast midden in de wijk. Daar had ik een tentoonstelling"* Ook Maarten Bel heeft op initiatief van gemeente Rotterdam kunst in de openbare ruimte gemaakt. Hij zegt: *"Ik heb twee jaar geleden een Pet walk of fame gemaakt. Het is een eerbetoon aan de huisdieren rondom de Mathenesserweg. Met afdrukjes van pootjes van hamsters, katten en honden."* Zowel Jette Vogel als Anita Hrnica zeggen beide geen interesse te hebben om een kunstwerk te maken voor in de publieke ruimte. Ze vinden hun werk daar niet geschikt voor.

Lid van CBK Rotterdam

Via organisatie: CBK Rotterdam

Gemeente Rotterdam heeft CBK Rotterdam de opdracht gegeven om de individuele kunstenaar te ondersteunen in zijn of haar beroepspraktijk. Alle respondenten zijn lid van CBK Rotterdam. Dit is ook niet verwonderlijk. Om gebruik te kunnen maken van de regelingen en diensten van de organisatie, dien je ingeschreven te staan in hun kunstenaarsbestand. Over het algemeen zijn de respondenten positief over het werk van CBK Rotterdam. Zo stelt Tessa Biemans: *"Ik ben super lovend over hoe Rotterdam het doet. (...) Het CBK is daarin een groot aandeel. Ja, ik vind dat zij ook heel goed bezig zijn. (...) Sowieso de informatie die ze aanbieden. Dat ze kunstenaars bewust maken van de mogelijkheden die er zijn, dat is al zo'n groot ding"*. Iris Bergman is eveneens positief over het CBK: *"Ook tijdens corona is er weer een nieuwe regeling, dus het voelt wel als iets waar je op kan terugvallen of waar je naartoe kan bellen als je denkt van: nou, ik heb vragen"*

Kunstenaarsprofiel op www.rotterdamsekunstenaars.nl

Via organisatie: CBK Rotterdam

Art Office heeft een website opgesteld waar Rotterdamse kunstenaars hun portfolio kunnen uploaden. Petra Laaper, coördinator Art Office, geeft aan dat deze database is opgezet om de zichtbaarheid van Rotterdamse kunstenaars te vergroten. Zij stelt: *"Het is een heel mooi instrument om heel inzichtelijk te maken van wat er leeft in het Rotterdamse"*. Op dit moment hebben drie kunstenaars, waarvan twee junior kunstenaars, een profiel op deze website. De andere zeven kunstenaars hebben geen profiel op de website. Daarentegen hebben alle kunstenaars wel een eigen website.

Fysieke beleidsinstrumenten

In totaal maakt de gemeente gebruik van twee instrumenten die vallen binnen het fysieke instrumentarium.

Atelier via gemeente

Via organisatie: Gemeente Rotterdam, SKAR

In totaal huren vijf respondenten via de gemeente een werkruimte. Daarvan huren twee kunstenaars een atelier via SKAR, twee kunstenaars via een broedplaats/collectief (het collectief huurt het pand van de gemeente) en één kunstenaar huurt een bedrijfspand van de gemeente. De andere respondenten huren via particuliere organisaties, hebben een atelier aan huis of kunnen geen atelier vinden. Liza Wolters huurt haar ruimte via een particulier, maar had graag met SKAR samengewerkt. Zij zegt: *"Wat SKAR doet is echt heel goed, maar er is ook een enorme krimp van goede panden die beschikbaar zijn (...) Er staat veel spanning op. En qua communicatie dacht ik op een gegeven moment: laat maar. Ik kreeg ze gewoon niet te pakken (...). Dit voelde echt niet lekker. Ik heb zoveel verschillende verhalen gehoord van mensen die op een gegeven moment zeiden van: 'Joe, zoek het maar uit!'"* Ook Jette Vogel zou graag een atelier via SKAR huren, maar is dat haar nog niet gelukt. Zij zegt: *"Er zijn heel veel kunstenaars en SKAR kan niet iedereen helpen. (...) Organisaties zoals SKAR zijn heel goed in wat ze doen. Dus qua*

efficiëntie en lange termijn is het wel fijn om via zo'n organisatie te huren. Maar ja, er zijn bijna nooit beschikbare of betaalbare ateliers" Gijsbert van der Wilt huurt wel een atelier via SKAR en geeft aan geluk te hebben. Hij heeft het atelier van een kennis overgenomen na een periode van onderhuur en dat was een buitenkans. Hij zegt: *"Anders was ik hier nooit terecht gekomen, dat weet ik zeker. Dan moet je bijzonder veel geluk hebben. Vooral op deze plek in Rotterdam, in Crooswijk, dat maakt het bijzonder"*. In totaal geven negen van de tien respondenten aan graag via SKAR een atelierruimte te willen huren. In totaal is het twee van de negen respondenten ook gelukt.

Artist in Residence

Via organisatie: CBK Rotterdam

Geen van de respondenten geeft aan via CBK Rotterdam een Artist in Residence te hebben gevolgd. Petra Laaper, coördinator Art Office, geeft aan dat er een samenwerking is tussen Rotterdam en de plaatsen Dresden, Basel en Guangzhou. Petra Laaper zegt: *"Dus er gaat dan een Rotterdamse kunstenaar naar het buitenland en er komt er een kunstenaar hiernaartoe. (..) Beeldend kunstenaars krijgen dan de mogelijkheid hier een aantal maanden te verblijven, hebben ze een woonruimte en soms ook een werkruimte. Het is bedoeld ter inspiratie (..) en proberen we altijd een verbinding te leggen met kunstenaars en initiatieven in de stad"*. Op jaarbasis kunnen er ongeveer drie Rotterdamse kunstenaars op residence naar Dresden, Basel of Guangzhou.

Juridische beleidsinstrumenten

Het juridisch perspectief verwijst naar de beleidsinstrumenten met een dwingend karakter. Gemeente Rotterdam heeft geen beleidsinstrumenten binnen het kunstbeleid die vallen onder het juridische sturingsmodel.

Beperkend en verruimende instrumenten

In het gemeentelijk kunstbeleid van Rotterdam worden er geen beperkende beleidsinstrumenten ingezet. Al de toegepaste instrumenten uit het gemeentelijk kunstbeleid zijn verruimende instrumenten. Met deze instrumenten wordt gepoogd de gedragsmogelijkheden van de ontvanger te verruimen. Door het inzetten van verruimende instrumenten wordt ingezet op een voorwaardenscheppend beleid.

Individuele en algemene instrumenten

In het gemeentelijk kunstbeleid wordt er voornamelijk gebruik gemaakt van individuele instrumenten. Er zijn verschillende subsidiemogelijkheden, maar enkele aantallen van de

aanvragen wordt gehonoreerd. Daarbij schrijven veel kunstenaars zich in bij SKAR voor een atelierruimte, maar zijn de wachtrijen lang. Enkele kunstenaars hebben het geluk gebruik te mogen maken van deze voorziening. Er zijn ook algemene beleidsinstrumenten zoals het aanbieden van kunstvakonderwijs of de informatievoorzieningen van het CBK Rotterdam. Deze instrumenten hebben vaak een communicatief en educatief karakter waarbij er wordt ingespeeld op kennisoverdracht naar een grote groep kunstenaars.

Instrumenten die niet worden ingezet door de gemeente Rotterdam zet een aantal beleidsinstrumenten niet in. Zo kunnen kunstenaars geen aanspraak maken op de percentageregeling. Ook wordt er geen stimulerend beleid gevoerd voor vestiging van Rotterdamse galeries. Vestiging van galeries kan echter wel stimulerend werken voor het vergroten van de afzetmarkt van Rotterdamse kunstenaars. Ook biedt de gemeente geen cursussen meer aan om cultureel ondernemerschap te vergroten. Ove Lucas, directeur CBK, geeft aan dat het CBK vroeger wel cursussen aanbod. Hij zegt: *"In 2012 hebben wij een enorme bezuiniging gekregen en daardoor moesten we mensen ontslaan, zijn we kleiner geworden en zijn we verhuisd. Maar tot die tijd was een belangrijk onderdeel kunstenaars helpen bij het ontwikkelen van, ja wat we nu noemen, cultureel ondernemerschap. Daar werden cursussen voor aangeboden om die kunstenaars te empoweren, maar dat is nu allemaal weg."* De cursussen voor cultureel ondernemerschap zijn nu toebedeeld aan het landelijk fonds Cultuur Ondernemen. Veel respondenten geven echter aan het belangrijk te vinden dat de gemeente dit wel aanbiedt, en dan met name aan jonge kunstenaars. Johannes Langkamp zegt: *"Het is nu niet te doen, 600 euro cursuskosten voor een kunstenaar die net begint. (..) Maar ik ben zeer, zeer, zeer overtuigd dat het heel belangrijk is. Vooral ook omdat kunstenaars na de academie in een bubbel leven en geloven in hun eigen dromen. Als je daarna dingen wil omzetten naar de werkelijkheid, dan heb je ondernemersgeest nodig"*

De gemeente maakt op dit moment vooral gebruik van beleidsinstrumenten vanuit het economische sturingsmodel. Daarbij maken de kunstenaars veel gebruik van de culturele infrastructuur die de Rotterdamse gemeente subsidieert. Negen van de respondenten hebben hun werk kunnen tonen in een Rotterdamse tentoonstellingsruimte. Ook hebben bijna alle respondenten deel kunnen nemen aan een project dat gesubsidieerd werd door de gemeente Rotterdam. Binnen de communicatieve beleidsinstrumenten zijn de onderwijsinstellingen en het Centrum Beeldende Kunst een belangrijk instrumenten. Alle respondenten geven aan lid te zijn van het CBK, waarbij zij regelmatig gebruik maken van hun diensten. Zij waarderen het CBK om hun werk en transparantie. Het kunstvakonderwijs is ook een belangrijk instrument. Meer dan de helft van de respondenten heeft onderwijs gevolgd in Rotterdam. Binnen het fysieke sturingsmodel zijn er twee instrumenten, waarvan één erg belangrijk: het aanbieden van werkruimten. Bijna alle respondenten geven aan moeite te hebben (gehad) met het vinden van een geschikte werkruimte. Zij hebben allen bij de gemeente (SKAR) aangeklopt, maar weinig hadden succes. De kunstenaars geven aan dat het belangrijk is een betaalbare ruimte te hebben om in rust te kunnen werken.

4.2 De vestigingsplaats van beeldend kunstenaars

In dit gedeelte wordt een analyse gemaakt van de vestigingsplaats Rotterdam. Eerst wordt er naar Rotterdam gekeken als algemene vestigingsplaats, waarbij er vervolgens ingezoomd wordt op de kunstenaarspopulatie in Rotterdam.

Rotterdam als vestigingsplaats van ondernemers

In 2020 stonden er 66.770 bedrijven in Rotterdam geregistreerd. Vergeleken met de jaren daarvoor is dat een stijging. In 2017 stonden er namelijk 54.665 bedrijven geregistreerd, zo'n 12.105 bedrijven minder (Centraal Bureau voor de Statistiek, 2020). Rotterdam werd voorheen gekenmerkt als industriestad en vindt er inmiddels een herstructurering plaats. De Rotterdamse ondernemersmarkt wordt gekenmerkt door de opmars van de Rotterdamse dienstsector. Deze bedrijfstak bestaat uit de detailhandel, horeca, cultuur, sport en recreatie. In geheel Nederland stijgt het aandeel van deze ondernemingen, maar groeit het aandeel van deze bedrijven in Rotterdam sneller. De zwaardere industrie verplaatst zich naar regio Rijnmond, waarbij de dienstensector zich juist vestigt in het centrum van de stad (Stadsontwikkeling Gemeente Rotterdam, 2020)

Eveneens is er een sterke toename te zien van creatieve beroepsgroepen in de stad. Waar voorheen het aandeel van deze groep achter bleef op het landelijk gemiddelde, komt daar nu verandering in. Zowel de ICT-sector als de creatieve sector laten een forse groei zien, waarbij zij substantieel bijdragen aan de Rotterdamse economie. Daarmee krijgt de stad Rotterdam een belangrijke betekenis voor beide vormen van bedrijvigheid, samen met Amsterdam en Utrecht (Stadsontwikkeling Gemeente Rotterdam, 2020)

Kunstenaarspopulatie in Rotterdam

Op dit moment zijn er geen onderzoeken bekend met actuele aantallen over de kunstenaarspopulatie in Rotterdam. Ove Lucas geeft aan dat tot ongeveer 2015 het kunstenaarsaantal in Rotterdam vrij stabiel was, rond de 1100 à 1200 kunstenaars. De laatste vijf jaar is dit aantal echter gestegen naar 1600 beeldend kunstenaars. CBK ziet voornamelijk jonge nieuwkomers die zich aangetrokken voelen tot het grootstedelijke kunstklimaat en inspiratie vinden in de diversiteit aan Rotterdamse makers en kunstuitingen.

De laatste jaren ontstaat er bij de beleidsmakers een bredere opvatting over het begrip beeldend kunstenaar. Ove Lucas, directeur CBK, geeft aan dat je ingeschreven dient te staan bij het CBK om aanspraak te kunnen maken op de subsidieregelingen. Alvorens je inschrijving compleet is, wordt eerst de professionele beroepspraktijk getoetst door het CBK Rotterdam. Er wordt gekeken in hoeverre er sprake is van autonoom beeldend kunstenaarsschap. Ove Lucas: *"Kijk, vroeger was het zo dat als je ingeschreven wilde worden bij het CBK, dan moest je je CV inleveren en dan was het volgende heel belangrijk: heb je de academie gedaan? Heb je tentoonstellingen in bekende galeries of musea gehad? Als je dat kon aanvinken, hoe duidelijker het was dat je je kon inschrijven".* Tegenwoordig is er meer erkenning voor kunstenaars die autodidact zijn en een eigen ontwikkelingstraject hebben gevolgd. Vooral onder jonge kunstenaars zijn er autodidacten die zich zonder een kunstvakopleiding hebben bekwaamd in een kunstvorm. Ove Lucas zegt: *"Ook mensen die geen academie hebben gedaan, kunnen zich op het gebied van beeldende kunst goed profileren. Je hebt ook andere circuits gekregen. (...) Vroeger was misschien galerie Delta het beste van het beste, maar ik vind nu allerlei informele plekken in de stad even interessant als zo'n galerie of museum. Maar*

je moet wat laten zien, en als je niks laat zien, dan word je niet ingeschreven. Dus dat begrip beeldend kunstenaar fluctueert, maar er moet wel sprake zijn van een beroepssituatie." Olof van der Wal pleit ook voor een bredere opvatting van het begrip beeldend kunstenaar: *"Dat was altijd een grote discussie bij ons in de ateliercommissie. Die discussie leek te gaan over individuen, maar de facto betekent dat dat een grote groep buitengesloten was. Dan heb je het over exclusiviteit en ik zag juist in dingen als street-art, in de brede zin van het woord, waar veel autodidactiek bij komt kijken, het goed is om na te denken over artistieke attitude en professionele attitude, in plaats van vast te blijven houden aan de formele opleiding. Dus daar gaan wij ook in schuiven".* Petra Laaper, coördinator Art Office, geeft aan: *"De kunstacademie heeft natuurlijk in een bepaalde context een stempel gehad. Die verhalen worden veel diverser, breder en inclusiever. Zeker in een stad als Rotterdam (...). Het is belangrijk voeding te houden met nieuwe plekken en de nieuwe manieren van vertellen."* Door deze ruimere opvatting van het begrip beeldend kunstenaar worden meer kunstenaars toegelaten in het kunstenaarsbestand van het CBK Rotterdam.

De kunstenaar en vestigingsplaats Rotterdam

In onderstaande analyse wordt de vestigingsplaats van beeldend kunstenaars geanalyseerd aan de vestigingsplaatsfactoren zoals genoemd door Reijmer & Van Noort (1999): de bedrijfskenmerken, de bedrijfsomgeving en de trends. Daarbij worden de kunstenaars getypeerd aan een viertal bedrijfskarakteristieken.

Bedrijfskernmerk: product

Het product van de Rotterdamse kunstenaars laat zich kenmerken door een hoge mate van multidisciplinariteit. Alleen Iris Bergman plaatst zichzelf binnen één discipline, namelijk fotografie. Liza Wolters werkt binnen de thema's fotografie en installatiekunst, Gijsbert van der Wilt binnen installatiekunst, performancekunst en schilderkunst en Maarten Bel binnen performancekunst, installatiekunst en schilderkunst. Maarten Bel geeft aan: *"De ideeën die ik heb, kunnen in verschillende vormen terugkomen. Het kan zijn dat het een tekening is, maar die tekening kan ook onderdeel worden van een grotere performance, niet per se dat ik die tekening laat zien. Dat kan ook, maar het kan ook zijn dat ik het daadwerkelijk uitvoer. Ik heb heel vaak eigenlijk dat een idee terugkomt in verschillende werken"*. De kunstenaars vinden het belangrijk vrij en flexibel te bewegen tussen de verschillende disciplines om zodoende de beste uiting te vinden voor hun ideeën.

Bedrijfskenmerk: productiefactoren

Wanneer naar de productiefactoren arbeid en kapitaal wordt gekeken, neemt voornamelijk arbeid een belangrijke rol in. Alle respondenten hebben een bachelor- of masteropleiding gevolgd alvorens zij als zelfstandig kunstenaar zijn gaan werken. Daarmee hebben deze ondernemers een hoog opleidingsniveau. Het Centraal Bureau voor de Statistiek kenmerkt de kunstenaars als een beroepsgroep met het hoogste vaardigheidsniveau. Beroepen op dit niveau bevatten het uitvoeren van complexe taken op het gebied van problemen oplossen, creativiteit en besluiten nemen, waarvoor praktische kennis en gespecialiseerde theoretische kennis nodig is (Centraal Bureau voor de Statistiek, 2017). Naast het intellectuele proces betreft de kunstproductie ook een arbeidsintensief proces. De kunstenaars geven aan zelf verantwoordelijk te zijn voor de realisatie en productie van hun werk. Zij werken als zelfstandig kunstenaar zonder personeel wat hen verantwoordelijk maakt voor een groot deel van de productie van hun eigen werk.

De benodigde productiegoederen nemen een minder prominente plek in. Alle kunstenaars geven aan een werkruimte nodig te hebben om hun kunstenaarschap goed uit te kunnen voeren. Rabin Huissen zegt: *Het is echt essentieel dat ik een atelier heb. Maar dat heeft ook te maken dat mijn werk veel onderweg ontstaat, tijdens reizen bijvoorbeeld (..) ik heb dan toch een soort van blanco, een lege ruimte nodig, waarin ik zo'n concept kan ontwikkelen*". Iris Bergman heeft zojuist haar atelier opgezegd. Zij kon de huurprijs vanwege de corona-crisis niet meer betalen. Zij geeft aan: *"Als fotograaf maak ik mijn werk op locatie en buiten. Ik gebruik het atelier meer als opslag voor ingelijste werken, inspiratie-uurtjes, boekhouding, nabewerking"*. De meeste kunstenaars werken niet met grote machines die hun specifiek aan een plek bindt. Dit zorgt voor een grotere flexibiliteit met betrekking tot de vestigingsplaats.

Dit blijkt ook uit het vestigingsgedrag van de kunstenaars. De respondenten geven allen aan meerdere ateliers te hebben gehad, vaak ook anti-kraak. Naast Maarten Bel, geven alle kunstenaars aan eerst atelierruimtes via anti-kraak organisaties gehuurd te hebben. Als voordeel wordt genoemd dat die ruimtes goedkoop en flexibel opzegbaar zijn. Als nadeel wordt echter ook genoemd dat je overal voor een korte tijd kunt zitten en dat je op een gegeven moment vastigheid behoeft. Het belang van vastigheid erkent Olof van der Wal: *"In de stad Rotterdam waren de vestigingsvoorwaarden gunstig. In die zin dat het heel goedkoop was, omdat je voor bijna niks in een kraakpand kon zitten, maar het was ook ongunstig als je je verder wilde ontwikkelen. Je ziet dat aan het goedkope atelier het risico hangt dat je elk moment je pand kan kwijtraken. En dus gaat niemand investeren op de plek, om zich te vestigen en te wortelen, maar ook niet in hun eigen bedrijf. Er is altijd de kans dat je net een investering hebt gedaan en je weer weg moet"*. Vanuit deze reden geven de respondenten aan graag aan atelier te willen huren via de gemeente of SKAR. Het biedt meer zekerheid op lange termijn.

Bedrijfskenmerk: productieproces

Wanneer naar het productieproces gekeken wordt, geven de kunstenaars aan het belangrijk te vinden om onafhankelijk te zijn. Ongeveer de helft van de kunstenaars geeft daarom aan liever geen subsidie aan te vragen. De kunstenaars hebben graag het idee eigen baas te zijn zonder verantwoording af te hoeven leggen aan een externe partij. Gijsbert van der Wilt geeft aan: *"Ik wil niet mijn werk of artistieke product aanpassen, misschien een beetje, maar afhankelijk zijn van een geldschieter is niet fijn"*. De kunstenaars kiezen vaak voor een bijbaan om in extra inkomsten te voorzien in plaats van het aanvragen van subsidies.

Een andere belangrijke factor in het productieproces is het samenwerken met andere kunstenaars. De respondenten geven aan veel waarde te hechten aan contact met andere collega-kunstenaars. Onderling contact tussen kunstenaars verrijkt hun motivatie, kennis en creatieve proces. Daarbij is het belangrijk om deel uit te maken van een kunstenaarsnetwerk om je beter te kunnen positioneren binnen het Rotterdamse culturele veld. Respondenten geven aan dat het kunstenaarsnetwerk helpt bij het binnenhalen van opdrachten, het realiseren van een tentoonstelling of het vinden van een atelierruimte of bijbaan.

Wanneer men spreekt over de doorlooptijd van het artistieke product, geven de respondenten aan dat dat het maken van autonoom werk een continu proces is. Zij gaan niet pas kunst produceren zodra er een aanvraag binnenkomt. Liza Wolters geeft aan: *"Ik maak continu werk. Ik heb best een flink archief en dan kan het ook heel goed zijn dat ik in een tentoonstelling eerder gemaakte beelden, die ik ook wel eens presenteerde,*

weer combineer met nieuwe beelden of ter plekke gevonden materialen". Tessa Biemans geeft in het gesprek aan: "Ja, bijvoorbeeld, ik heb gisteren een schilderij verkocht dat ik in 2011 heb gemaakt. En nou ja, daar zit een hele lange tijd tussen de arbeid en de financiële beloning. Dat is ja, dat is een heel vaag gegeven". De kunstenaars geven daarom ook aan een atelier nodig te hebben als opslagplaats voor het werk dat gemaakt is.

Bedrijfskenmerk: geografische focus

Wanneer men kijkt naar de geografische focus van de Rotterdamse beeldend kunstenaars, is dit erg verschillend. Tessa Biemans richt zich op de Rotterdamse markt, aangezien haar werken goed verkopen onder de Rotterdammers. Maarten Bel, Iris Bergman, Gijsbert van der Wilt, Pleun Gremmen en Jette Vogel begeven zich voornamelijk op nationale markt. Rabin Huissen, Liza Wolters en Johannes Langkamp hebben een internationale focus. Juist vanwege de internationale afzetmarkt vindt Johannes het aantrekkelijk om in Rotterdam gevestigd te zijn. Hij zegt: *"Ik vind het eigenlijk supertof dat als ik in het buitenland ben en mensen ontmoet, ik kan zeggen: als je in Rotterdam bent, geef maar een seintje! En dat gebeurt ook echt. Mensen denken dan van: ik ga naar Nederland en kom even langs Rotterdam."* Anita Hrnica meent dat haar werk niet geschikt is voor een markt, zij houdt zich daar niet mee bezig.

Over het algemeen heerst het idee dat Rotterdam niet een grote afzetmarkt heeft met particuliere kopers. Vaak wordt Amsterdam genoemd als de plek waar meer potentiële kopers zitten. Maarten Bel geeft aan: *"Voor kopers moet je toch meer naar steden waar meer geld zit, zoals Amsterdam. Ja, natuurlijk wordt er ook wel in Rotterdam gekocht hoor. Voor mij is het echte grote geld toch in andere steden, dat denk ik".* Daarentegen zijn veel respondenten niet op zoek naar de plek die het meest commercieel is. Johannes Langkamp geeft hetzelfde aan: *"Nou, ik denk dat als je alleen in contact met de kopers zou willen zijn, je beter in Amsterdam kan zitten. (...) Maar in Rotterdam is een gezonde verhouding van commercieel en leefbaarheid. (...) Alles in ontwikkeling. En dat is in de architectuur in Rotterdam ook zo, daar is ruimte voor ontwikkeling voor experiment. Dat brengt de stad vooruit".*

Bedrijfsomgeving

De bedrijfsomgeving heeft invloed op de vestigingsplaats van een onderneming. De bedrijfsomgeving bestaat uit een drietal sectoren: marktomgeving, fysieke omgeving en institutionele omgeving. De kunstenaars zijn vragen gesteld met betrekking tot de drie sectoren in relatie tot de vestigingsplaats Rotterdam.

Bedrijfsomgeving - marktomgeving

Binnen de marktomgeving zijn er maar liefst 33 vestigingsfactoren genoemd. Daarmee wordt de marktomgeving in relatie tot vestigingsfactoren het meest genoemd. De belangrijkste pull-factoren binnen de marktomgeving en de vestigingsplaats Rotterdam zijn de vernieuwende kunstscene, de afzetmarkt, de banenmarkt en het sociaal kapitaal.

Maarten Bel geeft aan: *"Ja, als je als kunstenaar in Nederland blijft, dan ga je naar Amsterdam of Rotterdam. In deze steden gebeurt veel en dan vond ik Rotterdam, daar had ik het gevoel dat het interessanter was".* Een andere pull-factor is de afzetmarkt. De afzetmarkt betreft de aanwezigheid van kopers en instellingen om je kunst te presenteren. Deze instellingen betreffen zowel non-commerciële instellingen zoals tentoonstellingsruimtes en musea als commerciële instellingen zoals galleries. Het merendeel van de respondenten geeft aan dat er genoeg mogelijkheden zijn om je werk

te tonen. Ove Lucas geeft ook aan dat er veel mogelijkheden zijn: *"In Rotterdam zijn er gewoon echt heel veel plekken. Ik heb het idee dat kunstenaars zelf ook heel creatief zijn in het creëren van dat soort plekken"*. Kunstenaar Tessa Biemans bevestigt dit: *"Zichtbaarheid is heel belangrijk (..) Er zijn zoveel initiatieven en projecten, bijvoorbeeld Publieke Werken in Rotterdam. Een initiatief waarbij er een oproep werd gedaan aan beeldmakers om een werk in te zenden. Daarvan zijn dan allemaal posters gemaakt in de stad. En dat is één voorbeeld"*

De helft van de respondenten verkoopt zo nu en dan een werk aan een Rotterdamse klant. Tessa Biemans heeft een sterke binding met de lokale afzetmarkt. Zij is een kunstenaar die kleine kunstwerkjes plakt op objecten in de publieke ruimte, bijvoorbeeld op fietsersstoplichten. Je vindt ze door heel de stad. Het doel van deze stickers is plezier brengen aan de stadsbewoners. Zij verkoopt deze stickers inmiddels ook op haar eigen webshop. Zij zegt: *"Het wordt door heel veel mensen opgemerkt, die stickers. En ik krijg ook altijd positieve reacties. Dus als je kijkt hoeveel mensen fietsen in de stad en hoeveel mensen bij stoplichten staan. Dat is een heel groot percentage van de bewoners van de stad, dus veel mensen kennen me van de stickers"*. De andere vier kunstenaars verkopen zo nu en dan een werk aan een Rotterdamse koper, maar hebben ook een nationale en internationale afzetmarkt.

Om de afzetmarkt te vergroten, kan het helpen om vertegenwoordigd te worden door een galerie. Niet elke kunstenaar vindt hun werk geschikt om te verkopen via een galerie, maar Rabin Huissen geeft aan dat het goed is voor het vergroten van de afzetmarkt: *"Die doelgroep (kopers) is er misschien wel, en dan heb ik het over mensen uit de zakenwereld. Dat is niet een doelgroep waar je snel mee in contact komt. Daar heb je wel een galeriehouder voor nodig om daarmee in contact te komen."* Alleen Rabin Huissen wordt vertegenwoordigd door een Rotterdamse galerie. De andere kunstenaars werken niet op regelmatige basis samen met galleries, maar geven aan dat ook niet erg te vinden. Maarten Bel zegt: *"In Amsterdam zijn er veel galleries en is het allemaal commerciëler. In Rotterdam is er meer ruimte voor projecten en het experiment. Dus als ik nou hele mooie foto's had gemaakt van meisjes in zwartwit die dan op de grond liggen met krampachtig een sigaret in hun hand, dan was ik eerst naar Amsterdam gegaan, haha"*.

Het overgrote deel van de kunstenaars kan niet leven vanuit de verkoop van hun werken. Ook hechten zij waarde aan onafhankelijkheid waardoor zij niet constant subsidies aan willen vragen. Om de onafhankelijkheid te vergroten, hebben veel kunstenaars een bijbaan. In totaal hebben acht kunstenaars een bijbaan in de culturele sector. Liza Wolters geeft aan: *"Mijn werk heeft altijd wel plaatsgevonden op een plek waarin ik wil werken. En ik vind het wel fijn om sociale interactie te hebben met collega's en waar een levendig programma is waar je interessante gesprekken kan hebben"*. Daarbij wordt als voordeel genoemd dat je je zichtbaarheid in de kunstscene kan vergroten als je als kunstenaar werkzaam bent bij een culturele instelling. De toegankelijkheid tot de arbeidsmarkt is een belangrijke pull-factor.

Het sociaal kapitaal wordt in de theorie geclassificeerd als een keep-factor, een reden voor een ondernemer om op een locatie te blijven. Dit bevestigt Pleun Gremmen. Wanneer haar gevraagd wordt wat de belangrijkste reden is om in Rotterdam gevestigd te zijn, geeft zij aan: *"Dit is het netwerk wat ik heb opgebouwd. Er is geen andere stad in Nederland waar ik heen zou willen. Ik zou dan eerder naar het buitenland gaan"*. De aanwezigheid van vrienden en andere creatievelingen is voor een beeldend kunstenaar

een belangrijke reden ergens gevestigd te zijn. Ook wordt het sociaal netwerk genoemd dat helpt bij het vinden van een woonruimte of bijbaan.

Binnen Rotterdam werden er binnen de marktomgeving nagenoeg geen push factoren genoemd. De respondenten noemden wel een belangrijke push-factor, namelijk een te kleine kunstscene. Deze push-factor werd echter niet in verband gebracht met de vestigingsplaats Rotterdam. Het werd als reden benoemd waarom kunstenaars vertrokken uit bijvoorbeeld Breda of Enschede om zich vervolgens te vestigen in Rotterdam, waar juist wel een experimentele kunstscene is. Maarten Bel geeft aan: *"Ik was wel echt het Brabantse geleutel en gezelligheid echt zo beu. Ja, verschrikkelijk (..). De kunst vond ik ook heel, tja, het is een beetje romantisch (..). Brabant is heel lief en klassiek. En kunstenaars lopen dan met wild haar en een oud pak rond, beetje zo'n beeld van kunstenaars in Breda. Dus toen ik in Rotterdam kwam wonen, kreeg ik echt een cultuurschok als het gaat over kunst"* Liza Wolters heeft gestudeerd in Breda en is daarna snel naar Rotterdam gekomen. Ze zegt over Breda: *"Ik wist niet waar ik heen wilde, maar ik wist vooral dat ik niet in Breda wilde blijven (..) Het is in mijn optiek echt zo'n bedompte stad. Waar echt wel interessante kunstenaars zitten en makers en mensen, maar ik heb niet het gevoel dat er ooit echt iets van de grond kan komen"*

Bedrijfsomgeving - Fysieke omgeving

Na de marktomgeving speelt de fysieke omgeving een belangrijke rol in de keuze van vestigingsplaats voor beeldend kunstenaars. In totaal werden er 20 vestigingsfactoren genoemd binnen de fysieke omgeving.

De meest genoemde pull-factor binnen de fysieke omgeving is de aanwezigheid van betaalbare en geschikte woon- en werkruimten. Veel kunstenaars noemden de aanwezigheid van geschikte werkruimtes als reden om naar Rotterdam te komen. Ove Lucas zegt: *"Eind jaren 80 kwam de eerste grote golf van kunstenaars naar de stad. Dat waren kunstenaars uit Maastricht, uit Enschede, uit Brabant, Tilburg. (..) En die kwamen hier niet heen omdat ze Rotterdam zo mooi vonden, maar omdat je hier heel makkelijk werkruimte kon vinden. (..) Wat je wilde: je had binnen een dag een atelier en woonruimte"*.

De laatste jaren vindt er een kentering plaats in de Rotterdamse vastgoedmarkt, waarbij de prijzen van woningen en werkruimtes stijgen. Dit ervaren de kunstenaars ook. Er zijn op dit moment weinig betaalbare ateliers en woonruimtes beschikbaar, waardoor dit een push-factor is. Zo zegt Liza Wolters: *"Ik heb zo'n superfijn appartement (..) Tegenwoordig zie je enorme gebouwen uit de grond gestampt worden die afschuwelijk lelijk zijn. Voor wie zijn die panden? (..) Je moet zo'n drie à vier keer je huurprijs per maand verdienen. Het is totaal niet toegankelijk. (..) En dan zit ik nu nog goed. Ik heb zo'n privilege met mijn huis en een hele goede huisbaas"*. Rabin Huissen geeft een vergelijkbare situatie aan: *"Ik woon op de plek waar ik 15 jaar geleden naartoe ben verhuisd (..) Ik had gereageerd op een woning in het centrum, een maisonnette, en die heb ik toen gekregen eigenlijk. En mijn huur is heel laag voor de plek, dat was toen 15 jaar geleden. Ik bedoel, toen was de Witte de Withstraat ook echt een onwijs beruchte straat, toen wilde niemand er wonen. Nu is dat allemaal geüpgraded. Als ik nu een huis zou moeten vinden, ben je echt heel veel geld kwijt."*

De respondenten zijn niet optimistisch wanneer zij nadenken over de volgende stap binnen Rotterdam. Beide senior kunstenaars spreken de wens uit om hun werkruimte te kunnen combineren met wonen. De mid-career kunstenaars geven aan voornamelijk een werkruimte te willen in een omgeving met andere kunstenaars. De junior kunstenaars

zijn überhaupt opzoek naar een betaalbare werkruimte. Jette Vogel kan geen werkruimte vinden en Iris Bergmans heeft haar werkruimte opgezet omdat ze haar huur door de corona-crisis niet meer kon betalen.

De meest genoemde keep-factor binnen de fysieke omgeving van Rotterdam is de verbondenheid met de plek. Een aantal respondenten is hier geboren en getogen en voelt daardoor een sterke verbinding met deze stad. Tessa Biemans zegt: *"Rotterdam voelt als mijn thuis. Ik voel mij goed in Rotterdam en ik merk dat nog steeds. Als ik ergens naartoe ga in Nederland, en ik kom terug, voel ik mij weer blijer worden, meer ontspannen. En dus ja, het is een hele goede plek om te zijn."*

Bedrijfsomgeving - Institutionele omgeving

Binnen de institutionele omgeving worden de minste vestigingsplaatsfactoren genoemd. In totaal worden er in deze omgeving zeven vestigingsplaatsfactoren genoemd. Een stimulerend gemeentelijk beleid is een pull-factor, waarbij een beperkend ongunstig beleid als een push-factor wordt gezien.

Enkele respondenten zijn positief over het gemeentelijk kunstbeleid, maar benoemen meer respondenten het ongunstige kunstbeleid in de gemeente Rotterdam. Dit is een push-factor. De respondenten spreken over de transitie van Rotterdam en vragen zich af of de stad aantrekkelijk blijft voor kunstenaars. Pleun Gremmen zegt: *"Toen ik hier vijf jaar geleden aankwam en ik kreeg een rondleiding langs de instellingen, kreeg ik toen zo'n goed gevoel over de kunstscene van Rotterdam. Het was experimenteel, open en jong. Ik ben bang dat dat gaat veranderen. (..) We voelen allemaal die angst en druk en dat het steeds kariger wordt. Daarmee krijg je een uitholling van de cultuursector."* Anita Hnric meent dat Rotterdam nog steeds een aantrekkelijke vestigingsplaats is. Ze twijfelt echter wel of dit door het beleid van de stad komt. Anita zegt: *"Ik denk dat de gemeente het misschien vanzelfsprekend is gaan vinden dat mensen zich hier vestigen. Dat hier zo'n culturele rijkdom is. Ze mogen daar best wel meer hun best voor doen, want het kan ook zomaar omslaan. Er verandert zoveel en zo snel. Ik denk als je het klimaat zo wilt behouden en als je het interessant, niet alleen commercieel interessant, maar cultureel interessant wilt houden, dat je moet beseffen wat je hebt. Dat je dat koestert en er actief mee omgaat in plaats van het alleen te laten".*

Over een aantal beleidsinstrumenten spreken de respondenten overwegend positief. Zo wordt CBK vaak genoemd, waarbij ze de organisatie als een plek ervaren waar zij terecht kunnen voor vragen. Meerdere respondenten geven aan dat zij de subsidies van het CBK Rotterdam belangrijk vinden, maar dat de procedures niet voor iedereen toegankelijk zijn. Iris Bergman geeft aan: *"Ik denk dat het voor mij persoonlijk heel erg gaat over de manier hoe die subsidie te verkrijgen. Waar ik tot nu toe bekend mee ben gaat het toch over, ehm ja, subsidietaal. En dat is iets wat je niet vanuit de academie meekrijgt. Ook vraag ik mij af of je kunstenaars moet forceren om die taal te spreken (..) Ik kan je talloze voorbeelden geven van mensen waarvan ik denk: als ik het voor het zeggen zou hebben, zou ik hun ondersteunen. Maar zij spreken die subsidietaal niet en dat is lastig. Daar loop ik, maar ook anderen, tegenaan".*

De kunstenaars zijn echter minder positief over het accommodatiebeleid van de stad. Ze spreken hun waardering uit over de SKAR, maar er wordt ook aangegeven dat zeer weinig mensen gebruik kunnen maken van deze dienst. Van de tien respondenten is het slechts twee kunstenaars gelukt een atelier via deze organisatie te bemachtigen. Twee andere kunstenaars huren hun atelier via een collectief of broedplaats die de ruimte huurt van gemeente. Ondanks dat deze ruimten in beide situaties beschikbaar zijn

gesteld door de gemeente, ervaren zij hier minder directe samenhang met de gemeente. Zij hebben eerder het gevoel een werkruimte te huren van een collectief.

Trends

De trends internationalisering en ICT zijn ook bij de beeldend kunstenaars te herkennen. Zoals bij de bedrijfskenmerken besproken, is de geografische focus van de kunstenaars verschillend. Er is zowel een lokale, nationale als internationale focus. Ook heeft elke kunstenaar een eigen website, waardoor ICT ook onderdeel is geworden in deze beroepsgroep.

4.3 Welke relatie bestaat er tussen de beleidsinstrumenten uit het gemeentelijk kunstbeleid en de vestigingsplaats van beeldend kunstenaars?

Fig. 6 Conceptueel model. De invloed van beleidsinstrumenten op de bedrijfsomgeving binnen de vestigingsplaats van de kunstenaar in Rotterdam.

De vestigingsplaats van een organisatie bestaat uit een drietal pijlers: de bedrijfskarakteristieken, bedrijfsomgeving en trends. De bedrijfskarakteristieken, zoals de productsoort en productiefactoren, zijn interne processen. Trends betreffen maatschappelijke ontwikkelingen zoals de opkomst van ICT en internationalisering. Deze ontwikkelingen zijn niet beroepsgroep gebonden, maar betreffen maatschappelijk brede ontwikkelingen. De bedrijfsomgeving bestaat uit de marktomgeving, institutionele omgeving en fysieke omgeving. De bedrijfsomgeving betreft de gehele omgeving buiten de onderneming. Binnen de bedrijfsomgeving zijn er push, pull en keep-factoren aanwezig die invloed hebben op de aantrekkelijkheid van een vestigingsplaats. Een aantrekkelijke vestigingsplaats bestaat uit de aanwezigheid van pull en keepfactoren. Beleidsinstrumenten kunnen invloed uitoefenen op de bedrijfsomgeving door

aantrekkende krachten, de pull-factoren, te versterken en de stuwende krachten, de push-factoren, te verminderen. Keep-factoren pleiten voor behoud van de huidige locatie (Reijmer & Van Noort, 1999).

In het conceptueel model worden de belangrijkste pull-factoren voor kunstenaars in de bedrijfsomgeving genoemd. In onderstaande analyse worden de pull-factoren apart behandeld. Eerst wordt de aanwezigheid van deze pull-factoren beschreven en vervolgens wordt de effectiviteit van de beleidsinstrumenten behandeld.

Invloed op de afzetmarkt - marktomgeving

De afzetmarkt kan onderverdeeld worden in de commerciële markt en de non-commerciële markt. De Rotterdamse kunstenaar richt zich voornamelijk op de nationale en internationale koper en niet zozeer op de Rotterdamse markt zelf. Slechts enkele respondenten geven aan af en toe een werk te verkopen aan een Rotterdamse klant of via een Rotterdamse galerie. De respondenten zijn grotendeels positief over de culturele infrastructuur en de mogelijkheden om je werk (non-commercieel) te tonen aan publiek. De kunstenaars zijn positief over de Rotterdamse afzetmarkt. Ze zoeken namelijk een vestigingsplaats waar er een balans is tussen commercialiteit en leefbaarheid. Daarin vinden zij Rotterdam een geschikte vestigingsplaats.

De effectiviteit van de gemeentelijke economische beleidsinstrumenten op de non-commerciële sector is hoog. De gemeente maakt namelijk gebruik van het economische instrumentarium om de culturele infrastructuur van de stad te verrijken. Zo geeft zij vierjaarlijks subsidie om de culturele instellingen te versterken. Dit doen zij door vierjaarlijks gemiddeld 80 miljoen in de culturele sector te investeren. Zo stelt de gemeente in het cultuurplan 2021 - 2024 dat zij ongeveer 85 instellingen in Rotterdam met een totaalbedrag van ongeveer 80 miljoen wil steunen (Gemeente Rotterdam, 2020). Daarmee is de intensiteit van de inzet van dit instrumentarium van de gemeente hoog. De aanwezigheid van tentoonstellingsruimtes en musea vergroot de mogelijkheid tot exposeren voor kunstenaars. De beleidsinstrumenten van de gemeente bieden hierin een hoge mate van sturing en zijn hierin effectief.

De gemeente zet minimale instrumenten in om de commerciële markt te stimuleren. Zo maakt de gemeente geen gebruik van de mogelijkheid om galeries financieel te ondersteunen. Bovendien koopt de gemeente geen werken meer aan voor hun gemeentelijke kunstcollectie, koopt de kunstuitleen nagenoeg geen werken meer aan en is opdrachtbemiddeling van het CBK Rotterdam geen officiële taak van de organisatie. Hierdoor zet de gemeente nagenoeg geen instrumenten in om invloed uit te kunnen oefenen op de commerciële afzetmarkt.

Invloed op een toegankelijke culturele arbeidsmarkt – marktomgeving

De kunstenaars in Rotterdam vinden het belangrijk om onafhankelijk te zijn. Om de financiële onafhankelijkheid te vergroten, hebben veel kunstenaars een bijbaan. Het onderzoek van Andersson et al. (2014) toont aan dat kunstenaars aangetrokken worden door regio's met werkgelegenheidskansen. Dit geldt eveneens voor de Rotterdamse kunstenaar, waarbij er een specifieke voorkeur is voor een baan in de culturele sector. Een bijbaan in deze sector vergroot immers het kunstenaarsnetwerk en prikkelt bovendien het intellect. Een bijkomend voordeel van werken binnen de sector, is volgens de respondenten de zichtbaarheid binnen de kunstscene.

De sturing en effectiviteit van de gemeentelijke economische beleidsinstrumenten op de culturele arbeidsmarkt is hoog. Zoals bij de afzetmarkt beschreven, is de culturele infrastructuur afhankelijk van de inzet van economische instrumenten. Door de inzet van gemiddeld 80 miljoen euro per vier jaar kunnen veel culturele instellingen in Rotterdam bestaan. In totaal zijn er acht van de tien kunstenaars werkzaam bij een culturele instelling. Het CBK Rotterdam heeft voornamelijk kunstenaars in dienst bij hun tentoonstellingsruimte TENT Rotterdam. Zo draagt het CBK Rotterdam bij aan de financiële ondersteuning van kunstenaars. De non-commerciële instellingen in Rotterdam krijgen financiële ondersteuning van de gemeente om hun werkzaamheden uit te voeren, waardoor de gemeente indirect bijdraagt aan de arbeidsmarktmogelijkheden van de Rotterdamse kunstenaar. De beleidsinstrumenten van de gemeente bieden hierin (indirect) een hoge mate van sturing en zijn effectief.

Invloed op sociaal kapitaal & een vernieuwende kunstscene - marktomgeving

Rotterdamse kunstenaars geven aan dat zij een vernieuwende kunstscene en de aanwezigheid van kunstenaarsnetwerken belangrijk vinden. Het belang van sociaal kapitaal voor kunstenaars is naar voren gekomen in de theoretische analyse (Leamer & Storper, 2011; Andersson et al., 2014). Onderling contact tussen kunstenaars verrijkt hun motivatie, kennis en creatieve proces. Daarbij is het belangrijk om deel uit te maken van een kunstenaarsnetwerk om zich optimaal te positioneren binnen het Rotterdamse culturele veld. Respondenten geven namelijk aan dat het kunstenaarsnetwerk helpt bij het binnenhalen van opdrachten, het vinden van atelierruimtes, het vinden van een bijbaan in de culturele sector of bij het realiseren van een tentoonstelling.

De sturing en effectiviteit van de gemeentelijke beleidsinstrumenten op het sociaal kapitaal en vernieuwende kunstscene is effectief en hoog. Binnen het gemeentelijk kunstbeleid worden geen beleidsinstrumenten ingezet die zich specifiek richten op sturing binnen de fysieke netwerken of de vernieuwende kunstscene. Wijn (2014) stelt dat er drie voorwaarden zijn voor een gunstig kunstklimaat: leren, produceren en presenteren. Kunstenaars moeten eerst creatieve vaardigheden leren, vervolgens moeten zij kunst kunnen produceren om het uiteindelijk te kunnen presenteren. Dit zijn voorwaarden voor een productieve en vernieuwende kunstscene. Dit zijn tevens de fysieke plaatsen waar de kunstenaars elkaar ontmoeten en dit speelt zodoende een belangrijke rol in het ontstaan en onderhouden van kunstenaarsnetwerken. Het instrumentarium bestaat uit mix van instrumenten, namelijk: communicatieve instrumenten (kunstvakonderwijs), fysieke instrumenten (ателиerruimtes) en economische instrumenten (stimuleren tentoonstellingsruimtes).

Het economisch instrumentarium wordt ingezet om de verschillende culturele educatieve instellingen in Rotterdam te ondersteunen. Daarmee is de economische sturing van binnen de educatieve instellingen hoog. Daarbij maakt de gemeente gebruik van fysieke instrumenten om werkruimtes voor de kunstenaars te realiseren. In totaal hebben vijf van de respondenten een pand dat zij direct of indirect huren via de gemeente. Daarmee hebben de gemeentelijke beleidsinstrumenten een hoge sturing op de werkplaatsen van de kunstenaars. Tevens zet de gemeente economische instrumenten in om de culturele infrastructuur van de stad te ondersteunen. Zo financiert de gemeente de diverse culturele instellingen in de stad, waardoor Rotterdam een rijke culturele infrastructuur kent. Uit de gesprekken met kunstenaars blijkt dat de netwerken ontstaan bij de kunstacademie, de gedeelde ateliers en de culturele instellingen. Daarmee is de sturing van de communicatieve, fysieke en financiële instrumenten op het gebied van

kunstenaarsnetwerken en de vernieuwende kunstscene is effectief en hoog.

Invloed op een geschikte werkruimte - fysieke omgeving

Nagenoeg alle respondenten geven aan dat de druk op de huidige vastgoedmarkt toeneemt, waardoor zij moeilijk een nieuwe werkruimte kunnen vinden. Er zijn op dit moment weinig betaalbare ateliers en woonruimtes beschikbaar, waardoor dit een push-factor is. De respondenten zijn niet optimistisch wanneer zij nadenken over de volgende stap binnen Rotterdam. Reijmer & Van Noort (1999) stellen dat een geschikte werkruimte één van de belangrijkste pull-factoren is. Wijn (2014) benoemt dat een professionele werkruimteorganisatie een belangrijke rol speelt in het voorzien van voldoende werkruimten.

De gemeente zet fysieke beleidsinstrumenten in om de negatieve gevolgen van de vastgoedmarkt tegen te gaan en betaalbare werkruimtes voor kunstenaars te waarborgen. Sinds 1987 beheert SKAR atelierpanden in Rotterdam. Tevens maken SKAR en de gemeente sinds 2017 een accommodatiebeleid. De sturing van dit instrument is hoog: sinds 2013 is het beschikbaar oppervlak uitgebreid van 5.000m² naar 15.000m². Desondanks geeft Olof van der Wal aan dat het beleid wordt ingehaald door de ontwikkelingen in de stad. Het afgelopen jaar heeft SKAR 100 kunstenaars geplaatst, maar zijn er dubbel zoveel kunstenaars op de wachtlijst gekomen. Daarmee neemt de ruimtenood op dit moment toe en blijft de sturing op de ontwikkeling van de markt achter. Het instrument kan effectief zijn, maar de intensiteit ervan is onvoldoende. Vanwege de nalatende intensiteit is de effectiviteit van het instrument op de fysieke marktomgeving onvoldoende.

Invloed op een gunstig gemeentelijk beleid - institutionele omgeving

Het gemeentelijk beleid van de stad wordt wisselend beoordeeld door de kunstenaars. Enkele kunstenaars zijn erg positief over het gemeentelijk beleid terwijl andere kunstenaars juist erg kritisch zijn. Een positieve beoordeling van het gemeentelijk kunstbeleid is echter belangrijk, dit heeft immers een positieve invloed op de vestigingsplaats van kunstenaars.

De gemeente Rotterdam zet op dit moment alleen verruimende beleidsinstrumenten in. Daarmee stuurt het beleid op het vergroten van de keuzemogelijkheden van de kunstenaar. Op dit moment is er een belangrijke push-factor die drukt op de positieve waardering van het gemeentelijk kunstbeleid, namelijk het hierboven genoemde gebrek aan geschikte werkruimtes. Het is aannemelijk om te denken dat kunstenaars de gemeente positief waarderen, wanneer de gemeente de negatieve push-factoren omzet naar positieve pull-factoren.

Bovendien vinden enkele kunstenaars de subsidieregelingen van de stad te onzeker en ontoegankelijk. Slechts een klein percentage van de subsidieaanvragers krijgt ook daadwerkelijk de subsidie toegekend. Daarbij speelt volgens de respondenten in de beoordeling van de aanvraag de behendigheid in het spreken van ambtelijke subsidietaal een te grote rol. Dit maakt de subsidieprocedures ontoegankelijk en draagt zodoende bij aan een ongunstig beeld van het gemeentelijke kunstbeleid. Daarmee is de sturing en effectiviteit van de beleidsinstrumenten op de institutionele omgeving onvoldoende.

5.0 Conclusie, aanbevelingen en discussie

5.1 In deze conclusie wordt de volgende centrale vraag beantwoord: *"Wat is de invloed van de beleidsinstrumenten uit het kunstbeleid van gemeente Rotterdam op de vestigingsplaats van beeldend kunstenaars?"*

Kunstenaars zijn graag gevestigd in de stad Rotterdam en de stad Rotterdam wil graag een stad zijn waar kunstenaars wonen en werken. Er zijn factoren die de vestigingsplaats van kunstenaars in Rotterdam zowel negatief als positief beïnvloeden. Om de vestigingsplaats van kunstenaars te waarborgen maakt de gemeente Rotterdam gebruik van economische, communicatieve en fysieke beleidsinstrumenten. Hiermee stuurt de gemeente op enerzijds een gunstige vestigingsplaats, de stad biedt de kunstenaar namelijk: voldoende afzetmarkt, een vernieuwende kunstscene, een toegankelijke culturele arbeidsmarkt en een sterk sociaal kunstenaarsnetwerk. Het aandeel van het economisch instrumentarium is hoog. Zo zijn tien van de zestien instrumenten een economisch instrument. Daarbij wordt er vierjaarlijks nagenoeg 80 miljoen aan financiële middelen ingezet om de sector te versterken. De intensiteit van deze economische middelen heeft effect: door het financieel ondersteunen van de culturele infrastructuur heeft de gemeente grote invloed in het aantrekkelijk maken van de Rotterdamse marktomgeving.

Anderzijds schieten een aantal beleidsinstrumenten te kort om een aantrekkelijke vestigingsplaats te bieden aan de kunstenaar. Reijmer & Van Noort (1999) stellen dat de beschikbaarheid en betaalbaarheid van werkruimtes één van de belangrijkste vestigingsplaatsfactoren is. Hier knelt de schoen: in Rotterdam zijn er weinig betaalbare en beschikbare werkruimtes voor kunstenaars. De gemeente erkent dat er te weinig betaalbare werkplekken zijn en zet daarom fysieke instrumenten in om invloed uit te oefenen op de fysieke omgeving. Zo heeft de gemeente een accommodatiebeleid en een werkruimte-organisatie. Deze instrumenten kunnen effectief bijdragen aan de vestigingsplaats. Het beleid wordt echter ingehaald door de ontwikkelingen in de markt: het aantal aanvragen stijgt ten aanzien van het aantal beschikbare werkruimtes. De intensiteit van het instrument is onvoldoende, waardoor het aan effectiviteit verliest. Daarmee voorziet de gemeente niet in genoeg betaalbare werkplekken en is de invloed van de beleidsinstrumenten op de vestigingsplaats dus onvoldoende.

De gemeente zet alleen verruimende instrumenten in binnen het kunstbeleid. Verruimende instrumenten dragen bij aan het vergroten van de gedragsmogelijkheden. Dit is een stimulerend beleid. Uit onderzoek van Reijmer & Van Noort (1999) blijkt echter dat aantrekkelijk beleid kan werken als een pull-factor, maar dat de invloed zeer beperkt is. Dit komt overeen met de Rotterdamse kunstenaars. Zo waarderen de respondenten het dat er diverse subsidieregelingen zijn. Echter, zij achten de kans op toewijzing van een subsidie klein en vinden de procedures ontoegankelijk. De ongunstige beoordeling van het beleid hangt echter niet alleen samen met de subsidieprocedures zelf. Een deel van de respondenten frustreert zich over het beleid van de gemeente. Zij menen dat Rotterdam kiest voor het aantrekken van hoogopgeleiden met hoge inkomens, waarbij goedkope woningen en werkruimtes worden getransformeerd tot dure woningen. Dit maakt de stad onbereikbaar voor de kunstenaars. Juist deze kunstenaars gaven Rotterdam de culturele identiteit die de stad nu zo aantrekkelijk en uniek maakt. Ook in de toekomst verdient deze beroepsgroep daarom een plaats in de stad, of zoals Liza Wolters zich afvraagt:

"Rotterdam, voor wie wil je een stad zijn?"

5.2 Welk advies volgt uit de bevindingen van dit onderzoek voor het gemeentebestuur van Rotterdam?

Het gemeentelijk kunstbeleid gaat verder dan alleen het toedelen van subsidies. Een effectief gemeentelijk kunstbeleid betreft het inzetten van een mix aan communicatieve, fysieke en financiële beleidsinstrumenten. Het gemeentebestuur van Rotterdam wordt geadviseerd extra aandacht te besteden aan de volgende vier punten.

Voldoende atelierruimtes

Allereerst is een betaalbare en geschikte werkruimte essentieel voor een kunstenaar om werk te blijven produceren (Wijn, 2014). De reguliere vastgoedprijzen zijn voor veel kunstenaars te hoog. Hierin is een belangrijke rol weggelegd voor de gemeente. De gemeente heeft sinds 2017 een accommodatiebeleid en wordt in de uitvoering ondersteund door SKAR. Ondanks dat de laatste jaren het aantal atelierruimtes toeneemt, stijgen de aanvragen harder. Dit instrument dient intensiever ingezet te worden om de effectiviteit van het instrument te waarborgen.

Uit de gesprekken met de gemeente en SKAR blijkt dat het gebruik van planologische instrumenten binnen het lokale cultuurbeleid nog relatief onbekend terrein is. Het gebruik van fysieke instrumenten binnen het cultuurbeleid biedt echter wel kansen. Integrale beleidsontwikkeling biedt aanknopingspunten om cultuurbeleid te verankeren en nieuw te ontwikkelen gebieden direct een culturele kickstart te geven. Zo kunnen gemeentelijke kwaliteitseisen, voor bijvoorbeeld een cluster met ateliers, opgenomen worden in het bestemmingsplan, met een juridische binding voor alle betrokken partijen. Hiermee krijgt dit instrument een fysiek sturend karakter. Een juridische verankering is nodig om effectief te sturen op de sterk veranderende vastgoedmarkt. Fenger & Klok (2021) geven aan dat juridische instrumenten effectief bijdragen aan het verwezenlijken van een beleidsdoel. Daarbij stelt Van der Doelen (1991) dat een mix van repressieve en stimulerende instrumenten het meest effectief zijn. Aangezien de culturele sector op dit moment nog vrij is van regulering, is het sterk aan te bevelen om juridische verankering op te nemen. Zodoende wordt de sturing en effectiviteit van beleidsinstrumenten vergroot. Door in bepaalde wijken de culturele bestemming van panden vast te leggen, kan de gemeente voorkomen dat deze panden gemakkelijk worden verbouwd tot bijvoorbeeld kantoren of appartementencomplexen (Wijn, 2014). Voor de kunstenaars die net van de kunstacademie komen en op de drempel staan van beroepsuitoefening komt de behoefte van een eigen atelier in versterkte mate naar voren.

Toegankelijke subsidieregelingen

Ten tweede voelt de Rotterdamse kunstenaar weinig verbondenheid met de institutionele omgeving. Dit kan verklaard worden doordat de kunstenaar weinig gebruik maakt van de subsidieregelingen. Kunstenaars geven aan dat de subsidieregelingen ontoegankelijk zijn, de aanvraag veel tijd kost en de kans op toewijzing klein is. Het is te adviseren om deze subsidieregelingen toegankelijker en transparant te maken. Dit betreft zowel de aanvraagvorm als de kans om een uitkering te krijgen. Op dit moment geeft het CBK Rotterdam een klein aantal hoge subsidies uit, terwijl het ook mogelijk is om meerdere kleine subsidies uit te delen. Daarmee sluiten de subsidieregelingen aan op de huidige kernwaarden van de Rotterdamse kunst en cultuursector: een inclusieve en diverse kunstsector voor iedereen.

Vergroten van cultureel ondernemerschap

De laatste jaren staat het budget voor culturele infrastructuur onder druk. Tegenwoordig wordt verwacht dat beeldend kunstenaars meer inkomsten uit de markt halen. Cultureel ondernemerschap levert daar een bijdrage aan, waarbij het een verschil kan maken tussen overleven en een bestendige toekomst (cultuur-ondernemen, sd). Cultureel ondernemerschap is echter niet een vaardigheid die kunstenaars leren op de kunstacademie. Om de zelfstandigheid van kunstenaars in de stad te vergroten, is het derde punt van advies een educatief middel. De gemeente kan cursussen aanbieden om het cultureel ondernemerschap te vergroten.

5.3 Discussie

Het doel van dit onderzoek is het onderzoeken van de invloed van beleidsinstrumenten op de vestigingsplaats van kunstenaars in Rotterdam. Dit onderzoek is tot stand gekomen doormiddel van tien diepte-interviews met kunstenaars uit de stad Rotterdam en vier beleidsmakers. De keuzes in dit onderzoek zijn weloverwogen gemaakt, maar heeft het onderzoek ook beperkingen. In de discussie wordt ingegaan op de beperkingen en welke invloed dit mogelijk heeft op de resultaten.

Theoretische reflectie

De theoretische analyse van de vestigingsplaats is gestart met een onderzoek van Reijmer & Van Noort uit 1999. Er zijn echter klassieke theorieën die de basis hebben gelegd voor de hedendaagse vestigingsplaatstheorieën, zoals bijvoorbeeld de vestigingstheorie van Weber. Door eerst een verdieping te maken in de klassieke vestigingsplaatstheorieën, krijgen de hedendaagse onderzoeken een gefundeerde basis in de klassieke literatuur. Daarentegen is er een bewuste keuze gemaakt om de klassieke literatuur niet mee te nemen, omdat dit het onderzoek te omvangrijk zou maken.

Het onderzoek van Reijmer & Van Noort (1999) is leidend geweest. Dit onderzoek is echter meer dan 20 jaar oud, waardoor de theoretische inzichten niet actueel zijn. Voor het theoretische onderzoek naar het beschikbare instrumentarium binnen het kunstbeleid is gebruik gemaakt van een VNG-handreiking uit 2006. Deze handreiking is inmiddels 15 jaar oud. Daarom is dit overzicht aangevuld met recentere onderzoeken van Borghuis (2014) en Wijn (2014). Desondanks zijn deze onderzoeken inmiddels ook 7 jaar oud, waardoor er mogelijk nieuwe beleidsinstrumenten zijn die niet in dit theoretisch kader meegenomen zijn.

Ook waren er geen wetenschappelijke onderzoeken bekend over het vestigingsgedrag van beeldend kunstenaars. Het onderzoek van Andersson et al. (2014) presenteert belangrijke locatiefactoren van kunstenaars in Zweden. De vestigingsplaatskeuze die de kunstenaar vervolgens maakt, werd daarentegen niet behandeld. De literatuur van Reijmer & Van Noort (1999) geeft echter wel een dieper inzicht in de vestigingsplaatskeuze van kleine ondernemers in Nederland. Zij hebben dit onderzoek binnen algemene sectoren uitgevoerd en niet binnen de beroepsgroep kunstenaars. Daardoor was het lastig om theoretische inzichten te vinden die naadloos aansloten op dit onderzoek. Door onderzoeken te combineren, is getracht een compleet beeld te presenteren. Desondanks kan het voorkomen dat vestigingsplaatsfactoren binnen de commerciële dienstverlening generaliseerd zijn naar de beroepsgroep kunstenaars. Daarmee kan de analyse in de empirie gestart zijn met foutieve informatie met betrekking tot de vestigingsplaatsfactoren van kunstenaars.

Methodische reflectie

Om meer inzicht te krijgen in de motivaties en beweegredenen is er gekozen voor de methode van diepte-interviews. Dit heeft waardevolle inzichten opgeleverd in het gemeentelijke cultuurbeleid en de vestigingsplaatsfactoren. Desondanks zijn er punten die anders aangepakt hadden kunnen worden.

De uitkomst van dit onderzoek kan mogelijk niet gelden voor de gehele kunstenaarspopulatie van Rotterdam. De respondenten zijn zorgvuldig geselecteerd om zodoende een realistische vertegenwoordiging van de beroepsgroep te maken. Ondanks de verdeling van de respondenten is de generaliseerbaarheid beperkt. In totaal zijn er 10 kunstenaars geïnterviewd terwijl er naar schatting zo'n 1600 kunstenaars in Rotterdam werkzaam zijn. Het beperkte aantal respondenten sluit echter wel goed aan bij de onderzoeksmethode. Er is namelijk niet gekozen voor een onderzoeksmethode dat zich richt op een breed inzicht, maar juist op diepgaande inzichten in welke factoren belangrijk zijn voor de vestigingsplaats van beeldend kunstenaars.

De respondenten die aan dit onderzoek hebben deelgenomen zijn kunstenaars die op dit moment al woonachtig zijn in de stad. Dit is een beperking in het onderzoek, aangezien daarmee niet de gehele doelgroep van dit onderzoek is bevestigd. Het is namelijk ook interessant de kunstenaarsgroep te bevestigen die wel de intentie heeft om naar Rotterdam te komen, maar dat wellicht niet lukt. De kunstenaars die al in Rotterdam wonen kunnen mogelijk andere vestigingsfactoren noemen dan kunstenaars die de intentie hebben om naar de stad te komen. In dit onderzoek zijn daarom ook drie junior kunstenaars geïnterviewd. Zij hebben net de eerste vestigingsplaatskeuze gemaakt en hun vestigingsplaatsproces kon waardevolle inzichten bieden.

Suggestie voor vervolgonderzoek

Dit onderzoek is een aanvullend onderzoek op de theorie van Van Noort & Rijmer uit 1999. Het geeft een dieper inzicht in de vestigingsfactoren van de creatieve beroepsgroep binnen de sector commerciële dienstverlening. Uit de Economische Verkenning Rotterdam blijkt dat de creatieve beroepsgroep in de stad steeds belangrijker wordt voor de economie. Dit onderzoek kan een handvat bieden voor andere onderzoeken naar de vestigingsplaatsfactoren van soortgelijke creatieve beroepen en de mogelijke overheidssturing binnen dit domein.

Vervolgonderzoeken kunnen een kwantitatieve onderzoeksmethode hanteren, waarbij de vestigingsfactoren en de sturing van beleidsinstrumenten getest wordt op een bredere onderzoeksgroep. Zodoende kan er inzichtelijk worden gemaakt of deze factoren te generaliseren zijn. Deze resultaten kunnen interessant zijn voor andere Nederlandse gemeenten die de vestigingsplaats van kunstenaars in hun stad willen waarborgen. Hiermee wordt de maatschappelijke relevantie van het onderzoek vergroot, omdat de vestigingsfactoren en beleidsinstrumenten op die manier heldere handvatten kunnen bieden aan gemeentes om een gunstige vestigingsplaats te creëren.

6.0 Literatuurlijst

Bibliografie

- Andersson, A., Andersson, D., Daghbashyan, Z., & Harsman, B. (2014). Location and spatial clustering of artists. *Regional Science and Urban Economics*, 128-137.
- Andersson, D., Andersson, A., & Mellander, C. (2011). *Handbook of Creative Cities*. Northampton: Edward Elgar Publishing.
- Baarda, B. (2019). *Dit is onderzoek!* Groningen/Utrecht: Noordhoff Uitgevers.
- Bekkers. (2012). *Beleid in Beweging*. Den Haag: Boom Lemma Uitgevers.
- Boeije, H. (2016). *Analyseren in kwalitatief onderzoek*. Amsterdam: Boom Lemma Uitgevers.
- Borghuis, L. (2014, juni 29). *Legitimatie van het beeldend kunstbeleid*. Opgehaald van vng.nl: https://vng.nl/sites/default/files/publicaties/2017/20140722-stageverslag-vng-onderzoek-gem-bk-beleid_2014.pdf
- CBK Rotterdam. (2016, maart 18). *Film over kunstenaars en wederopbouw*. Opgehaald van cbkrotterdam.nl: <https://www.cbkrotterdam.nl/2018/05/29/film-kunstenaars-en-wederopbouw/>
- CBK Rotterdam. (2020). *Jaarverslag 2019*. Rotterdam: CBK Rotterdam.
- Centraal Bureau voor de Statistiek. (2011, december 1). *Kunstenaars*. Opgehaald van cbs.nl: <https://www.cbs.nl/nl-nl/achtergrond/2011/48/kunstenaars>
- Centraal Bureau voor de Statistiek. (2017). *Monitor Kunstenaars en afgestudeerden aan creatieve opleidingen*. Den Haag: Centraal Bureau voor de Statistiek.
- Centraal Bureau voor de Statistiek. (2020). *www.cbs.nl*. Opgehaald van cbs.nl: <https://www.cbs.nl/nl-nl/cijfers/detail/81575NED#shortTableDescription>
- Cultuur+ondernemen. (2020, januari). *Lenen om te investeren*. Opgehaald van cultuur-ondernemen.nl: <https://www.cultuur-ondernemen.nl/lenen-om-te-investeren>
- Dirks, B. (2017, november 15). *Populair Rotterdam dreigt te duur te worden voor kunstenaars*. Opgehaald van volkskrant.nl: <https://www.volkskrant.nl/nieuws-achtergrond/populair-rotterdam-dreigt-te-duur-te-worden-voor-kunstenaars~b1c06a65/>
- Fenger, M & Klok, P (2021). *Overheidsbeleid - een inleiding in de beleidswetenschap*. Alphen aan den Rijn, Nederland: Wolters Kluwer
- Florida, R. (2002). *The Rise of the Creative Class*. New York: Basic Books.
- Gemeente Rotterdam. (2016). *Cultuurplan 2017-2020*. Rotterdam: Gemeente Rotterdam.
- Gemeente Rotterdam. (2017). *Cultuurverkenning Rotterdam 2017*. Rotterdam: Gemeente Rotterdam.
- Gemeente Rotterdam. (2020). *Stad in transitie, cultuur in verandering*. Rotterdam: Gemeente Rotterdam.
- Habiballah, N. (2020, december 29). *Zorgen in Rotterdam over tekort aan ateliers, 'kunstenaars in de verdrinking'*. Opgehaald van NOS.nl: <https://nos.nl/artikel/2362458-zorgen-in-rotterdam-over-tekort-aan-ateliers-kunstenaars-in-de-verdrinking.html>
- Het Mondriaanfonds. (sd). *Algemene voorwaarden en werkwijze Mondriaan Fonds*. Opgehaald van mondriaanfonds.nl: <https://www.mondriaanfonds.nl/aanvragen/algemene-voorwaarden-en-werkwijze-mondriaan-fonds/>
- Hoogerwerf, A., & Herweijer, M. (2014). *Overheidsbeleid: een inleiding in de beleidswetenschap*. Alphen aan den Rijn: Kluwer.
- Koninklijke Academie van Beeldende Kunsten. (sd). *Missie en visie*. Opgehaald van www.kabk.nl: <https://www.kabk.nl/over/missie>
- Klok, P. (1991). Een instrumententheorie voor milieubeleid. Enschede, Nederland: FEBO
- Leamer, E., & Storper, M. (2001). The Economic Geography of the Internet Age. *Palgrave Macmillan Journals*, 641-665.

- Nibbeling, X. (2018, april 30). *Elf procent*. Opgehaald van bkinformatie.nl: <https://www.bkinformatie.nl/covers-opinie/elf-procent/>
- Pellenbarg, P., Van Dijk, J., & Van Wissen, L. (2002). Firm relocation: State of the Art and Research Prospects. *Industrial Location Economics*, 110-148.
- Raad voor Cultuur. (2016, april 8). *Advies Cultuurbestel 2017-2020*. Den Haag: Raad voor Cultuur. Opgehaald van cultuur.nl: <https://www.cultuur.nl/actueel/nieuws/stedelijke-regio-s-meer-centraal-in-cultuurbeleid/item3388>
- Raad voor Cultuur. (2019). *Adviesbestel 2021 - 2024*. Den Haag: Raad voor Cultuur.
- Reijmer, I., & Van Noort, E. (1999). *Location choice of SME: the most important determinants*. Zoetermeer: Small Business Research and Consultancy.
- Rijksoverheid. (2018). *Economie, innovatiebeleid en vestigingsklimaat*. Opgehaald van rijksoverheid.nl: <https://www.rijksoverheid.nl/regering/regeerakkoord-vertrouwen-in-de-toekomst/2.-zekerheid-en-kansen-in-een-nieuwe-economie/2.4-economie-innovatiebeleid-en-vestigingsklimaat>
- Rotterdam.info. (2016). *De kunst ligt op straat*. Opgehaald van rotterdam.info: <https://rotterdam.info/kunst-cultuur/openbare-kunst/>
- Rotterdamse Raad voor Kunst en Cultuur. (2018). *Durf te kiezen: naar een dynamisch Rotterdams kunst- en cultuurbeleid*. Rotterdam: RRKC.
- Rotterdamse Raad voor Kunst en Cultuur. (2019, 06 26). *Dit zijn de commissies van het Cultuurplanadvies 2021 - 2024*. Opgehaald van rrkc.nl: <https://www.rrkc.nl/2019/06/26/commissies/>
- Stadsontwikkeling Gemeente Rotterdam. (2020). *Economische Verkenning Rotterdam 2020*. Rotterdam: Veenman+.
- Van de Kamp, M. (2003). *One eye sees, the other feels*. Rotterdam: Universiteit van Rotterdam.
- Van der Doelen, F. (1989). *Beleidsinstrumenten en energiebesparing*. Enschede.
- Van der Doelen, F. (1991). *Legitiem en effectief overheidsbeleid: geven en nemen*. Beleid en Maatschappij, 91-99
- Verschuren, P., & Doorewaard, H. (2016). *Het ontwerpen van een onderzoek*. Amsterdam: Boom Uitgevers.
- VNG. (2006). *Beleidsinstrumenten Beeldende Kunst: VNG-Handreiking voor gemeenten*. Den Haag: VNG.
- Wijn, C. (2014). *De Culturele Stad*. Nijmegen: VOC Uitgevers.

Fig. 7 Onthulling van het beeld De Verwoeste Stad van Ossip Zadkine op 15 mei 1953.
Foto: nationaal archief

Bijlage 1: kunstenaarsoverzicht

jonge kunstenaars korter dan 5 jaar werkzaam als beeldend kunstenaar)	3. Pheun Gremmen	4. Tessi Bemsans	5. Maarten Bel	6. Liza Wolters	7. Johannes Langkamp	8. Gijbert van der Wilt	9. Anita Hrinic	10. Robin Huismen
	Ja	Nee	Ja, OKMO	Ja, OKMO	Ja, OKMO	Nee	Ja, OKMO	Ja, IDB
Analyse klechtiustrumenten, beekdend kunstenaars	Nee	Nee	Nee	Nee	Ja	Nee	Nee	Nee
Individuele subsidies	Nee	Nee	Nee	Nee	Ja	Nee	Nee	Nee
Lening	Nee	Nee	Nee	Nee	Ja	Nee	Nee	Nee
Stem aan collectieven	Nee	Nee	Nee	Nee	Ja	Nee	Nee	Nee
Aankoop & opdracht	Nee	Nee	Nee	Nee	Ja	Nee	Nee	Nee
Honoraarium	Ja	Ja	Ja	Ja	Ja	Ja	Nee	Ja
Deelname gefinancierde projecten	Nee	Nee	Ja	Ja	Ja	Ja	Nee	Ja
Samenwerking non-commerciële tentoonstellingsruimte	Ja	Ja	Ja	Ja	Ja	Ja	Nee	Ja
Ja, performace bar	Ja	Ja	Ja	Ja	Ja	Ja	Nee	Ja
Kunstoprijen	Nee	Nee	Nee	Nee	Nee	Nee	Nee	Nee
Opdrachtbesteding	Nee	Nee	Ja, via CBK	Nee	Nee	Ja, via CBK	Nee	Nee
Kunstakademie	Nee, Utrecht	Ja, Willem de Kooning	Nee, Piet Zwart Academie	Nee, Breda	Nee, Enschede	Ja, WDKA	Nee, Breda	Nee, Breda
Werk in Kunstzuiden	Nee	Nee	Nee	Nee	Ja	Nee	Nee	Nee, wel geïnteresseerd
Kunst in openbare Ruimte	Ja	Nee	Ja	Ja	Ja	Ja	Nee	Ja
Lid Centrum Beeldende Kunst	Ja	Ja	Nee	Ja	Ja	Nee	Ja	Ja
Kunstenaarprofiel op rotterdamkunstmaatsch	Ja	Ja	Nee	Nee	Nee	Nee	Ja, via SKAR	Ja, via SKAR
Anderzinnige via gemeente	Ja, huur een ledijfessuine	Nee, heeft nog geen werkruimte kunnen vinden	Nee, heeft nog geen werkruimte kunnen vinden	Nee, heeft nog geen werkruimte kunnen vinden	Nee, via particuliere verhuurder	Ja, via SKAR	Nee, via particuliere verhuurder	Ja, via SKAR
Artis-in-residence	Nee	Nee	Nee	Nee	Nee	Nee	Nee	Nee
Leentfactoren								
Hande leentfactoren	Iris Bergman	Jette Vogel	Maarten Bel	Liza Wolters	Johannes Langkamp	Gijbert van der Wilt	Anita Hrinic	Robin Huismen
berikbaarheid	Ja	Ja	Ja, 50/50%	Ja, maar ook nationaal en internationaal	Ja	Nee, vooral nationaal en internationaal	Nee, werk begeeft zich niet in de markt	Ja
Algemeenmarkt - aanwezigheid kopers	Voldenende mogelijkheden, maar weinig gedruide. Vd in skah gallery & gallery ontkild geproceerd	Nee, nog geen werken verkocht	Ja, 80% kopers in Rotterdam	Nee, autonoom werk is niet voor verkoop	Nee, autonoom werk is niet voor verkoop	Nee, autonoom werk is niet voor verkoop	Nee, autonoom werk is niet voor verkoop	Nee, autonoom werk is niet voor verkoop
Algemeenmarkt - voldoende mogelijkheden tot exposeren	Voldenende mogelijkheden, maar weinig gedruide. Vd in skah gallery & gallery ontkild geproceerd	Niet eerder samenwerk met galerie of tentoonstellingsruimte. Er is wel aanbod, maar geen duidelijke mening over.	Ja, genoeg galerie/tentoonstellingsruimtes, maar werkt daar niet mee samen. Meer geïnteresseerd in andere ruimtes, zoals normale galerijen, zoals tentoonstellingsruimtes, zoals tentoonstellingsruimtes.	Het aanbod van tentoonstellingsruimtes is nu voldoende, maar er is nog te weinig aanbod op de markt. Het aanbod is nu voldoende, maar er is nog te weinig aanbod op de markt.	Voldenende mogelijkheden, maar mag niet meer aanbod zijn. Niet eerder samenwerk met Rotterdamse galerie, wel met tentoonstellingsruimtes.	Wenig plakken waar je je werk kunt tonen. Ook niet mee samenwerk met Rotterdamse galerie, wel met tentoonstellingsruimtes.	Zijn voldoende mogelijkheden, maar mag niet meer aanbod zijn. Niet eerder samenwerk met Rotterdamse galerie, wel met tentoonstellingsruimtes.	Voldenende aanbod, maar officële tentoonstellingsruimtes hebben wellicht niet zicht op alle kunstenaars in de stad. Er kunnen meer galerie bij.
Bijbaan	Ja, culturele sector. Goed voor netwerk en interessante thematiek.	Ja, culturele sector, bij theater Rotterdam. Goed voor netwerk en interessante thematiek.	Nee, bijbaan, maar niet in culturele sector. Bewuste keuze, goed om soms niet met kunst bezig te zijn.	Gem bijbaan. Werk in opdracht aan (vormgeving) projecten om inkomsten te genereren.	Ja, culturele sector. Goed voor netwerk en interessante thematiek.	Zowel bijbaan in culturele sector als daarbuiten. Culturele sector goed voor netwerk en interessante thematiek, maar verdient te weinig. Commerciële opdrachten buiten culturele sector zijn goed voor inkomsten	Ja, culturele sector. Goed voor netwerk en interessante thematiek.	Ja, culturele sector. Goed voor netwerk en interessante thematiek.
diversiteit culturele voorzieningen	Goed	Goed	Goed	Goed	Goed	Goed	Goed	Goed
beaunbaarheid/bechikbaarheid huidige werkruimte	Te duur	Geen werkruimte, kan op dit moment geen werkruimte vinden	Goed	Goed	Duur	Goed	Goed	Goed
beaunbaarheid/bechikbaarheid huidige woonruimte	Goed, want in Rotterdam Zuid	Goed, want in Rotterdam Zuid	Goed, want in Rotterdam Zuid	Goed, want in Rotterdam Zuid	Niet in Schiedam - in Rotterdam Zuid. Het goed rechte met huurbaan	Goed, want in Rotterdam Zuid. Het goed rechte met huurbaan	Goed, want in Rotterdam Zuid. Het goed rechte met huurbaan	Goed, want in Rotterdam Zuid. Het goed rechte met huurbaan
beaunbaarheid/bechikbaarheid toekomstige werkruimte	Te duur/weinig aanbod	Te duur/weinig aanbod	Groeg mogelijkheden	Groeg mogelijkheden	Te duur/weinig aanbod	Te duur/weinig aanbod	Te duur/weinig aanbod	Te duur/weinig aanbod
beaunbaarheid/bechikbaarheid toekomstige woonruimte	Te duur/weinig aanbod	Te duur/weinig aanbod	Te duur/weinig aanbod	Te duur/weinig aanbod	Te duur/weinig aanbod	Te duur/weinig aanbod	Te duur/weinig aanbod	Te duur/weinig aanbod
Leentfactoren								
Zachte leentfactoren	Iris Bergman	Jette Vogel	Maarten Bel	Liza Wolters	Johannes Langkamp	Gijbert van der Wilt	Anita Hrinic	Robin Huismen
Vd mogelijkheden in de stad	Ja	Ja	Ja	Ja	Ja	Ja	Ja	Ja
Geboren in Gringen in Rotterdam	Ja	Ja	Ja	Ja	Ja	Ja	Ja	Ja
Langdurigke stad	Ja	Ja	Ja	Nee	Ja	Ja	Ja	Ja
Voldenende zichtbaarheid als kunstenaar in stad	Ja	Ja	Ja	Ja	Ja	Ja	Ja	Ja
Nieuwre voorstel/ruimte van de stad	Ja	Ja	Ja	Ja	Ja	Ja	Ja	Ja
experimenteel/vernieuwend kunstenaar in de stad	Ja	Ja	Ja	Ja	Ja	Ja	Ja	Ja
Grote diversiteit aan creatieven	Ja	Ja	Ja	Ja	Ja	Ja	Ja	Ja
vernieuwend met een jek	Ja	Ja	Ja	Ja	Ja	Ja	Ja	Ja
International karakter	Ja	Ja	Ja	Ja	Ja	Ja	Ja	Ja
Minder nadruk op commerciële kunstenaar	Ja, collegialiteit, motiveren, via huidige netwerk nieuwe mensen kren kennen, woning/anderruimte vinden	Ja, atelier vinden of den, stad voel vernieuwd door netwerk, spigden aan andere kunstenaars (vergroten creativiteit/kennis), projecten doen	Ja, deheane aan projecten/vergroten creativiteit & kennis atelier doen	Ja, helpen bij projecten/opdrachtverloop, vergroten kennis/creativiteit, bijbaan in culturele sector (opdrachtgever) vinden	Ja, kennis/creativiteit vergroten projecten/opdrachtverloop, vergroten kennis/creativiteit, bijbaan in culturele sector (opdrachtgever) vinden	Ja, kennis/creativiteit vergroten projecten/opdrachtverloop, vergroten kennis/creativiteit, bijbaan in culturele sector (opdrachtgever) vinden	Ja, kennis/creativiteit vergroten projecten/opdrachtverloop, vergroten kennis/creativiteit, bijbaan in culturele sector (opdrachtgever) vinden	Ja, kennis/creativiteit vergroten projecten/opdrachtverloop, vergroten kennis/creativiteit, bijbaan in culturele sector (opdrachtgever) vinden

Bijlage 2 – codeboek ATLAS.ti Report

Analyse compleet (kunstenaars + beleidsmakers)

Codes

Report created by Aad-Jan Persoon on 23 Feb 2021

◦ B1N. Lening

Created: 07/12/2020 by Aad-Jan Persoon, **Modified:** 07/12/2020 by Aad-Jan Persoon

Groups:

◊ Beleidsinstrument: Individuele subsidies ◊ Beleidsinstrument: NIET

◦ B1W. Lening

Created: 06/12/2020 by Aad-Jan Persoon, **Modified:** 07/12/2020 by Aad-Jan Persoon

Groups:

◊ Beleidsinstrument: Individuele subsidies ◊ Beleidsinstrument: WEL

◦ B2N. Individuele subsidies

Created: 07/12/2020 by Aad-Jan Persoon, **Modified:** 07/12/2020 by Aad-Jan Persoon

Groups:

◊ Beleidsinstrument: Individuele subsidies ◊ Beleidsinstrument: NIET

◦ B2N: individuele subsidies: activiteiten stad

Created: 14/12/2020 by Aad-Jan Persoon, **Modified:** 14/12/2020 by Aad-Jan Persoon

Groups:

◊ Beleidsinstrument: Individuele subsidies ◊ Beleidsinstrument: NIET

◦ B2N: individuele subsidies: incidentele bijdrage buitenland

Created: 14/12/2020 by Aad-Jan Persoon, **Modified:** 14/12/2020 by Aad-Jan Persoon

Groups:

◊ Beleidsinstrument: Individuele subsidies ◊ Beleidsinstrument: NIET

◦ B2N: individuele subsidies: O&O

Created: 14/12/2020 by Aad-Jan Persoon, **Modified:** 14/12/2020 by Aad-Jan Persoon

Groups:

◊ Beleidsinstrument: Individuele subsidies ◊ Beleidsinstrument: NIET

◦ B2N: individuele subsidies: startersbeurs

Created: 14/12/2020 by Aad-Jan Persoon, **Modified:** 14/12/2020 by Aad-Jan Persoon

Groups:

◊ Beleidsinstrument: Individuele subsidies ◊ Beleidsinstrument: NIET

◦ B2W. Individuele subsidies

Created: 06/12/2020 by Aad-Jan Persoon, **Modified:** 07/12/2020 by Aad-Jan Persoon

Groups:

◊ Beleidsinstrument: Individuele subsidies ◊ Beleidsinstrument: WEL

◦ B2W. Individuele subsidies: activiteiten stad

Created: 14/12/2020 by Aad-Jan Persoon, **Modified:** 14/12/2020 by Aad-Jan Persoon

- Groups:**
 ◆◆ Beleidsinstrument: Individuele subsidies ◆◆ Beleidsinstrument: WEL
- **B2W. Individuele subsidies: incidentele bijdrage buitenland**
Created: 14/12/2020 by Aad-Jan Persoon, **Modified:** 14/12/2020 by Aad-Jan Persoon
Groups:
 ◆◆ Beleidsinstrument: Individuele subsidies ◆◆ Beleidsinstrument: WEL
 - **B2W. Individuele subsidies: O&O**
Created: 14/12/2020 by Aad-Jan Persoon, **Modified:** 14/12/2020 by Aad-Jan Persoon
Groups:
 ◆◆ Beleidsinstrument: Individuele subsidies ◆◆ Beleidsinstrument: WEL
 - **B2W. Individuele subsidies: startersbeurs**
Created: 14/12/2020 by Aad-Jan Persoon, **Modified:** 14/12/2020 by Aad-Jan Persoon
Groups:
 ◆◆ Beleidsinstrument: Individuele subsidies ◆◆ Beleidsinstrument: WEL
 - **B3N. Steun aan collectieven**
Created: 07/12/2020 by Aad-Jan Persoon, **Modified:** 07/12/2020 by Aad-Jan Persoon
Groups:
 ◆◆ Beleidsinstrument: Steun aan collectieven ◆◆ Beleidsinstrument: NIET
 - **B3W. Steun aan collectieven**
Created: 06/12/2020 by Aad-Jan Persoon, **Modified:** 07/12/2020 by Aad-Jan Persoon
Groups:
 ◆◆ Beleidsinstrument: Steun aan collectieven ◆◆ Beleidsinstrument: WEL
 - **B4N. Aankoop & opdrachten**
Created: 06/12/2020 by Aad-Jan Persoon, **Modified:** 07/12/2020 by Aad-Jan Persoon
Groups:
 ◆◆ Beleidsinstrument: Aankoop en Opdrachten ◆◆ Beleidsinstrument: NIET
 - **B4W. Aankoop & opdrachten**
Created: 07/12/2020 by Aad-Jan Persoon, **Modified:** 07/12/2020 by Aad-Jan Persoon
Groups:
 ◆◆ Beleidsinstrument: Aankoop en Opdrachten ◆◆ Beleidsinstrument: WEL
 - **B5N. Percentageregeling**
Created: 06/12/2020 by Aad-Jan Persoon, **Modified:** 07/12/2020 by Aad-Jan Persoon
Groups:
 ◆◆ Beleidsinstrument: Percentageregeling ◆◆ Beleidsinstrument: NIET
 - **B5W. Percentageregeling**
Created: 07/12/2020 by Aad-Jan Persoon, **Modified:** 07/12/2020 by Aad-Jan Persoon
Groups:
 ◆◆ Beleidsinstrument: Percentageregeling ◆◆ Beleidsinstrument: WEL
 - **B6N. Honorarium**
Created: 07/12/2020 by Aad-Jan Persoon, **Modified:** 07/12/2020 by Aad-Jan Persoon

- Groups:**
 ◆ Beleidsinstrument: Honorarium ◆ Beleidsinstrument: NIET
- **B6W. Honorarium**
Created: 06/12/2020 by Aad-Jan Persoon, **Modified:** 23/12/2020 by Aad-Jan Persoon
Groups:
 ◆ Beleidsinstrument: Honorarium ◆ Beleidsinstrument: WEL
 - **B7N. Samenwerking (non-commerciele) tentoonstellingsruimte**
Created: 07/12/2020 by Aad-Jan Persoon, **Modified:** 07/12/2020 by Aad-Jan Persoon
Groups:
 ◆ Beleidsinstrument: Expositieplekken ◆ Beleidsinstrument: NIET
 - **B7W. Samenwerking (non-commerciele) tentoonstellingsruimte**
Created: 06/12/2020 by Aad-Jan Persoon, **Modified:** 07/12/2020 by Aad-Jan Persoon
Groups:
 ◆ Beleidsinstrument: Expositieplekken ◆ Beleidsinstrument: WEL
 - **B8N. Kunstprijzen**
Created: 07/12/2020 by Aad-Jan Persoon, **Modified:** 07/12/2020 by Aad-Jan Persoon
Groups:
 ◆ Beleidsinstrument: Kunstprijzen ◆ Beleidsinstrument: NIET
 - **B8W. Kunstprijzen**
Created: 06/12/2020 by Aad-Jan Persoon, **Modified:** 07/12/2020 by Aad-Jan Persoon
Groups:
 ◆ Beleidsinstrument: Kunstprijzen ◆ Beleidsinstrument: WEL
 - **B9N. Kunstvakonderwijs**
Created: 07/12/2020 by Aad-Jan Persoon, **Modified:** 07/12/2020 by Aad-Jan Persoon
Groups:
 ◆ Beleidsinstrument: Kunstvakonderwijs ◆ Beleidsinstrument: NIET
 - **B9W. Kunstvakonderwijs**
Created: 06/12/2020 by Aad-Jan Persoon, **Modified:** 07/12/2020 by Aad-Jan Persoon
Groups:
 ◆ Beleidsinstrument: Kunstvakonderwijs ◆ Beleidsinstrument: WEL
 - **B10N. Stimuleren cultureel ondernemerschap**
Created: 07/12/2020 by Aad-Jan Persoon, **Modified:** 07/12/2020 by Aad-Jan Persoon
Groups:
 ◆ Beleidsinstrument: Stimuleren cultureel ondernemerschap ◆ Beleidsinstrument: NIET
 - **B10W. Stimuleren cultureel ondernemerschap**
Created: 06/12/2020 by Aad-Jan Persoon, **Modified:** 07/12/2020 by Aad-Jan Persoon
Groups:
 ◆ Beleidsinstrument: Stimuleren cultureel ondernemerschap ◆ Beleidsinstrument: WEL
 - **B11N. Centrum Beeldende Kunst**
Created: 07/12/2020 by Aad-Jan Persoon, **Modified:** 14/12/2020 by Aad-Jan Persoon

Groups:

◊ Beleidsinstrument: Centrum Beeldende Kunst ◊ Beleidsinstrument: NIET

◦ **B11W. Centrum Beeldende Kunst**

Created: 06/12/2020 by Aad-Jan Persoon, **Modified:** 14/12/2020 by Aad-Jan Persoon

Groups:

◊ Beleidsinstrument: Centrum Beeldende Kunst ◊ Beleidsinstrument: WEL

◦ **B12N. Beeldende Kunst in Openbare Ruimte**

Created: 07/12/2020 by Aad-Jan Persoon, **Modified:** 07/12/2020 by Aad-Jan Persoon

Groups:

◊ Beleidsinstrument: Beeldende Kunst in Openbare Ruimte ◊ Beleidsinstrument: NIET

◦ **B12W. Beeldende Kunst Openbare Ruimte**

Created: 06/12/2020 by Aad-Jan Persoon, **Modified:** 07/12/2020 by Aad-Jan Persoon

Groups:

◊ Beleidsinstrument: Beeldende Kunst in Openbare Ruimte ◊ Beleidsinstrument: WEL

◦ **B13N. Artist-in-residence**

Created: 07/12/2020 by Aad-Jan Persoon, **Modified:** 07/12/2020 by Aad-Jan Persoon

Groups:

◊ Beleidsinstrument: Artist-in-Residence ◊ Beleidsinstrument: NIET

◦ **B13W. Artist-in-residence**

Created: 06/12/2020 by Aad-Jan Persoon, **Modified:** 07/12/2020 by Aad-Jan Persoon

Groups:

◊ Beleidsinstrument: Artist-in-Residence ◊ Beleidsinstrument: WEL

◦ **B14N. Atelierruimtes via externe partij**

Created: 21/12/2020 by Aad-Jan Persoon, **Modified:** 21/12/2020 by Aad-Jan Persoon

Groups:

◊ Beleidsinstrument: Werkruimtes ◊ Beleidsinstrument: NIET

◦ **B14N. Atelierruimtes via Gemeente**

Created: 21/12/2020 by Aad-Jan Persoon, **Modified:** 21/12/2020 by Aad-Jan Persoon

Groups:

◊ Beleidsinstrument: Werkruimtes ◊ Beleidsinstrument: NIET

◦ **B14W. Atelierruimtes via externe partij**

Created: 07/12/2020 by Aad-Jan Persoon, **Modified:** 21/12/2020 by Aad-Jan Persoon

Groups:

◊ Beleidsinstrument: WEL ◊ Beleidsinstrument: Werkruimtes

◦ **B14W. Atelierruimtes via gemeente**

Created: 06/12/2020 by Aad-Jan Persoon, **Modified:** 21/12/2020 by Aad-Jan Persoon

Groups:

◊ Beleidsinstrument: WEL ◊ Beleidsinstrument: Werkruimtes

◦ **B15N. atelierroutes**

Created: 07/12/2020 by Aad-Jan Persoon, **Modified:** 14/12/2020 by Aad-Jan Persoon

Groups:

◊ Beleidsinstrument: Atelierroutes ◊ Beleidsinstrument: NIET

◦ **B15W. atelierroutes**

Created: 06/12/2020 by Aad-Jan Persoon, **Modified:** 14/12/2020 by Aad-Jan Persoon

Groups:

◊ Beleidsinstrument: Atelierroutes ◊ Beleidsinstrument: WEL

◦ **B16W. Samenwerking commerciële galerie**

Created: 07/12/2020 by Aad-Jan Persoon, **Modified:** 07/12/2020 by Aad-Jan Persoon

Groups:

◊ Beleidsinstrument: Expositieplekken ◊ Beleidsinstrument: WEL

◦ **B17N. Samenwerking commerciële galerie**

Created: 07/12/2020 by Aad-Jan Persoon, **Modified:** 07/12/2020 by Aad-Jan Persoon

Groups:

◊ Beleidsinstrument: Expositieplekken ◊ Beleidsinstrument: NIET

◦ **B18N. Deelname gefinancierde projecten**

Created: 07/12/2020 by Aad-Jan Persoon, **Modified:** 07/12/2020 by Aad-Jan Persoon

Groups:

◊ Beleidsinstrument: Deelname projecten gefinancierd door gemeente ◊ Beleidsinstrument: NIET

◦ **B18W. Deelname gefinancierde projecten**

Created: 07/12/2020 by Aad-Jan Persoon, **Modified:** 14/12/2020 by Aad-Jan Persoon

Groups:

◊ Beleidsinstrument: Deelname projecten gefinancierd door gemeente ◊ Beleidsinstrument: WEL

◦ **B19N. Kunstuitleen**

Created: 07/12/2020 by Aad-Jan Persoon, **Modified:** 07/12/2020 by Aad-Jan Persoon

Groups:

◊ Beleidsinstrument: Kunstuitleen ◊ Beleidsinstrument: NIET

◦ **B19W. Kunstuitleen**

Created: 07/12/2020 by Aad-Jan Persoon, **Modified:** 07/12/2020 by Aad-Jan Persoon

Groups:

◊ Beleidsinstrument: Kunstuitleen ◊ Beleidsinstrument: WEL

◦ **B20N. Opdrachtbemiddeling**

Created: 14/12/2020 by Aad-Jan Persoon, **Modified:** 14/12/2020 by Aad-Jan Persoon

Groups:

◊ Beleidsinstrument: Opdrachtbemiddeling ◊ Beleidsinstrument: NIET

◦ **B20W. Opdrachtbemiddeling**

Created: 14/12/2020 by Aad-Jan Persoon, **Modified:** 14/12/2020 by Aad-Jan Persoon

Groups:

◊ Beleidsinstrument: Opdrachtbemiddeling ◊ Beleidsinstrument: WEL

◦ **B21N. Investeringsbijdrage**

Created: 23/12/2020 by Aad-Jan Persoon, **Modified:** 30/12/2020 by Aad-Jan Persoon

Groups:

◊ Beleidsinstrument: Individuele subsidies ◊ Beleidsinstrument: NIET

◦ **B21W. Investeringsbijdrage**

Created: 23/12/2020 by Aad-Jan Persoon, **Modified:** 30/12/2020 by Aad-Jan Persoon

Groups:

◊ Beleidsinstrument: Individuele subsidies ◊ Beleidsinstrument: WEL

◦ **B22: beleidsinstrument suggestie**

Created: 21/12/2020 by Aad-Jan Persoon, **Modified:** 30/12/2020 by Aad-Jan Persoon

Groups:

◊ Bedrijfsomgeving: institutionele omgeving

◦ **BK1. Fase 1: jonge kunstenaars (0-5 jaar)**

Created: 06/12/2020 by Aad-Jan Persoon, **Modified:** 06/12/2020 by Aad-Jan Persoon

Groups:

◊ Bedrijfskenmerken: fases

◦ **BK01. Product: fotografie**

Created: 14/12/2020 by Aad-Jan Persoon, **Modified:** 14/12/2020 by Aad-Jan Persoon

Groups:

◊ Bedrijfskenmerken: product

◦ **BK01. Product: installatiekunst**

Created: 14/12/2020 by Aad-Jan Persoon, **Modified:** 14/12/2020 by Aad-Jan Persoon

Groups:

◊ Bedrijfskenmerken: product

◦ **BK01. Product: mediakunst**

Created: 14/12/2020 by Aad-Jan Persoon, **Modified:** 14/12/2020 by Aad-Jan Persoon

Groups:

◊ Bedrijfskenmerken: product

◦ **BK01. Product: multidisciplinair**

Created: 14/12/2020 by Aad-Jan Persoon, **Modified:** 14/12/2020 by Aad-Jan Persoon

Groups:

◊ Bedrijfskenmerken: product

◦ **BK01. Product: performance**

Created: 14/12/2020 by Aad-Jan Persoon, **Modified:** 14/12/2020 by Aad-Jan Persoon

Groups:

◊ Bedrijfskenmerken: product

◦ **BK01. Product: schilderkunst**

Created: 14/12/2020 by Aad-Jan Persoon, **Modified:** 14/12/2020 by Aad-Jan Persoon

Groups:

◊ Bedrijfskenmerken: product

◦ **BK01: geografische focus: internationaal**

Created: 14/12/2020 by Aad-Jan Persoon, **Modified:** 14/12/2020 by Aad-Jan Persoon

Groups:

◇ Bedrijfskenmerken: Geografische focus ◇ Bedrijfsomgeving: trends

○ **BK01: geografische focus: lokaal**

Created: 14/12/2020 by Aad-Jan Persoon, **Modified:** 14/12/2020 by Aad-Jan Persoon

Groups:

◇ Bedrijfskenmerken: Geografische focus

○ **BK01: geografische focus: nationaal**

Created: 14/12/2020 by Aad-Jan Persoon, **Modified:** 14/12/2020 by Aad-Jan Persoon

Groups:

◇ Bedrijfskenmerken: Geografische focus

○ **BK02. Productiefactoren: arbeid**

Created: 14/12/2020 by Aad-Jan Persoon, **Modified:** 14/12/2020 by Aad-Jan Persoon

Groups:

◇ Bedrijfskenmerken: productiefactoren

○ **BK02. Productiefactoren: kapitaal (atelier)**

Created: 14/12/2020 by Aad-Jan Persoon, **Modified:** 14/12/2020 by Aad-Jan Persoon

Groups:

◇ Bedrijfskenmerken: productiefactoren ◇ Beleidsinstrument: Werkruimtes

○ **BK02. Productiefactoren: kapitaal (technologie)**

Created: 23/12/2020 by Aad-Jan Persoon, **Modified:** 23/12/2020 by Aad-Jan Persoon

Groups:

◇ Bedrijfskenmerken: productiefactoren

○ **BK2: Fase 2: mid-career (5-10 jaar)**

Created: 06/12/2020 by Aad-Jan Persoon, **Modified:** 06/12/2020 by Aad-Jan Persoon

Groups:

◇ Bedrijfskenmerken: fases

○ **BK03. Productieproces: doorlooptijd**

Created: 14/12/2020 by Aad-Jan Persoon, **Modified:** 14/12/2020 by Aad-Jan Persoon

Groups:

◇ Bedrijfskenmerken: productiefactoren ◇ Bedrijfskenmerken: productieproces

○ **BK03. Productieproces: flexibiliteit**

Created: 14/12/2020 by Aad-Jan Persoon, **Modified:** 14/12/2020 by Aad-Jan Persoon

Groups:

◇ Bedrijfskenmerken: productiefactoren ◇ Bedrijfskenmerken: productieproces

○ **BK03. Productieproces: innovatie**

Created: 14/12/2020 by Aad-Jan Persoon, **Modified:** 14/12/2020 by Aad-Jan Persoon

Groups:

◇ Bedrijfskenmerken: productiefactoren ◇ Bedrijfskenmerken: productieproces

○ **BK3: Fase 3: oudere kunstenaars (+10 jaar)**

Created: 06/12/2020 by Aad-Jan Persoon, **Modified:** 06/12/2020 by Aad-Jan Persoon

Groups:

◇ Bedrijfskenmerken: fases

○ **BK03: Productieproces: onafhankelijk zijn**

Created: 23/12/2020 by Aad-Jan Persoon, **Modified:** 23/12/2020 by Aad-Jan Persoon

Groups:

◇ Bedrijfskenmerken: productieproces

○ **B03. Institutionele omgeving**

Created: 06/12/2020 by Aad-Jan Persoon, **Modified:** 06/12/2020 by Aad-Jan Persoon

Groups:

◇ Bedrijfsomgeving: institutionele omgeving

○ **B03. Institutionele omgeving: te weinig gemeentelijk budget**

Created: 30/12/2020 by Aad-Jan Persoon, **Modified:** 30/12/2020 by Aad-Jan Persoon

Groups:

◇ Bedrijfsomgeving: institutionele omgeving

○ **B03: Institutionele omgeving: keuze voor beleidsinstrumenten**

Created: 29/12/2020 by Aad-Jan Persoon, **Modified:** 29/12/2020 by Aad-Jan Persoon

Groups:

◇ Bedrijfsomgeving: institutionele omgeving

○ **HLF. keep, fysieke omgeving: geschikte woon/werkruimte**

Created: 30/12/2020 by Aad-Jan Persoon, **Modified:** 30/12/2020 by Aad-Jan Persoon

Groups:

◇ Bedrijfsomgeving: fysieke omgeving ◇ Harde locatiefactoren ◇ Keep factors

○ **HLF. keep, marktomgeving: toegang tot arbeidsmarkt**

Created: 30/12/2020 by Aad-Jan Persoon, **Modified:** 30/12/2020 by Aad-Jan Persoon

Groups:

◇ Bedrijfsomgeving: marktomgeving ◇ Harde locatiefactoren ◇ Keep factors

○ **HLF. Pull, fysieke omgeving - bereikbaarheid**

Created: 07/12/2020 by Aad-Jan Persoon, **Modified:** 30/12/2020 by Aad-Jan Persoon

Groups:

◇ Bedrijfsomgeving: fysieke omgeving ◇ Harde locatiefactoren ◇ Pull factors

○ **HLF. Pull, fysieke omgeving - Betaalbaarheid & Beschikbaarheid atelier (huidig) - goed**

Created: 21/12/2020 by Aad-Jan Persoon, **Modified:** 30/12/2020 by Aad-Jan Persoon

Groups:

◇ Bedrijfsomgeving: fysieke omgeving ◇ Beleidsinstrument: Werkruimtes ◇ Harde locatiefactoren ◇ Pull factors

○ **HLF. Pull, fysieke omgeving - Betaalbaarheid & beschikbaarheid atelier (toekomstig) - goed**

Created: 14/12/2020 by Aad-Jan Persoon, **Modified:** 30/12/2020 by Aad-Jan Persoon

Groups:

◇ Bedrijfsomgeving: fysieke omgeving ◇ Beleidsinstrument: Werkruimtes ◇ Harde locatiefactoren ◇ Pull factors

○ **HLF. Pull, fysieke omgeving - Betaalbaarheid & beschikbaarheid ateliers (vroeger) - goed**

Created: 14/12/2020 by Aad-Jan Persoon, **Modified:** 30/12/2020 by Aad-Jan Persoon

Groups:

◇ Bedrijfsomgeving: fysieke omgeving ◇ Beleidsinstrument: Werkruimtes ◇ Harde locatiefactoren ◇ Pull factors

○ **HLF. Pull, fysieke omgeving - Betaalbaarheid & beschikbaarheid woning (huidig) - goed**

Created: 07/12/2020 by Aad-Jan Persoon, **Modified:** 30/12/2020 by Aad-Jan Persoon

Groups:

◇ Bedrijfsomgeving: fysieke omgeving ◇ Beleidsinstrument: Werkruimtes ◇ Harde locatiefactoren ◇ Pull factors

○ **HLF. Pull, fysieke omgeving - Betaalbaarheid & beschikbaarheid woning (toekomstig) - goed**

Created: 14/12/2020 by Aad-Jan Persoon, **Modified:** 30/12/2020 by Aad-Jan Persoon

Groups:

◇ Bedrijfsomgeving: fysieke omgeving ◇ Beleidsinstrument: Werkruimtes ◇ Harde locatiefactoren ◇ Pull factors

○ **HLF. Pull, fysieke omgeving - Betaalbaarheid & beschikbaarheid woning (vroeger) - goed**

Created: 14/12/2020 by Aad-Jan Persoon, **Modified:** 30/12/2020 by Aad-Jan Persoon

Groups:

◇ Bedrijfsomgeving: fysieke omgeving ◇ Beleidsinstrument: Werkruimtes ◇ Harde locatiefactoren ◇ Pull factors

○ **HLF. Pull, fysieke omgeving - Ruimtelijkheid stad**

Created: 28/12/2020 by Aad-Jan Persoon, **Modified:** 30/12/2020 by Aad-Jan Persoon

Groups:

◇ Bedrijfsomgeving: fysieke omgeving ◇ Harde locatiefactoren ◇ Pull factors

○ **HLF. Pull, institutionele omgeving - positief over gemeentelijk beleid**

Created: 14/12/2020 by Aad-Jan Persoon, **Modified:** 30/12/2020 by Aad-Jan Persoon

Groups:

◇ Bedrijfsomgeving: institutionele omgeving ◇ Harde locatiefactoren ◇ Pull factors

○ **HLF. Pull, marktomgeving - Diversiteit culturele voorzieningen**

Created: 07/12/2020 by Aad-Jan Persoon, **Modified:** 30/12/2020 by Aad-Jan Persoon

Groups:

◇ Bedrijfsomgeving: marktomgeving ◇ Harde locatiefactoren ◇ Pull factors

○ **HLF. Pull, marktomgeving - aanwezigheid kopers**

Created: 07/12/2020 by Aad-Jan Persoon, **Modified:** 30/12/2020 by Aad-Jan Persoon

Groups:

◇ Bedrijfsomgeving: marktomgeving ◇ Harde locatiefactoren ◇ Pull factors

○ **HLF. Pull, marktomgeving - afzetmarkt**

Created: 07/12/2020 by Aad-Jan Persoon, **Modified:** 30/12/2020 by Aad-Jan Persoon

Groups:

◇ Bedrijfsomgeving: marktomgeving ◇ Harde locatiefactoren ◇ Pull factors

○ **HLF. Pull, marktomgeving - Toegang tot arbeidsmarkt: bijbaan buiten culturele sector**

Created: 14/12/2020 by Aad-Jan Persoon, **Modified:** 30/12/2020 by Aad-Jan Persoon

Groups:

◇ Bedrijfsomgeving: marktomgeving ◇ Harde locatiefactoren ◇ Pull factors

○ **HLF. Pull, marktomgeving - Toegang tot arbeidsmarkt: bijbaan in culturele sector**

Created: 07/12/2020 by Aad-Jan Persoon, **Modified:** 30/12/2020 by Aad-Jan Persoon

Groups:

◇ Bedrijfsomgeving: marktomgeving ◇ Harde locatiefactoren ◇ Pull factors

○ **HLF. pull, marktomgeving: internationale positie stad**

Created: 30/12/2020 by Aad-Jan Persoon, **Modified:** 03/02/2021 by Aad-Jan Persoon

Groups:

◇ Bedrijfsomgeving: marktomgeving ◇ Harde locatiefactoren ◇ Keep factors

○ **HLF. Push, fysieke omgeving - Betaalbaarheid & beschikbaarheid atelier (huidig) - niet goed**

Created: 07/12/2020 by Aad-Jan Persoon, **Modified:** 30/12/2020 by Aad-Jan Persoon

Groups:

◇ Bedrijfsomgeving: fysieke omgeving ◇ Beleidsinstrument: Werkruimtes ◇ Harde locatiefactoren ◇ Push factors

○ **HLF. Push, fysieke omgeving - Betaalbaarheid & beschikbaarheid atelier (toekomstig) - niet goed**

Created: 14/12/2020 by Aad-Jan Persoon, **Modified:** 30/12/2020 by Aad-Jan Persoon

Groups:

◇ Bedrijfsomgeving: fysieke omgeving ◇ Beleidsinstrument: Werkruimtes ◇ Harde locatiefactoren ◇ Push factors

○ **HLF. Push, fysieke omgeving - Betaalbaarheid & beschikbaarheid ateliers (vroeger) - niet goed**

Created: 14/12/2020 by Aad-Jan Persoon, **Modified:** 30/12/2020 by Aad-Jan Persoon

Groups:

◇ Bedrijfsomgeving: fysieke omgeving ◇ Beleidsinstrument: Werkruimtes ◇ Harde locatiefactoren ◇ Push factors

○ **HLF. Push, fysieke omgeving - Betaalbaarheid & beschikbaarheid woning (huidig) - niet goed**

Created: 07/12/2020 by Aad-Jan Persoon, **Modified:** 30/12/2020 by Aad-Jan Persoon

Groups:

◇ Bedrijfsomgeving: fysieke omgeving ◇ Harde locatiefactoren ◇ Push factors

○ **HLF. Push, fysieke omgeving - Betaalbaarheid & beschikbaarheid woning (toekomstig) - niet goed**

Created: 14/12/2020 by Aad-Jan Persoon, **Modified:** 30/12/2020 by Aad-Jan Persoon

Groups:

◇ Bedrijfsomgeving: fysieke omgeving ◇ Harde locatiefactoren ◇ Push factors

○ **HLF. Push, fysieke omgeving - Betaalbaarheid & beschikbaarheid woning (vroeger) - niet goed**

Created: 14/12/2020 by Aad-Jan Persoon, **Modified:** 30/12/2020 by Aad-Jan Persoon

Groups:

◇ Bedrijfsomgeving: fysieke omgeving ◇ Harde locatiefactoren ◇ Push factors

○ **HLF. Push, fysieke omgeving - ongeschikte werkruimte**

Created: 14/12/2020 by Aad-Jan Persoon, **Modified:** 30/12/2020 by Aad-Jan Persoon

Groups:

◇ Bedrijfsomgeving: fysieke omgeving ◇ Beleidsinstrument: Werkruimtes ◇ Harde locatiefactoren ◇ Push factors

Comment:

○ **HLF. Push, fysieke omgeving - ruimtegebrek**

Created: 07/12/2020 by Aad-Jan Persoon, **Modified:** 30/12/2020 by Aad-Jan Persoon

Groups:

◇ Bedrijfsomgeving: fysieke omgeving ◇ Bedrijfsomgeving: marktomgeving ◇ Harde locatiefactoren ◇ Push factors

○ **HLF. Push, institutionele omgeving - negatief over kunstbeleid**

Created: 23/12/2020 by Aad-Jan Persoon, **Modified:** 30/12/2020 by Aad-Jan Persoon

Groups:

◇ Bedrijfsomgeving: institutionele omgeving ◇ Harde locatiefactoren ◇ Push factors

○ **HLF. Push, institutionele omgeving - wetgeving**

Created: 23/12/2020 by Aad-Jan Persoon, **Modified:** 30/12/2020 by Aad-Jan Persoon

Groups:

◇ Bedrijfsomgeving: institutionele omgeving ◇ Harde locatiefactoren ◇ Push factors

○ **HLF. Push, marktomgeving - Kleine/geen vernieuwende kunstscene**

Created: 21/12/2020 by Aad-Jan Persoon, **Modified:** 30/12/2020 by Aad-Jan Persoon

Groups:

◇ Bedrijfsomgeving: marktomgeving ◇ Harde locatiefactoren ◇ Push factors

○ **HLF. Push, marktomgeving - veel concurrentie**

Created: 23/12/2020 by Aad-Jan Persoon, **Modified:** 30/12/2020 by Aad-Jan Persoon

Groups:

◇ Bedrijfsomgeving: marktomgeving ◇ Harde locatiefactoren ◇ Push factors

○ **HLF. Push, institutionele omgeving: geen toegankelijke subsidieprocedures**

Created: 23/12/2020 by Aad-Jan Persoon, **Modified:** 30/12/2020 by Aad-Jan Persoon

Groups:

◇ Bedrijfsomgeving: institutionele omgeving ◇ Harde locatiefactoren ◇ Push factors

○ **T02. ICT**

Created: 07/12/2020 by Aad-Jan Persoon, **Modified:** 29/12/2020 by Aad-Jan Persoon

Groups:

◇ Bedrijfsomgeving: trends

○ **V01. Vestigingsplaats: Rotterdam**

Created: 08/12/2020 by Aad-Jan Persoon, **Modified:** 08/12/2020 by Aad-Jan Persoon

Groups:

◇ Vestigingsplaats

○ **V02. Vestigingsplaats buiten Rotterdam (nationaal)**

Created: 08/12/2020 by Aad-Jan Persoon, **Modified:** 08/12/2020 by Aad-Jan Persoon

Groups:

◇ Vestigingsplaats

○ **V03. Vestigingsplaats buiten Rotterdam (Internationaal)**

Created: 08/12/2020 by Aad-Jan Persoon, **Modified:** 08/12/2020 by Aad-Jan Persoon

Groups:

◇ Vestigingsplaats

○ **ZLF. Keep, fysieke omgeving - Geboren en getogen in Rotterdam**

Created: 14/12/2020 by Aad-Jan Persoon, **Modified:** 30/12/2020 by Aad-Jan Persoon

Groups:

◇ Bedrijfsomgeving: fysieke omgeving ◇ Keep factors ◇ Zachte locatiefactoren

◦ **ZLF. Keep, marktomgeving - Sociaal kapitaal (kunstenaars)**

Created: 07/12/2020 by Aad-Jan Persoon, **Modified:** 30/12/2020 by Aad-Jan Persoon

Groups:

◊ Bedrijfsomgeving: marktomgeving ◊ Bedrijfsomgeving: sociaal kapitaal ◊ Keep factors ◊ Zachte locatiefactoren

◦ **ZLF. Keep, marktomgeving - Sociaal kapitaal (kunstenaars) - bijbaan vinden**

Created: 23/12/2020 by Aad-Jan Persoon, **Modified:** 30/12/2020 by Aad-Jan Persoon

Groups:

◊ Bedrijfsomgeving: marktomgeving ◊ Bedrijfsomgeving: sociaal kapitaal ◊ Keep factors ◊ Zachte locatiefactoren

◦ **ZLF. Keep, marktomgeving - Sociaal netwerk (kunstenaars) - kennisuitwisseling**

Created: 14/12/2020 by Aad-Jan Persoon, **Modified:** 30/12/2020 by Aad-Jan Persoon

Groups:

◊ Bedrijfsomgeving: marktomgeving ◊ Bedrijfsomgeving: sociaal kapitaal ◊ Keep factors ◊ Zachte locatiefactoren

◦ **ZLF. Keep, marktomgeving - Sociaal netwerk (kunstenaars) - vergroten creativiteit**

Created: 14/12/2020 by Aad-Jan Persoon, **Modified:** 30/12/2020 by Aad-Jan Persoon

Groups:

◊ Bedrijfsomgeving: marktomgeving ◊ Bedrijfsomgeving: sociaal kapitaal ◊ Keep factors ◊ Zachte locatiefactoren

◦ **ZLF. Keep, marktomgeving - Sociaal netwerk (kunstenaars) - vergroten motivatie**

Created: 23/12/2020 by Aad-Jan Persoon, **Modified:** 30/12/2020 by Aad-Jan Persoon

Groups:

◊ Bedrijfsomgeving: marktomgeving ◊ Bedrijfsomgeving: sociaal kapitaal ◊ Keep factors ◊ Zachte locatiefactoren

◦ **ZLF. Keep, marktomgeving - Sociaal netwerk (vrienden)**

Created: 07/12/2020 by Aad-Jan Persoon, **Modified:** 30/12/2020 by Aad-Jan Persoon

Groups:

◊ Bedrijfsomgeving: marktomgeving ◊ Bedrijfsomgeving: sociaal kapitaal ◊ Keep factors ◊ Zachte locatiefactoren

◦ **ZLF. Keep, marktomgeving - Sociaal netwerk - fysiek**

Created: 14/12/2020 by Aad-Jan Persoon, **Modified:** 30/12/2020 by Aad-Jan Persoon

Groups:

◊ Bedrijfsomgeving: marktomgeving ◊ Bedrijfsomgeving: sociaal kapitaal ◊ Keep factors ◊ Zachte locatiefactoren

◦ **ZLF. Keep, marktomgeving - sociaal netwerk - woning/werkruimte vinden/delen**

Created: 14/12/2020 by Aad-Jan Persoon, **Modified:** 30/12/2020 by Aad-Jan Persoon

Groups:

◊ Bedrijfsomgeving: marktomgeving ◊ Bedrijfsomgeving: sociaal kapitaal ◊ Keep factors ◊ Zachte locatiefactoren

◦ **ZLF. Keep, marktomgeving - Sociaal netwerk: projecten/opdrachtgeverschap**

Created: 14/12/2020 by Aad-Jan Persoon, **Modified:** 30/12/2020 by Aad-Jan Persoon

Groups:

◊ Bedrijfsomgeving: marktomgeving ◊ Bedrijfsomgeving: sociaal kapitaal ◊ Keep factors ◊ Zachte locatiefactoren

◦ **ZLF. Keep, marktomgeving: experimentele karakter van de stad**

Created: 30/12/2020 by Aad-Jan Persoon, **Modified:** 30/12/2020 by Aad-Jan Persoon

Groups:

◊ Bedrijfsomgeving: marktomgeving ◊ Keep factors ◊ Zachte locatiefactoren

- **ZLF. Keep, marktomgeving: onzekere tijd**
 Created: 30/12/2020 by Aad-Jan Persoon, Modified: 30/12/2020 by Aad-Jan Persoon
 Groups:
 ◇ Bedrijfsomgeving: marktomgeving ◇ Keep factors ◇ Zachte locatiefactoren
- **ZLF. Keep, marktomgeving: sociaal kapitaal**
 Created: 30/12/2020 by Aad-Jan Persoon, Modified: 30/12/2020 by Aad-Jan Persoon
 Groups:
 ◇ Bedrijfsomgeving: marktomgeving ◇ Keep factors ◇ Zachte locatiefactoren
- **ZLF. Keep, marktomgeving: zichtbaar/onderscheidend als kunstenaar**
 Created: 30/12/2020 by Aad-Jan Persoon, Modified: 30/12/2020 by Aad-Jan Persoon
 Groups:
 ◇ Bedrijfsomgeving: marktomgeving ◇ Keep factors ◇ Zachte locatiefactoren
- **ZLF. Keep: voelt als thuis**
 Created: 30/12/2020 by Aad-Jan Persoon, Modified: 30/12/2020 by Aad-Jan Persoon
 Groups:
 ◇ Keep factors ◇ Zachte locatiefactoren
- **ZLF. Pull, marktomgeving - Experimentele/vernieuwende kunstscene**
 Created: 07/12/2020 by Aad-Jan Persoon, Modified: 30/12/2020 by Aad-Jan Persoon
 Groups:
 ◇ Bedrijfsomgeving: marktomgeving ◇ Pull factors ◇ Zachte locatiefactoren
- **ZLF. Pull, marktomgeving - Grote diversiteit aan creatieven**
 Created: 07/12/2020 by Aad-Jan Persoon, Modified: 30/12/2020 by Aad-Jan Persoon
 Groups:
 ◇ Bedrijfsomgeving: marktomgeving ◇ Pull factors ◇ Zachte locatiefactoren
- **ZLF. Pull, marktomgeving - Kunstsector voelt minder commercieel**
 Created: 23/12/2020 by Aad-Jan Persoon, Modified: 30/12/2020 by Aad-Jan Persoon
 Groups:
 ◇ Bedrijfsomgeving: marktomgeving ◇ Pull factors ◇ Zachte locatiefactoren
- **ZLF. Pull, marktomgeving - veel mogelijkheden in Rotterdam**
 Created: 14/12/2020 by Aad-Jan Persoon, Modified: 30/12/2020 by Aad-Jan Persoon
 Groups:
 ◇ Bedrijfsomgeving: marktomgeving ◇ Pull factors ◇ Zachte locatiefactoren
- **ZLF. Pull, marktomgeving - zichtbaarheid kunstenaar in stad**
 Created: 07/12/2020 by Aad-Jan Persoon, Modified: 30/12/2020 by Aad-Jan Persoon
 Groups:
 ◇ Bedrijfsomgeving: marktomgeving ◇ Pull factors ◇ Zachte locatiefactoren
- **ZLF. Pull, marktomgeving: nuchtere karakter van de stad**
 Created: 07/12/2020 by Aad-Jan Persoon, Modified: 30/12/2020 by Aad-Jan Persoon
 Groups:
 ◇ Bedrijfsomgeving: marktomgeving ◇ Pull factors ◇ Zachte locatiefactoren

- **ZLF. Push, marktomgeving - Sociaal netwerk - digitaal**

Created: 14/12/2020 by Aad-Jan Persoon, **Modified:** 30/12/2020 by Aad-Jan Persoon

Groups:

◊ Bedrijfsomgeving: sociaal kapitaal

- **ZLF: Pull, marktomgeving - laagdrempelige stad**

Created: 07/12/2020 by Aad-Jan Persoon, **Modified:** 30/12/2020 by Aad-Jan Persoon

Groups:

◊ Bedrijfsomgeving: marktomgeving ◊ Pull factors ◊ Zachte locatiefactoren